

Redakcinė kolegija:

Dovilė Šakalienė, Henrikas Mickevičius, Rokas Uscila

TURINYS

Pratarmė	1
Santrauka	3
1. Įžanga	8
2. Teisė dalyvauti politiniame gyvenime	8
3. Žiniasklaidos laisvė	13
4. Teisė į privataus gyvenimo neliečiamumą	18
5. Teismų sistema ir teisė į teisingą teismą	23
6. Policijos veikla ir žmogaus teisės	29
7. Nusikaltimų aukų teisės	32
8. Nuteistų asmenų teisės	34
9. Mažumų teisės, diskriminacija, ksenofobija ir kitos nepakantumo formos	38
10. Teisė į nuosavybės apsaugą	42
11. Žmonių, priklausančių pažeidžiamoms socialinėms grupėms, teisių apsauga	46
11.1. Pacientų teisės	46
11.2. Neįgaliųjų asmenų teisės	49
11.3. Vaikų ir jaunimo teisės	52
11.4. Moterų teisės	57
11.4.1. Smurto šeimoje aukos	57
11.4.2. Prekybos žmonėmis aukos	59
11.5. Migrantų teisės	60

APIE MUS

Žmogaus teisių stebėjimo institutas yra nepriklausoma, pilietinę visuomenę atstovaujanti organizacija, įsteigta 2003 metais tikslu skatinti atviros, demokratinės visuomenės Lietuvoje kūrimą, įtvirtinant žmogaus teisių principus.

Institutas atlieka sistemingus tyrimus, ruošia išvadas bei rekomendacijas, siekiant įtakoti pokyčius teisės aktuose, programose bei paslaugose bei užpildyti spragą tarp teorijos ir praktikos, tarp politikos ir įgyvendinimo, taip pat teikia juridinę pagalbą nagrinėjant teismuose strategines bylas, t.y. bylas kuomet jos liečia didelę asmenų grupę arba itin svarbų klausimą. Pirmenybė teikiama projektams, kurie liečia pažeidžiamas žmonių grupes, turinčias ribotą gebėjimą apsaugoti savo teises.

PRATARMĖ

Demokratija ir žmogaus teisės yra neatskiriamos ir viena kitą papildančios sąvokos. Šalia daugiapartinės politinės sistemos, laisvų rinkimų, valdžių atskyrimo, teisės viršenybės ir kitų institutų, žmogaus teisių užtikrinimas yra išankstinė demokratijos funkcionavimo sąlyga, nes efektyviai dalyvauti valstybės gyvenime yra prielaidos tik tokiam asmeniui, kuris yra socialiai apsaugotas, nediskriminuojamas, nesibaimina dėl savo gyvybės, saugumo, privatumo pažeidimų bei gali laisvai reikštis visuomenėje. Kuo geriau užtikrinamos žmogaus teisės valstybėje, tuo brandesnė ir tvirtesnė yra demokratija. Iš kitos pusės, kuo labiau demokratinė yra valstybė, tuo labiau ji rūpinasi žmogaus teisėmis.

Žmogaus teisių apsaugą turi užtikrinti valstybės institucijos, visų pirma, teismai. Vienas iš svarbiausių Žmogaus teisių stebėjimo instituto, kaip pilietinę visuomenę atstovaujančios organizacijos, uždavinių – nuolat prižiūrėti kaip valdžios institucijos, tame tarpe teismai, užtikrina žmogaus teises.

Lietuva neturi nepriklausomos pilietinės žmogaus teisių stebėsenos tradicijų. Būtinybė jas kurti padidėjo įstojus į Europos Sąjungą. Nors politiniai narystės Europos Sąjungoje kriterijai reikalauja, kad Lietuva, *inter alia*, užtikrintų institutų, garantuojančių žmogaus teises, stabilumą, sistemingas

šių kriterijų laikymosi monitoringas, kuris buvo vykdomas Europos Komisijos, kiek paradoksaliai yra nutrauktas. Žmogaus teisių stebėjimo institutas mato būtinybę ir galimybę įžengti ten, kur nepriklausomas monitoringo mechanizmas nustojo veikti.

Atlikta analizė ir jos pateikimas apžvalgoje yra pirmas tokio pobūdžio nevyriausybinių organizacijos bandymas plačiau apžvelgti žmogaus teisių įgyvendinimo lygį Lietuvoje, akcentuojant opiausias arba mažiau dėmesio sulaukusias problemas, bei pasiūlyti galimus problemų sprendimo būdus. Sieksime, kad tokia pilietinės kontrolės forma taptų nuolatinė ir būtų pirmuoju, tačiau kritiniu žingsniu, padedančiu vystyti valdžios institucijoms ir nevyriausybiniams organizacijoms konkrečias priemones žmogaus teisėms užtikrinti.

Situacijos analizė koncentravosi ties sritimis, kurios artimiausiai susijusios su Žmogaus teisių stebėjimo instituto misija – atviros demokratinės visuomenės skatinimas, įtvirtinant žmogaus teisių principus. Šis kriterijus lėmė, kad analizės objektu tapo pagrindinės politinės ir pilietinės teisės, nors vertinant asmenų, priklausančių pažeidžiamoms grupėms, teisių įgyvendinimą, neišvengiamai buvo paliesti ir tam tikri jų ekonominių bei socialinių teisių aspektai.

Pristatoma apžvalga yra kolektyvinio darbo produktas. Projektas prasidėjo 2003 metų pabaigoje, kai buvo sukurta tyrimo metodologija ir užsakyti ekspertiniai tyrimai. 2004 metų vasario mėnesį kiekvienos srities ekspertas pateikė pirminę informaciją ir jos įvertinimą. Tuo pat metu buvo renkama informacija ir iš kitų šaltinių – valstybės institucijų, tarptautinių tarpvalstybinių ir nevyriausybinių organizacijų, nacionalinių NVO, akademinų institucijų, atskirų specialistų bei žiniasklaidos. Pateikiamoje apžvalgoje naudota duomenų ir informacijos analizė (statistinių duomenų, įstatymų ir poįstatyminių aktų, bylų/medžiagų), taip pat remtasi nacionalinėmis, tarptautinėmis ataskaitomis, apžvalgomis, reprezentatyviais sociologiniais tyrimais, moksliniais bei populiariais straipsniais. Atliekant tyrimą bei pateikiant jo rezultatus buvo derinamas socialinių mokslų ir pilietinės publicistikos požiūris. Pagrindinis principas buvo kruopštus ir objektyvus surinktos informacijos įvertinimas, bei jos pateikimas prieinamu plačiai visuomenei stiliumi.

Dėkojame asmenims, kurie prisidėjo prie šios apžvalgos paruošimo:

Laurynui Pakštaičiui,
Sauliui Starkui,
Editai Žiobienei,
Liudvikai Meškauskaitei,
Gabrielei Granskienei-Juodkaitei,
Raimundui Kalesnykui,

Raimundui Jurkai,
Sonatai Mališauskaitei,
Saulei Vidrinskaitei,
Rūtai Brazauskienei,
Dovilei Juodkaitei,
Margiriui Karveliui,
Daliai Zeleckienei,
Jūratei Sabalienei,
Giedriui Sadzevičiui,
Laurai Kietytei,
Arūnui Kumpaičiui.

Ypatingai dėkingi esame Atviros Visuomenės Institutui bei Atviros Lietuvos fondui už finansinę paramą šiam projektui.

Kęstutis Čilinskas

Žmogaus teisių stebėjimo instituto valdybos pirmininkas

Henrikas Mickevičius

Žmogaus teisių stebėjimo instituto direktorius

SANTRAUKA

Stojimo į Europos Sąjungą procesas, ypačiai nacionalinių teisės aktų derinimas su *Aquis Communautaire*, paskatino aktyvią teisėkūrą. Pastaruoju metu įsigaliojo eilė fundamentalių įstatymų, tiesiogiai susijusių su žmogaus teisėmis, pavyzdžiui *Baudžiamasis kodeksas*, *Baudžiamojo proceso kodeksas*, *Civilinis kodeksas*, *Civilinio proceso kodeksas* ir *Bausmių vykdymo kodeksas*. Be to, ratifikuoti visi pagrindiniai tarptautiniai teisės aktai žmogaus teisių srityje. Tačiau aktyvus žmogaus teisėms aktualios teisinės bazės išplėtimas *per se* nepašalina visų problemų. Šalia to atsirado naujų problemų, susijusių su šių teisės aktų įgyvendinimu: išryškėjo jų netobulumas; trūksta įgyvendinimo mechanizmų; nesukurta infrastruktūra kai kurių deklaruojamų teisių įgyvendinimui užtikrinti; trūksta kontrolės užtikrinant naujų teisės aktų įgyvendinimą. Svarbiausia – trūksta žmogaus teisių reikšmės demokratinėi valstybės raidai įsisąmoninimo.

Įgyvendinant **teisę dalyvauti politiniame gyvenime** pagrindinės problemos kyla savivaldybių lygmeniu. Egzistuoja ydinga rinkimų į savivaldybės tarybas tvarka, kuri abejotina lygybės principo įgyvendinimo prasme, taip pat teisinio reguliavimo aiškumo, rinkimų rezultatų patikimumo požiūriu. Neužtikrinama galimybė susipažinti su teisiniais savivaldybių veiklos mechanizmais ir gauti informacijos apie savivaldybių

institucijų veiklą. Bendruomenių nariai turi ribotas galimybes dalyvauti rengiant sprendimų projektus ir tvarkant kitus savivaldybės reikalus. Nėra veiksmingo mechanizmo spręsti gyventojų skundus.

Teisė rinkti ir skleisti informaciją yra garantuojama, tačiau žiniasklaidos laisvė neretai transformuojasi į piktnaudžiavimą ja. Nėra sukurtas veiksmingas teisinis ikiteisminis mechanizmas, kuris leistų apsiginti nuo neetiškų ir įstatymus pažeidžiančių žiniasklaidos apraiškų. Reklamos atpažįstamumo principo nesilaikymas, „užsakomosios žurnalistikos“ klestėjimas pažeidžia skaitytojų, žiūrovų ir klausytojų teisę į informaciją. Kai kuriuose srityse stokojama teisinio reguliavimo arba nesukurti teisės normų įgyvendinimo mechanizmai – teisiškai neregamentuojama politinė reklama, neišspręstas klausimas dėl žurnalistų informacijos šaltinių apsaugos ribų, teisiškai nereguliuojama elektroninė žiniasklaida. Išnagrinėtų problemų visuma rodo, kad šiandieninė Lietuvos žurnalistų savireguliacijos institucijų sistema yra nepajėgi užtikrinti galiojančius įstatymus, Lietuvos valstybės ratifikuotus tarptautinius sutartinius įsipareigojimus ir profesinės etikos standartus.

Teisė į privataus gyvenimo neliečiamumą vis dar nepakankamai suvokiama, todėl stebima daug šios

teisės pažeidimų. Prezidentinė krizė ypač aiškiai pademonstravo didelius kišimosi į privatų žmonių gyvenimą mastus ir apsaugos mechanizmų nuo piktnaudžiavimo galimybėmis skverbtis į privatų gyvenimą stoką. Išryškėjo itin dideli ryšių priemonėmis perduodamos informacijos kontrolės mastai, nerimą kelia didėjančios privačių telefono pokalbių klausymosi galimybės. Trūksta griežtos operatyvinės veiklos kontrolės, kelia susirūpinimą pastaruoju metu išryškėję tarnybinio piktnaudžiavimo asmens duomenimis atvejai. Privatumo pažeidimai spaudoje ir televizijoje Lietuvoje yra kasdienis reiškinys. Lietuvoje paplito sunkiai pateisinamas asmens kodų naudojimas. Yra neišspręstų problemų, susijusių su asmens identiteto demonstravimu, iš kurių minėtina teisė į vardą ir pavardę.

Lietuva yra viena iš šalių, išgyvenančių gana dideles permainas, kuriant žmogaus **teisės į teisingą teismą** užtikrinimo prielaidas. Nepaisant reikšmingos pažangos, reikalingos papildomos pastangos. Nepakankamai įvertinta teismų sistemos valdymo ir administravimo profesionalumo svarba. Esama teisminės valdžios finansavimo tvarka skatina jos priklausomybę nuo vykdomosios valdžios - biudžetinių asignavimų dydis faktiškai priklauso nuo Finansų ministerijos bei Vyriausybės, ir nuolat yra deficitinis. Maža to, teismams paskyrus lėšų, jie neturi galimybės tiesiogiai ir laisvai jomis disponuoti. Nepakankamai standartizuota teisėjų

parinkimo tvarka. Nepriklausomumo ir nešališkumo reikalavimus neretai pažeidžia ir patys teisėjai - į teismų apyvartą patekusi viešojo intereso gynimo sąvoka kartais pavirsta politinės valdžios interesų gynimo priemone. Kita vertus, teisėjams trūksta teisės principų, tarptautinių normų ir modernių interpretavimo metodų taikymo įgūdžių. Valstybės garantuojama teisinė pagalba yra itin formalizuota ir biurokratuota, nėra nustatytų pagalbos vertinimo kriterijų bei itin maži valstybės nustatyti įkainiai mažina jos efektyvumą ir kokybę. Nerimą kelia padėtis, susidariusi vykdant teismo ir kitų valstybės institucijų sprendimus: nuo antstolių neveiklumo pereita prie agresyvios, pažeidžiančios vykdymo proceso dalyvių teises ir moralės principus, veiklos. Tuo pat metu nusikaltimų aukos, kaip ir anksčiau, dažnai nesulaukia žalos atlyginimo.

Kalbant apie **žmogaus teisių užtikrinimą policijos veikloje**, ypač opi yra laikino sulaikymo problema: per ilgas laikino sulaikymo terminas, asmenį vengiama skubiai pristatyti teismui, laikinai sulaikytas asmuo laikomas policijos komisariatų areštinesė kartu su suimtais įtariamaisiais, padariusiais nusikalstamas veikas, kuriuos teismas leido suimti. Konvojuojamų asmenų teisės pažeidžiamos pervežant juos nacionalinių bei tarptautinių standartų neatitinkančiais automobiliais, neužtikrinant normalių pervežimo sąlygų ir dėl to juos susargdinant, bei raki-

nant rankas antrankiais be teisinio pagrindo. Kitos stebimos problemos: policijos pareigūnai dažnai pažeidžia asmens teisę į privatumą atlikdami jo apžiūrą, piktnaudžiauja suteiktomis teisėmis neatidėliotinais atvejais darydami asmens arba jo buto ir kitų patalpų krata, be teisėto pagrindo fotografuoja ir filmuoja asmenis, kurie nėra įtariami padarę teisės pažeidimus, be teisinio pagrindo paima vairuotojo pažymėjimą, transporto priemonės registracijos dokumentus ir taip pažeidžia žmogaus teises laisvai disponuoti savo turtu, taip pat judėjimo laisvę.

Nusikaltimų aukų teisių užtikrinimas problemiškas keliais aspektais: nusikaltimų aukos vangiai pripažįstamos nukentėjusiais asmenimis; neinformuojamos apie jų teises, tik pabrėžiamos jų pareigos; joms neužtikrinama minimali pagalba ir parama, kaip įprasta ES šalyse. Žiniasklaidos dėka nusikaltimų aukos patiria itin neigiamus pakartotinius arba tęstinius išgyvenimus. Taip pat vis dar neveikia žalos atlyginimo iš Nukentėjusių nuo nusikaltimų asmenų fondo mechanizmas bei neretai neįgyvendinama teisė į moralinės žalos atlyginimą.

Nors Lietuvos penitencinė sistema patyrė didelių reformų, užtikrinant tinkamą **nuteistųjų asmenų teisių** įgyvendinimą kyla nemažai problemų: įkalinimo įstaigos kaliniams negali

pasiūlyti pakankamai darbo; nors pabrėžiama asmenų socialinių ryšių stiprinimo svarba, trumpalaikių pasimatymų, suteikiamų per metus, skaičius yra mažinamas bei įvesti apribojimai reglamentuojant įkalinimų asmenų teisę skambinti telefonu; įkalinimo įstaigos vis dar negali pasiūlyti nuteistiesiems įgyti specialybę; sąlygos laisvės atėmimo vietose nėra pritaikytos neįgaliesiems nuteistiesiems. Be to, socialinė reintegracija atlikus bausmę tik formali, nes pataisos inspekcijų darbo krūvio didėjimas nulemia darbo kokybės blogėjimą - pataisos inspekcijų pareigūnams užtenka laiko tik formaliai elgesio kontrolei atlikti ir jų bylų dokumentacijai tvarkyti, o nuteistų asmenų socialinės problemos nemažėja.

Siekdama tapti visaverte Europos Sąjungos nare, Lietuva turės pripažinti ir įgyvendinti vieną iš fundamentalių Vakarų pasaulio principų – pakantumą jos teritorijoje gyvenančių žmonių ir jų kultūrų įvairovei. Valstybė šiam naujam iššūkiui nėra tinkamai pasirengusi - *Nacionalinė kovos su netolerancija, rasizmu, ksenofobija ir homofobija programa* konceptualiai ydinga ir fragmentiška. Antisemitiniai veiksmai retai sulaukia adekvačios valstybės institucijų reakcijos. Akivaizdžios kovos su diskriminacija problemos, tokios kaip teisėjų gebėjimų nagrinėti diskriminacijos bylas stoka, nutylimos. Lietuvos seksualinės mažumos patiria nuolatinę socialinę atskirtį dėl diskriminavimo lytinės orientacijos pagrindu.

Vis opesnė diskriminacijos dėl amžiaus darbo rinkoje problema. Stebimi diskriminacijos atvejai kariuomenėje – nepagrįstai ribojamos galimybės religinių mažumų atstovams atlikti religines apeigas pagal savo įsitikinimų reikalavimus.

Žmogaus **teisės į nuosavybės apsaugą** problemas nulemia faktas, kad nuo 1940 iki 1990 metų Lietuva buvo valdoma politinio režimo, kuriam privati nuosavybė buvo iš esmės nepriimtina ir todėl didžioji jos dalis buvo nusavinta. Pernelyg užsitęsęs nekilnojamojo turto grąžinimo procesas, stebimas jame dalyvaujančių valstybės tarnautojų neveiklumas ir korupcija. Buvusios okupacinės valdžios nusavintų piniginių indėlių grąžinimas taip pat tapo iš dalies neįgyvendinta deklaracija. Turto savininkų interesai pažeidžiami dėl netobulo *Mokesčių administravimo įstatymo*.

Žmonių, priklausančių **pažeidžiamoms socialinėms grupėms, teisių apsauga** neįgyvendinama įvairiose srityse. Sveikatos priežiūros paslaugų teikėjai nėra visapusiškai išstudijavę **pacientams** garantuojamų **teisių**, o tai sudaro tiesiogines prielaidas jas ignoruoti ar pažeidinėti. Ne visiems ligoniams yra pasiekiamas valstybės garantuojamas sveikatos draudimas. Taip pat pažeidžiama narkotine priklausomybe bei ŽIV/AIDS sergančiųjų teise į privatumą. Gydytojų specialistų konsul-

tacijų kvotos neatitinka pacientų poreikių, ligonių kasose nuolat stinga lėšų ir dėl to dalis pacientų negauna jiems reikalingų nemokamų sveikatos priežiūros paslaugų. Nėra paciento teisės ginančios nepriklausomos ginčų sprendimo institucijos.

Užtikrinant **neįgalių asmenų teises**, kyla problemų dėl invalidumo ir neveiksnumo nustatymo mechanizmų. Vertinant asmens neįgalumą ir darbingumą dalyvauja išimtinai medicinos specialistai, nėra parengtos vieningos asmenų darbingumo laipsnio įvertinimo metodikos, į gydytojų mokymo programas nėra įtrauktas darbingumo ekspertizės pagrindų parengimo kursas. Asmenų neveiksnumo nustatymas taip pat paremtas išimtinai mediciniais kriterijais. Be to, egzistuojanti tvarka numato tik pilno neveiksnumo nustatymą. Ryški teisinės pagalbos neįgaliesiems užtikrinimo problema - neveiksniu pripažintas asmuo nebeturi teisės kreiptis į teismą dėl teismo sprendimo peržiūrėjimo, nors tokią teisę turi kiti byloje dalyvavusieji asmenys. Maža to, nėra reglamentuotas ir užtikrintas veiksmingas neveiksnių žmonių globą vykdančių asmenų atskaitomybės ir jų veiklos kontrolės mechanizmas.

Situacijos analizė atskleidė, kad **vaiko ir jaunimo teisių** užtikrinimo srityje yra problemų, susijusių su švietimu, įdarbinimu, vaikų globos įstaigų veikla, narkomanija, nusikalstamumu, ypa-

tingai smurtu prieš vaikus. Vaikų, nukentėjusių nuo neteisėtų veikų, patyrusių smurtą ar prievartą reabilitacijos problemos valstybėje nėra sistemškai sprendžiamos. Vaikų globos institucijos nepasiruošusios suteikti reikiamą pagalbą prievartą patyrusiems vaikams. Itin skaudus gatvės vaikų fenomenas - šiuo metu Lietuvoje nėra sisteminio požiūrio į šių vaikų problemą; valstybės lygiu jie nėra išskiriami kaip atskira socialiai itin pažeidžiama grupė su iš to išplaukiančiomis pasekmėmis, o pagalbos teikimas epizodiškas.

Moterų teisių užtikrinimas ypač problemiškas kalbant apie smurto šeimoje atvejus. Lietuvoje nėra įstatymo, arba poįstatyminio akto, kuris būtų skirtas specialiai smurto šeimoje aukoms. Netinkama teisėsaugos institucijų praktika sąlygoja, kad **smurto šeimoje** auka nesusilaukia deramo smurto atvejo įvertinimo bei reikiamų paslaugų, paramos bei satisfakcijos. Piktnaudžiaujama aukos ir smurtautojo susitaikymo institutu. Paramos, pagalbos infrastruktūra, skirta teikti įvairiausias paslaugas smurtinių nusikaltimų aukoms Lietuvoje tik pradeda plėtoti. Prievartos prieš moteris problematika Lietuvos žiniasklaidoje, pasižyminčioje prievartos ir žiaurumo viešinimu, lemia aukos teisių pažeidimus, susijusius su jos privatumu.

Lietuva yra dalis prekeivių žmonėmis

tinklo, jaunų moterų eksporto, importo ir tranzito tarp Rytų ir Vidurio Europos šalių valstybė. Ir nors valstybėje stebima pažanga, kovojant su **prekyba žmonėmis**, problemų apstu: prekybos žmonėmis aukos apipintos daugelio stigmatizuojančių stereotipų; baudžiamosios bylos yra vangiai keliamos, aukos dažnai vertinamos kaip nelegalaus verslo atstovės, akcentuojama jų atsakomybė; nepakankamas specializuotų vyriausybinių institucijų, tiek nevyriausybinių organizacijų pajėgumas, užtikrinant aukoms reikalingų paslaugų teikimą; nepakankamas tarptautinis valdžios ir teisėsaugos institucijų bendradarbiavimas.

Mėginama spręsti **migrantų teisių** realizavimo problemas, tačiau išlieka kelios problemos susijusios su realiu teisių į šeimos susijungimą įgyvendinimu bei teismų prieinamumu - užsieniečio teisė kreiptis į teismą gali būti neįgyvendinama dėl praktinių priežasčių, tokių kaip žyminio mokesčio reikalavimo, teisinės pagalbos ar vertėjavimo paslaugų ribotumo. Pagyvenusio amžiaus žmonės, neįgalieji ir kiti socialiai remtini asmenys turi papildomų problemų, susijusių su būtinu sveikatos draudimo įsigijimu. Pažymėtina, kad Migracijos departamento padalinuose lankytojai yra priversti ilgai valandas laukti “gyvosiose eilėse”, reikalaujama, kad kiekvienas suinteresuotas asmuo ir jo šeimos narys kreiptųsi asmeniškai, įskaitant kūdikius bei neįgaliuosius.

1. Įžanga

Šis dokumentas apžvelgia dabartinę žmogaus teisių situaciją Lietuvoje. Stojimo į Europos Sąjungą procesas, ypatingai nacionalinių teisės aktų derinimas su *Aquis Communautaire*, paskatino aktyvią teisėkūrą. Pastaruoju metu išgaliojo eilė fundamentalių įstatymų, tiesiogiai susijusių su žmogaus teisėmis, pavyzdžiui *Baudžiamasis kodeksas (BK)*, *Baudžiamojo proceso kodeksas (BPK)*, *Civilinis kodeksas (CK)*, *Civilinio proceso kodeksas (CPK)* ir *Bausmių vykdymo kodeksas (BVK)*. Be to, ratifikuoti visi pagrindiniai tarptautiniai teisės aktai žmogaus teisių srityje. Tačiau aktyvus žmogaus teisėms aktualios teisinės bazės išplėtimas *per se* nepašalina visų problemų. Šalia to, atsirado naujų problemų, susijusių su šių teisės aktų įgyvendinimu; išryškėjo jų netobulumas; trūksta įgyvendinimo mechanizmų; nesukurta infrastruktūra kai kurių deklaruojamų teisių įgyvendinimui užtikrinti; trūksta kontrolės užtikrinant naujų teisės aktų įgyvendinimą. Svarbiausia – trūksta žmogaus teisių reikšmės demokratinėi valstybės raidai išsąmoninimo.

Šios apžvalgos tikslas – apžvelgti opiausias žmogaus teisių problemas Lietuvoje. Apžvalga koncentruojasi ties pagrindinių politinių ir pilietinių teisių įgyvendinimu. Vertinama situacija, užtikrinant teisę į politinį dalyvavimą, informacijos rinkimą bei skleidimą, privataus gyvenimo neliečiamumą, teisingą teisimą, žmogaus teisių

užtikrinimą policijos veikloje. Taip pat nagrinėjamas nusikaltimų aukų teisių užtikrinimas, nuteistųjų asmenų teisių įgyvendinimas, mažumų teisės, teisė į nuosavybės apsaugą. Analizuojant pažeidžiamų socialinių grupių – pacientų, moterų, vaikų bei jaunimo, neįgaliųjų ir migrantų – teises, paliečiami ir kai kurie socialiniai bei ekonominiai jų teisių įgyvendinimo aspektai.

Stengtasi numatyti prioritėtines poveikio kryptis, pateikti galimus problemų sprendimo būdus. Atsižvelgiant į tarptautinius bei nacionalinius teisės aktus ir kitus dokumentus, skirtus realizuoti žmogaus teises atskirose srityse – strategijas, programas, pabrėžtas teisinės bazės netobulumas, valdžios institucijų, ypač teisėsaugos, teismų veiklos neefektyvumas, ydinga praktika, darbuotojų neprofesionalumas, kas sudaro tiesiogines prielaidas žmogaus teisių pažeidimams.

2. Teisė dalyvauti politiniame gyvenime

Žmogaus teisės dalyvauti politiniame gyvenime paskirtis yra suteikti turinį demokratijos institucijoms ir struktūroms. Kitaip sakant, piliečiams nedalyvaujant politiniuose procesuose demokratija gali tapti „popierine“. Todėl svarbu nuolat stebėti, ar ši teisė nėra vien deklaratyvi, ir siekti realaus jos įgyvendinimo tiek nacionaliniame,

tiesiogiai savivaldybių lygmenimis. Lietuvoje yra kelios nepakan- kamai dėmesio sulau- kusios problemos įgyvendinant šią teisę, ypač savivaldybių lygmeniu. Egzistuoja ydinga rinkimų į savivaldybės tarybas tvarka, kuri abejotina lygybės principo įgy-

vendinimo prasme, taip pat teisinio reguliavimo aiškumo, rinkimų rezultatų patikimumo požiūriu. Neužtikrinama galimybė susipažinti su teisiniais savivaldybių veiklos mechanizmais ir gauti informacijos apie savivaldybių institucijų veiklą. Bendruomenių nariai turi ribotas galimybes dalyvauti rengiant sprendimų projektus ir tvarkant kitus savivaldybės reikalus. Nėra veiksmingo mechanizmo spręsti gyventojų skundus.

Pažeidžiamas asmenų lygybės prin- cipas, kai vieni asmenys negali būti renkami į savivaldybės tarybą, nors rinkimų dieną ir nebūtų kliūtis būti tarybos nariu, o kiti asmenys gali būti renkami į savivaldybės tarybą, nors rinkimų dieną ir yra kliūtis būti tarybos nariu. Konkrečiai, asmenų, rinkimų dieną atliekančių tikrąją karo arba alternatyviąją krašto apsaugos tarnybą, taip pat neišėjusių į atsargą ar pensiją likus 65 dienoms iki rinkimų profesinės karo tarnybos karių bei statutinių institucijų ir įstaigų pareigūnų, galimybė dalyvauti politinėje veikloje

Daugelis rinkėjų, kandidatų sąrašuose pamatę Seimo narių ar kitų aukštų pareigūnų pavardes, patiki, kad šie įtakingi asmenys ketina dirbti savivaldybės taryboje, ir tai daro įtaką balsavimo rezultatams. Tačiau rinkėjų valia išrinkti konkretų aukštą pareigūną, jei šis savo pareigų vardan tarybos nario mandato neatsisako, lieka neįgyvendinta.

yra ribojama, nors rinkimų dieną asme- niui jau nebebūtų kliūtis būti tarybos nariu. Tuo tarpu Seimo ir Vyriausybės nariai, valstybės pa- reigūnai, turintys įgaliojimus kontro- liuoti arba prižiūrėti savivaldybių veiklą, neturi teisės būti

savivaldybės tarybos nariais, tačiau šie asmenys gali būti renkami į savivaldybės tarybas ir, jeigu yra išrenkami, turi apsispręsti, kurio mandato atsisako.

Taigi, nėra aiškumo ir tikrumo dėl to, ar į rinkimų sąrašą įrašyti aukšti pareigūnai, jei bus išrinkti, dirbs savivaldybės taryboje. Tikėtina, kad, pavyzdžiui, Seimo ar Vyriausybės narys atsisakys tarybos nario mandato. Daugelis rinkėjų, kandidatų sąrašuose pamatę Seimo narių ar kitų aukštų pareigūnų pavardes, patiki, kad šie įtakingi asmenys ketina dirbti savivaldybės taryboje, ir tai daro įtaką balsavimo rezultatams. Tačiau rinkėjų valia išrinkti konkretų aukštą pareigūną, jei šis savo pareigų vardan tarybos nario mandato neatsisako, lieka neįgyvendinta. Tai yra nesuderinama su pagarba rinkėjų valiai ir skatina gyventojų abejingumą rinkimams. Taigi šiuo atveju pažeidžiamas ne tik asmenų lygybės principas įgyvendinant teisę būti išrinktam, bet ir pažeidžiama teisė laisvai rinkti atstovus į savivaldos

instituciją, nes rinkimų negalima laikyti visiškai laisvais, jei tas, kas bus išrinktas į Tarybą minėtuojų atveju, priklauso ne nuo rinkėjų balsų, o nuo politinių ir asmeninių kai kurių asmenų sprendimų. Būtina *Savivaldybių tarybų rinkimų įstatyme* padaryti papildymų ir pakeitimų, kurie pašalintų nelygybės įteisinimą. Be to, privilegijuoti asmenys, kurių užimamos pareigos nesuderinamos su buvimu savivaldybės taryboje, turėtų būti išvardyti kartu su asmenimis, kurie negali būti renkami tarybų nariais. Galima būtų nurodyti, kad šie asmenys gali būti renkami tarybų nariais, jei jie ne vėliau kaip prieš 65 dienas iki rinkimų pateikia Vyriausiajai rinkimų komisijai įsipareigojimą atsistatydinti iš savo užimamų pareigų, nesuderinamų su buvimu tarybos nariu.

Lietuvos gyventojai nurodo, kad jų teisė gauti informaciją apie savivaldybių institucijų veiklą yra pažeidžiama. 2002 m. apklausa¹ parodė, kad nusiskundimų dėl šios teisės pažeidimų yra dvigubai daugiau nei nusiskundimų dėl smurto prieš vaikus, taip pat daugiau nei nusiskundimų dėl nuosavybės teisės pažeidimų, dėl smurto prieš moteris ar dėl moterų ir vyrų lygių galimybių užtikrinimo. Nors savivaldos institucijų veikla ir sprendimai tiesiogiai susiję su žmonių teisėmis, praktikoje gyventojai dažniau susitinka su Respublikos Prezidentu,

Nors savivaldos institucijų veikla ir sprendimai tiesiogiai susiję su žmonių teisėmis, praktikoje gyventojai dažniau susitinka su Respublikos Prezidentu, Seimo nariais ar Vyriausybės nariais, nei su savivaldybių tarybų nariais.

Seimo nariais ar Vyriausybės nariais, nei su savivaldybių tarybų nariais. Taip pat bendruomenės atstovų galimybės gauti informacijos vietos savivaldos institucijose yra gana

ribotos, nes tokių atstovų teisės arba nepripažįstamos, arba nereglamentuotos savivaldybių tarybų reglamentuose.²

Dėl ribotų galimybių susipažinti su teisiniais savivaldybių veiklos mechanizmais ir savo teisėmis nėra įgyvendinama *Vietos savivaldos įstatymo* numatyta teisė gyventojams dalyvauti rengiant sprendimų projektus ir tvarkant kitus savivaldybės reikalus. Šios informacijos nėra nei pagrindiniuose dienraščiuose, nei savivaldybių tinklalapiuose. Ypač svarbu pažymėti, kad tarybų reglamentai, kaip pagrindinis dokumentas, turintis detalai nustatyti bendruomenės atstovų rinkimo tvarką, jų teises, pareigas, savivaldybės institucijų bendravimą su šiais atstovais, nėra pateikiami matomose ar lengvai prieinamose vietose. Be to, nenusitatoma, kaip renkami bendruomenės atstovai, per kuriuos bendruomenė įgyvendins savo teises gauti informaciją apie savivaldos institucijų veiklą ir per šiuos atstovus pateikti bendruomenės nuomonę dėl savivaldos institucijų sprendimų. Minėtųjų atstovų dalyvavimas tarybų veikloje nenumatytas. Iš normų, skirtų posėdžių

veiklai reglamentuoti, matyti, kad teisė pareikšti nuomonę bendruomenės rinktiems atstovams nenumatyta, nustatyta tik posėdžio pirmininko teisė leisti kam nors kalbėti. Tai prieštarauja *Lietuvos Respublikos Konstitucijos* postulatui, kad valdžios įstaigos tarnauja žmonėms ir *Konstitucijos* bei *Vietos savivaldos įstatymui*, apibrėžiančiam, kad savivaldos teisę turi ne taryba ar kitos savivaldybės institucijos, o teritorinio administracinio vieneto bendruomenė.

Praktikoje, savivaldybių tarybų nariai ir pareigūnai vietos savivaldos teisę įsivaizduoja kaip tarybų ir jų paskirtų pareigūnų teisę. Bendruomenė nelaikoma savivaldos subjektu. Tačiau vietos savivalda yra įstatymo nustatytų administracinių vienetų teritorinių bendruomenių valdžia. 2003 metais Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas nurodė, kad savivaldybė yra valstybės teritorijos administracinio vieneto bendruomenė, turinti savivaldos teisę. Kitame nutarime Konstitucinis Teismas konstatavo, kad vietos savivalda yra savaveiksmiškumo pagrindais veikianti vietinė viešojo administravimo sistema, kuri tiesiogiai nėra pavaldi valstybės valdžios institucijoms. Savivaldybių tarybos savo veiklos reglamentuose turi nustatyti tvarką, kaip renkami gyvenamosios vietovės bendruomenės atstovai, kaip jie dalyvauja rengiant ir priimant sprendimų projektus, kaip bendruomenei per jų atstovus pateikiama informacija apie rengiamus sprendimus ir priimtus aktus.

Savivaldybių tarybos turėtų imtis priemonių, kad informacija apie savivaldybių tarybų veiklos reglamentą, taip pat apie priimamus teisės aktus būtų labiau prieinama bendruomenei. Savivaldybių tarybos, duomenų bazėje internete ribojančios bendruomenės narių galimybes susipažinti su tarybos veiklos reglamentu ir priimamais teisės aktais, turėtų šiuos ribojimus pašalinti. Interneto duomenų bazėje bendruomenės nariams turėtų būti pateikiama informacija apie savivaldybių tarybų veiklos reglamentą, taip pat apie tai, kaip bendruomenės atstovai dalyvauja rengiant, svarstant ir priimant teisės aktus bei kitoje tarybų veikloje.

Vangiai sprendžiamas klausimas dėl asmenų teisės į efektyvų gyventojų skundų nagrinėjimą. Neveikia savivaldybių administracinių ginčų komisijos, turinčios nagrinėti skundus dėl savivaldybių pareigūnų veiksmų. Šios problemos sprendimą apsunkina tai, kad pagal teisinį reguliavimą komisija nėra privaloma grandis administracinių ginčų sistemoje. Taigi, dėl neteisėtų savivaldybės pareigūnų veiksmų, dėl jų neveiklumo vietos gyventojai turi kreiptis į apygardų administracinius teismus, o jie veikia tik didesniuose miestuose. Todėl daugiui gyventojų galimybė pasiekti, kad jų atžvilgiu padaryti savivaldybės institucijų pareigūnų, kitų valstybės tarnautojų pažeidimai būtų įvertinti ginčo tvarka, yra sudėtinga, nelabai prieinama galimybė. Tačiau netgi jei

administracinių ginčų komisijos ir veiktų, pagal dabartinę teisinę reguliavimą jos turėtų būti sudaromos iš ten dirbančių valstybės tarnautojų, todėl ginče tarp valstybės tarnautojų ar besiskundžiančių asmenų sunku tikėtis objektyvumo. Reikėtų papildyti ir pakeisti *Administracinių bylų teisenos, Administracinių ginčų komisijų*, taip pat *Vietos savivaldos įstatymą*, nustatant, kad: tarybos turi (o ne gali) sudaryti savivaldybių administracinių ginčų komisijas, kad jos turi būti sudaromos ne iš savivaldos institucijų pareigūnų ar kitų valstybės tarnautojų, o iš teisininkų, žurnalistų, mokslo institucijų ir panašiai atstovų, kad šios komisijos yra privaloma ikiteisminių ginčų nagrinėjimo grandis, kad savivaldybės institucijos privalo vykdyti šių komisijų sprendimus, išskyrus tuos, kurie turi būti patvirtinti apygardos administraciniame teisme.

Nacionaliniu lygiu kilo aštrios diskusijos dėl pasiūlymo pakeisti *Partijų įstatymą*. Pakeitimais siekiama įvesti tam tikrą partijų narių kvotą. Priėmus pataisas, partijos, turinčios mažiau negu 1000 narių, privalės per kelis mėnesius reorganizuotis, priešingu atveju bus likviduojamos. Nedidelės partijos pareiškė, kad „didžiosios“ partijos kėsinaisi į „mažas“. Teigiama, kad formuojamos kelios valdžios partijos, nepagrįstai ribojant nedidelių partijų narių ir jų šalininkų teisę dalyvauti politiniame gyvenime. Pagal Vyriausiosios rinkimų komisijos (VRK) turimus duomenis šiuo metu Lietuvoje

užregistruotos 39 partijos. Apie 15 iš jų turi 1000 ar daugiau narių. Taigi nors partijų skaičius ir žymiai sumažėtų, vis vien liktų nemažai neįtakingų partijų, todėl šio pasiūlymo racionalumas nėra visai įtikinamas. Reikėtų atsiminti, kad šis pasiūlymas greičiausiai paliestų ir teisę jungtis į asociacijas. Ši teisė demokratinėje visuomenėje esant būtinybei gali būti apribota tik tam tikrais atvejais: dėl valstybės saugumo ar visuomenės apsaugos, siekiant užkirsti kelią viešosios tvarkos pažeidimams ar nusikaltimams, apsaugoti žmonių sveikatą ar moralę arba kitų asmenų teises ir laisves.

---

¹ *Žmogaus teisės Lietuvoje. Padėties įvertinimas*. Vilnius, 2002.

² Plačiau paėmus, yra nusiskundimų ne tik dėl savivaldybių, bet ir dėl valstybės ir kitų viešąja informacija disponuojančių institucijų darbuotojų nepasiruošimo teikti informaciją ir blogos pateiktos informacijos kokybės. Informacijos gavimas labai priklauso nuo konkretaus žmogaus aktyvumo ir atkaklumo siekiant pasinaudoti šia teise. Viešąja informacija disponuojančių institucijų darbuotojai turi būti supažindinami su žmogaus teise gauti informacijos, jų darbas turi būti kontroliuojamas.

3. Žiniasklaidos laisvė

Teisė rinkti ir skleisti informaciją yra garantuojama, tačiau lieka nemažai problemų žiniasklaidos laisvės įgyvendinimo srityje. Lietuva, ilgus metus kentusi dvasinę ir ekonominę prievartą, išsiugdė nenumaldomą žodžio laisvės siekį. Žiniasklaida yra laisva, tačiau pokomunistinis mentalitetas ne visada leidžia suvokti, kad žodžio laisvė negali būti suabsoliutinama, ginama beato-dairiškai, nepaisant su šia laisve susijusių pareigų ir atsakomybės. Žodžio laisvė neretai transformuojasi į piktnaudžiavimą ja.

2004 m. pradžioje įtakingo dienraščio „Respublika“ savininkas ir leidėjas Vitas Tomkus paskelbė keletą straipsnių, tarp kurių buvo antisemitinio ir homofobinio pobūdžio pareiškimų. Keli tęstiniai rašiniai buvo pavadinti „Kas valdo pasaulį?“ Į šį klausimą atsakė greta publikuojama nacistinio pobūdžio karikatūra: pasaulio rutulį savo rankose laiko žydas ir gėjus. Tekstuose, be kitų dalykų, indikuojama, kad žydai ir gėjai pradangina žmonių santaupas, milijonines Europos lėšas ir bankus, meluoja, nepaiso įstatymų. Straipsnių autorius

Dienraščio „Respublika“ savininkas ir leidėjas Vitas Tomkus paskelbė keletą straipsnių, tarp kurių buvo antisemitinio ir homofobinio pobūdžio pareiškimų...

Tik dėl daugelio nevyriausybinių organizacijų, pavienių asmenų ir tarptautinės visuomenės pasipiktinimo, šie išpuoliai buvo pasmerkti ir pradėtas ikiteisminis tyrimas.

klausia: „Ar tikrai mums verta su JAIS susitaikyti?“ Nors šie ir kiti tautines bei seksualines mažumas ir visus, kas vertina demokratiją ir žmogaus teises, įžeidžiantys ir gluminantys teiginiai atgaivino pragaištingų padarinių turėjusius stereotipus, politikai, atsakingi valstybės pareigūnai, žiniasklaida ir jos savireguliacijos institucijos kelias dienas tylėjo. Yra pagrindo manyti, kad tik dėl daugelio nevyriausybinių organizacijų (NVO), pavienių asmenų ir tarptautinės visuomenės pasipiktinimo, šie išpuoliai buvo pasmerkti ir pradėtas ikiteisminis tyrimas. Tikimasi, kad šis šiurkštus piktnaudžiavimo žodžio laisve atvejis sulauks tinkamo teismo įvertinimo pagal baudžiamojo įstatymo normas.

Jeigu bus pripažinta, kad rašinių autoriaus veiksmai nepatenka į baudžiamosios teisės erdvę, kitų teisinių padarinių šis išpuolis, greičiausiai, nesulauks, nes apsiginti nuo piktnaudžiavimo žiniasklaidos laisve atvejų nėra paprasta. Žurnalistų savireguliacijos institucijos neturi didesnių įgaliojimų ir dirba neveiksmingai. Net ir nustačius akivaizdžius žurnalistikos etikos arba įstatymų pažeidimus žiniasklaidoje, laikraštis ar žurnalas, radijo ar televizijos stotis, sankcijų pap-

rastai nesulaukia. Veiksmingiausias būdas ginti žiniasklaidos pažeistas žmonių teises yra asmens teisė kreiptis į teismą civiline tvarka. Žmonės dažniausiai kreipiasi į teismą prašydami paneigti tikrovės neatitinkančius duomenis, žeminančius jų orumą, ir gindami savo teisę į privatumą, tačiau šios bylos teisiniu požiūriu paprastai būna sudėtingos, jų nagrinėjimas ilgai trunka ir nemažai kainuoja. Todėl šis kelias ne visiems prieinamas. Reikalingas veiksmingas teisinis ikiteisminis mechanizmas, kuris leistų apsiginti nuo neetiškių ir įstatymus pažeidžiančių žiniasklaidos apraiškų.

Paminėto asmens išpuolis tikriausiai būtų neįmanomas, jeigu žiniasklaidai netrūktų profesinės atsakomybės. Jos trūkumas ypač išryškėjo 2003–2004 metų prezidentinės krizės metu, kai pagrindinių visuomenės informavimo šaltinių veikla pasižymėjo šališkumu ir tendencingumu, o visuomenė pasigedo aiškaus faktų atribojimo nuo žurnalistų vertinimų ir komentarų. Pažymėtina, kad šiuo požiūriu viešoji televizija, išlaikoma daugiausia mokesčių mokėtojų lėšomis, nesiskyrė nuo komercinių televizijos kanalų.

Viena iš profesinės atsakomybės stokos apraiškų yra teisinis nihilizmas. Antai, nors 2001 m. sausio 1 d. įsigaliojo *Lietuvos Respublikos reklamos įstatymas*, o reklamą televizijoje reglamentuoja dar ir *Europos konvencija dėl televizijos be sienų*, kurią Lietuva ratifikavo

2000 m. vasario 17 d., nuolat pažeidžiamas pagrindinis reklamos principas – jos atpažįstamumas. Reklamos atpažįstamumo principas reiškia, kad komercinio pobūdžio informaciją reikalaujama aiškiai atskirti nuo kitos rūšies informacijos. Tačiau Lietuvos žiniasklaidoje žmonėms sunku atskirti, kur baigiasi informacija, o kur prasideda prekių ir paslaugų reklama. Žurnalistų etikos inspektorius savo metiniame pranešime 2003 metais³ pabrėžė, kad Lietuvos spaudoje apstu vadinamųjų „užsakomųjų“ straipsnių, nepaisant to, kad *Žurnalistų ir leidėjų etikos kodeksas* tokią žurnalistiką draudžia, o *Reklamos įstatymas* aiškiai teigia, kad tokio pobūdžio informacija gali būti skelbiama su užrašu „reklama“. Reklamos atpažįstamumo principo nesilaikymas ir „užsakomosios žurnalistikos“ klestėjimas pažeidžia skaitytojų, žiūrovų ir klausytojų teisę į informaciją.

Kai kuriose srityse stokojama teisinio reguliavimo arba nesukurti teisės normų įgyvendinimo mechanizmai. Iki šiol nesukurtos politinės reklamos taisyklės. Teisiškai nereglamentuojama politinė reklama „užprogramuoja“ politinę kovą be taisyklių, ypač rinkimų kampanijų metu. Reikia sukurti politinės reklamos taisykles ir jas inkorporuoti į galiojančius rinkimų įstatymus, taip pat numatyti, kokios institucijos yra atsakingos už tokių taisyklių laikymąsi ir kokios sankcijos turi būti taikomos įstatymo pažeidėjams. Taip pat neveikia *Nepilna-*

mečių apsaugos nuo neigiamo viešosios informacijos poveikio įstatymas. Šis įstatymas buvo priimtas dar 2002 m. rugsėjo 10 d., tačiau jo įgyvendinimo mechanizmas iki šiol nesukurtas ir šis įstatymas praktikoje nėra taikomas. Tuo pat metu Lietuvos žiniasklaidoje apstu smurtinio, pornografinio ir erotinio pobūdžio informacijos. Nesant minėtojo įstatymo įgyvendinimo mechanizmo, į pažeidimus šioje srityje reaguoja Lietuvos radijo ir televizijos komisija, tačiau jos išpėjimai jokios prevencinės reikšmės neturi. Būtina nedelsiant sukurti šio įstatymo įgyvendinimo mechanizmą.

Nėra išspręstas klausimas dėl žurnalistų informacijos šaltinių apsaugos ribų. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas 2002 m. spalio 23 d. nutarime konstatavo, kad *Visuomenės informavimo įstatyme* įtvirtinta absoliuti žurnalisto informavimo šaltinio apsauga prieštarauja *Lietuvos Respublikos Konstitucijai*, konstituciniam teisinės valstybės principui. Absoliučios informacijos šaltinio apsaugos formuluotė jau seniai kritikuojama, nes dėl jos gali nukentėti visuomenės interesai. Demokratinėse šalyse žurnalistų informacijos šaltinio apsauga yra pripažįstama, jai teikiama ypatinga svarba, tačiau teismui pareikalavus toks šaltinis vis dėlto turi būti atskleistas, o žurnalistas gali būti nubaustas už atsisakymą tai padaryti. Taigi, šiuo metu tebegaliojantis

Lietuvos žiniasklaidoje apstu smurtinio, pornografinio ir erotinio pobūdžio informacijos.

Konstitucijai prieštaraujantis Visuomenės informavimo įstatymas turėtų būti pakeistas,

atsisakant absoliučios žurnalistų informacijos šaltinio apsaugos. Lietuvos Respublikos Seimas nesilaiko *Seimo statuto* reikalavimų, kuriuose nurodoma, kad pripažinus Seimo priimtą aktą prieštaraujančiu *Konstitucijai* ar konstituciniam įstatymui, ne vėliau kaip per 3 mėnesius Seimo teisės ir teisėtvarkos komitetas arba jo teikimu kitas Seimo komitetas turi parengti ir pateikti Seimui svarstyti to akto pakeitimo projektą.

Teisiškai nereguliuojama lieka elektroninė žiniasklaida. Nors virtualūs laikraščiai, kiti kompiuteriniai informacijos šaltiniai yra kasdienybė, tačiau iki šiol nėra institucijos, kuri turėtų prižiūrėti internetu platinamos viešosios informacijos procesus. *Visuomenės informavimo įstatymas* neužsimena nei apie internetą, nei apie elektroninę žiniasklaidą. 2003 m. kovo mėn. 5 d. Lietuvos Respublikos Vyriausybė nutarimu Nr. 290 patvirtino viešo naudojimo kompiuterių tinkluose neskelbtinos informacijos kontrolės ir ribojamos viešosios informacijos platinimo tvarką,⁴ tačiau žmogaus teisės į saviraiškos laisvę ribojimas turėtų būti numatytas įstatymu, o ne poįstatyminiu aktu. Būtina papildyti *Visuomenės informavimo įstatymą* nuostatomis, kad visuomenės informavimo priemonėmis yra laikomos ir elektroninės informavimo priemonės,

skaitmeninis radijas, televizija. Taip pat būtina nustatyti, kokia valstybės institucija yra atsakinga už tokių visuomenės informavimo priemonių platinamos informacijos teisinį reguliavimą. Tokios funkcijos galėtų atitekti Radijo ir televizijos komisijai bei žurnalistų etikos inspektoriumi.

Nėra iki galo įgyvendinama žmogaus teisė skleisti informaciją per visuomenės informavimo priemones. Demokratinėje santvarkoje masinės informavimo priemonės turi būti prieinamos visuomenei – jos turėtų spausdinti ar kitaip skelbti įvairią informaciją, įvairių žmonių komentarus. Deja, *Visuomenės informavimo įstatyme* šis reikalavimas nėra užtikrintas. Šią problemą sunkina tai, kad didžiausių dienraščių savininkai kartu yra ir laikraščių redaktoriai, dienraščiai neturi visuomeninių tarybų ar kolegijų. Nors įstatymuose deklaruojama atsakymo arba replikos teisė, tačiau ja praktiškai pasinaudoti sunku, nes tik nuo laikraščio ar televizijos kanalo geros valios priklauso, ar žmogus bus išklaustytas. Tokiais atvejais žiniasklaidai netaikomos jokios poveikio priemonės. *Visuomenės informavimo įstatyme* galėtų būti nuostata, kad komercinių leidinių redakcijose ir komercinėse radijo ir televizijos stotyse privalomos visuomeninės tarybos, kurias turėtų sudaryti

Nors įstatymuose deklaruojama atsakymo arba replikos teisė, tačiau ja praktiškai pasinaudoti sunku, nes tik nuo laikraščio ar televizijos kanalo geros valios priklauso, ar žmogus bus išklaustytas.

nepriklausomi asmenys – akademinio pasaulio, mokslo, kultūros atstovai. Šios tarybos galėtų turėti tam tikrus įgaliojimus, leidžiančius užtikrinti pavienių visuomenės

narių galimybes pareikšti nuomonę žiniasklaidoje, analizuoti nuomonių įvairovės principo pažeidimus. Aukščiausiam visuomeninio transliuotojo – Lietuvos radijo ir televizijos valdymo organe neturėtų būti asmenų, susijusių su kitomis visuomenės informavimo priemonėmis. Ši taryba turėtų užtikrinti visuomenės narių galimybę prisidėti prie šio televizijos kanalo veiklos ir netoleruoti šališkumo pasireiškimo visuomeninėje televizijoje.

Išvardytųjų problemų visuma rodo, kad šiandieninė Lietuvos žurnalistų savireguliacijos institucijų sistema yra nepajėgi užtikrinti galiojančius įstatymus, Lietuvos valstybės ratifikuotus tarptautinius sutartinius įsipareigojimus ir profesinės etikos standartus. Todėl, nors visuomenės informavimo srityje galioja daugybė gerų teisinių aktų, juose suformuluotos nuostatos dažniausiai lieka deklaracijomis. 1996 metais skubotai, siekiant pabėgti nuo didesnės valstybinės valdžios globos, sukurta savireguliacijos sistema išsikvėpė, o gal ir nepradėjo kvėpuoti ir nebegali atlikti valstybės suteiktų funkcijų. Reikėtų iš naujo apsvarstyti žurnalistų savireguliacijos institucijų sistemą, jų

formavimo principus ir kompetenciją. Konkrečiai reiktų apsispręsti dėl dviejų reguliatorių audiovizualiniame sektoriuje (Lietuvos radijo ir televizijos komisija ir Lietuvos radijo ir televizijos taryba), atriboti savireguliacijos institucijų kompetenciją, atsisakant funkcijų dubliavimo, įvedant kiekvienos iš šių institucijų prioritetingas veiklos sritis ir perduodant jų veiklos koordinavimą žurnalistų etikos inspektoriui. Reiktų pakeisti šių institucijų formavimo tvarką, nustatant aiškias kadencijų trukmes, narių rotaciją. Būtina sąlyga šių institucijų nariams turėtų būti kompetencija, bet ne lojalumas vienai ar kitai politinei ar finansinei grupei. Dėl to į šias institucijas savo asmenis turėtų skirti žmogaus teisių gynimo institucijos, Lietuvos Teisininkų draugija, akademinė visuomenė, tam tikrų sričių

Šiandieninė Lietuvos žurnalistų savireguliacijos institucijų sistema yra nepajėgi užtikrinti galiojančius įstatymus, Lietuvos valstybės ratifikuotus tarptautinius sutartinius įsipareigojimus ir profesinės etikos standartus.

---

³ Žurnalistų etikos inspektoriaus Romo Gudaičio 2001–2002 metų analitinė apžvalga *Demokratinės visuomenės informavimo kultūros plėtros gairės*//10// <http://www3.lrs.lt/owa-bin/owarepl/inter/owa/U0113703.doc>

⁴ 2003 m. kovo mėn. 5 d. Lietuvos Respublikos vyriausybės nutarimas Nr. 290 *Dėl viešo naudojimo kompiuterių tinkluose neskelbtinos informacijos kontrolės ir ribojamos viešosios informacijos platinimo tvarkos patvirtinimo* // *Valstybės žinios*. 2003. Nr. 24-1002.

4. Teisė į privataus gyvenimo neliečiamumą

Teisė į privataus gyvenimo neliečiamumą vis dar nepakankamai suvokiama ir sunkiai identifikuojama šiandieninėje Lietuvos visuomenėje, todėl šios teisės pažeidimų yra daug. Prezidentinė krizė ypač aiškiai pademonstravo didelius kišimosi į privatų žmonių gyvenimą mastus ir apsaugos mechanizmų nuo piktnaudžiavimo galimybėmis skverbtis į privatų gyvenimą stoką. Tai pavojinga, nes riba tarp didelių privataus piliečių gyvenimo kontrolės mastų vardan demokratijos ir demokratijos suardymo tokia kontrole yra sunkiai apčiuopiama. Nei periodiniai rinkimai, nei demokratinė politinės valdžios sandara savaime negarantuoja demokratijos. Demokratija – tai gyvenimo būdas, kurį visų pirma formuoja valstybę sudarančių piliečių saugumas, laisvė nuo baimės ir iš to sekanti pagarba sau, kitiems bei valstybės institucijoms, ir pilietinis aktyvumas. Kita vertus, kas valdo informaciją apie privatų žmonių gyvenimą, turi galimybę juos valdyti ar bent daryti įtaką jų elgesiui. Neatsitiktinai totalitariniai režimai teisės į privataus gyvenimo neliečiamumą iš esmės nepripažįsta.

Lietuvos politikai, valdžios atstovai ir žiniasklaida dar turi įsisąmoninti šią paprastą tiesą ir savo pavyzdžiu rodyti, jog jie gerbia Lietuvos

Susidaro įspūdis, kad telefono pokalbių klausymasis yra kasdienė specialiųjų tarnybų ir teisėsaugos institucijų veiklos forma.

piliečius ir kad jiems rūpi demokratija. Ypatingo dėmesio reikia griežtinant kontrolę operatyvinių priemonių taikymo, ypač telefono pokalbių klausymosi, ir informacijos apie asmenis rinkimo, tvarkymo ir panaudojimo srityse bei kovojant su nepagarba žmonių privatumui žiniasklaidoje.

2003–2004 metais išryškėjo itin dideli ryšių priemonėmis perduodamos informacijos kontrolės mastai. Susidaro įspūdis, kad telefono pokalbių klausymasis yra kasdienė specialiųjų tarnybų (valstybės saugumo departamentas, specialiųjų tyrimų tarnyba) ir teisėsaugos institucijų (policija) veiklos forma. Žiniasklaida praneša, kad techninių telefono pokalbių klausymosi priemonių yra įsigijusios ir privačios bendrovės. Įtariama, kad telefono pokalbių klausosi kai kurios privačios saugos tarnybos. Buvęs vidaus reikalų ministras interviu dienraščiui pripažino, kad Lietuvoje yra „firmos, kurios užsiima informacijos verslu“, pabrėždamas, jog jis turi omenyje ne žiniasklaidą.⁵

Nerimą kelia naujajame *Elektroninių ryšių įstatyme* įtvirtintos ikiteisminio tyrimo įstaigų galimybės klausytis privačių telefoninių pokalbių.

Minėtas įstatymas pakartoja *Telekomunikacijų įstatymo* nuostatas, kur ryšių operatoriai įpareigojami užtikrinti, kad pagrindinės specialiosios tarnybos galėtų klausytis telefoninių pokalbių. LR Vyriausybė turi nedelsiant apibrėžti kokios specialiosios tarnybos laikomos pagrindinėmis. Dar problemiščiau yra tai, kad ši informacija gali būti suteikiama „ir kitoms ikiteisminio tyrimo įstaigoms“. ⁶ Taip pat, įstatymas suteikia teisę reikalauti informacijos elektroniniu būdu ir nedelsiant. Tuo pat metu prašoma papildomai skirti lėšų šiai veiklai plėtoti. ⁷ Visuomenė turi būti informuota, kodėl reikia toliau didinti telefono pokalbių klausymosi galimybes.

Bet kuriuo atveju nepriimtina, kad galimybė naudotis šia operatyvine priemone būtų suteikta policijos komisariatams, nes žemesnės grandies policijos pareigūnų profesinis pasirengimas tinkamai naudotis šia priemone ir tvarkyti gautą informaciją yra abejotinas ir esantys operatyvinės veiklos įstatymai neužtikrina apsaugos nuo savivalės ir piktnaudžiavimo. Pavyzdžiui, buvęs vidaus reikalų ministras pareiškė, jog „dalis operatyvinių tebemanu, kad tikslas pateisina visas priemones. Siekiant atskleisti nusikaltimus, kartais pažeidžiamos nekaltų asmenų teisės. <....> Trūksta griežtos operatyvinės veiklos kontrolės, bent jau policijoje“⁸. Tikėtina, kad pastaruoju metu nusistovėjusi privačių telefono pokalbių, tarp jų Respublikos

prezidento pokalbių, viešinimo žiniasklaidoje praktika tik susilpnins šios operatyvios priemonės taikymo ir gautos informacijos tvarkymo bei panaudojimo standartus.

Įstatymai, leidžiantys kontroliuoti telefono pokalbius, yra tobulintini. Pokalbių klausytis galima pagal *Operatyvinės veiklos įstatymą*, priimtą 2002 metais, ir naująjį *Baudžiamojo proceso kodeksą*. Šių įstatymų numatytos telefono pokalbių klausymosi taisyklės skiriasi. Pagal *BPK* telefono pokalbių galima klausytis išskėlus baudžiamąją bylą ir gavus ikiteisminio tyrimo teisėjo sankciją. Tuo tarpu *Operatyvinės veiklos įstatymas* leidžia, gavus apygardų teismų vadovų sankcijas, pokalbių klausytis ir tais atvejais, kai operatyvinę veiklą vykdančios pareigūnai įtaria, kad gali būti daromas ar jau padarytas nusikaltimas. Pagal *Operatyvinės veiklos įstatymą* atveju, leidžiančių klausytis telefono pokalbių, sąrašas yra platesnis. *BPK* apriboja klausymosi galimybę 9 mėnesiais, tuo tarpu *Operatyvinės veiklos įstatymas* klausymosi termino neriboja. Pagaliau, pagal *BPK* asmeniui turi būti pranešta, kad buvo klausomasi jo pokalbių, o pagal *Operatyvinės veiklos įstatymą* to daryti neprivaloma. Taigi, *BPK* taisyklės, nors tobulintinos, yra labiau apibrėžtos ir griežtesnės, jų naudojimą kontroliuoja tiek ikiteisminio tyrimo teisėjai, tiek tyrimą prižiūrintis prokuroras. Tuo tarpu pagal *Operatyvinės veiklos įstatymą* parlamentinė komisija, kontroliuojanti

operatyvinių tarnybų veiklą, buvo sukurta tik 2003 metų pabaigoje, kai kilo prezidentūros skandalas.

Reikalingi tolimesni žingsniai kuriant veiksmingą kontrolės ir gynybos nuo savi-valės mechanizmą. Seimo komisijai būdinga politinė operatyvinės veiklos kontrolė turėtų būti derinama su labiau specifine kontrolės forma, kuri galėtų būti pavesta nepriklausomai nuo politinės valdžios institucijai, tokiai kaip specialusis ombudsmenas, kuriam taip pat galima būtų suteikti teisę gauti ir nagrinėti piliečių skundus. Operatyvinę veiklą reguliuojantys įstatymai turi būti labiau detalizuoti tam, kad jie būtų kiekvienam suprantami, jų pritaikymo pasekmės numatomos ir būtų palikta kuo mažiau galimybių operatyviniams darbuotojams veikti savo nuožiūra. Kiekvienam turi būti aišku, kokiomis aplinkybėmis galima tikėtis klausymosi. Ypač konkrečiai turi būti apibrėžtos kategorijos žmonių, kurių pokalbių galima klausytis; aplinkybės, dėl kurių galima klausytis; informacijos, kurią galima įrašyti, pobūdis; klausymosi trukmė; kas ir kaip gali naudotis surinkta informacija. Sankcionuodamas telefono klausymosi taikymą, kiekvienu atveju teisėjas turi gauti išsamią informaciją apie šios priemonės taikymo būtinybę ir priimti sprendimą suvokdamas, kad ši operatyvinės veiklos

Susirūpinimą kelia pastaruoju metu išryškėję tarnybinio piktnaudžiavimo asmens duomenimis atvejai. Prezidento pažeidžiamumo klausimą nagrinėjusi Specialioji tyrimų komisija nustatė, jog prezidento patarėjai davė neteisėtą nurodymą Specialiųjų tyrimų tarnybai pateikti informaciją apie 44 asmenis, tarp jų įmonių vadovus, mokslininkus ir sportininkus.

priemonė turi būti taikoma tik išimtiniais atvejais.

Be problemų, susijusių su telefono pokalbių klausymusi, susirūpinimą kelia pastaruoju metu išryškėję tarnybinio piktnaudžiavimo asmens duomenimis

atvejai. Prezidento pažeidžiamumo klausimą nagrinėjusi Specialioji tyrimų komisija nustatė, jog prezidento patarėjai davė neteisėtą nurodymą Specialiųjų tyrimų tarnybai pateikti informaciją apie 44 asmenis, tarp jų įmonių vadovus, mokslininkus ir sportininkus. Į problemos akiratį buvo pakliuvę ir aukšti Vidaus reikalų ministerijos pareigūnai, kurie neturėdami teisinio pagrindo rinko duomenis apie fizinius asmenis. Minėtinas ir 2003 metų rudenį kilęs skandalas, kai paaiškėjo, kad Valstybinio socialinio draudimo fondo (SoDra) duomenų bazėmis naudojosi viena užsienio ambasada Vilniuje. Šis faktas rodo, kad duomenų tvarkytojai ne tik nepasirengę užtikrinti duomenų slaptumo, bet ir nesuvokia, koku tikslu duomenys gali būti naudojami. Būtinai detalesnis (ypač policijoje, kitose teisėsaugos institucijose) asmens duomenų bazių tvarkymo ir panaudojimo reglamentavimas įstatymu. Reikalingos veiksmingos garantijos nuo asmens duomenų bazių apsaugos garantijų pažeidimų, būtina kelti

šių bazių tvarkytojų profesionalumą ir atsakomybę.

TV žurnalistai veržiasi į privačias valdas, filmuoja įvairius privataus gyvenimo aspektus.

orumą ar dalykinę reputaciją. Deja, neretai tenka matyti, kaip TV žurnalistai

Privatumo pažeidimai spaudoje ir televizijoje Lietuvoje yra kasdienis reiškinys. Visuomenės informavimo priemonės užuot pateikusios žmonėms daugiau informacijos apie teisę į privataus gyvenimo neliečiamumą bei jos apsaugos galimybes, dažnai pačios piktnaudžiauja savo teisėmis ir nepagrįstai skverbiasi į privatų žmonių gyvenimą. Nei žurnalistų savireguliacijos institucijų, nei teismų sprendimai nesulaiko žurnalistų ir leidėjų nuo žmogaus teisės į privataus gyvenimo neliečiamumą pažeidimų, skelbiant ir platinant privačią informaciją.

Pastaraisiais metais, ypač išpopuliarėjo naujas žurnalistikos žanras – tiesiogiai filmuoti policininkų darbą. TV žurnalistai kartu su operatyviniais darbuotojais vyksta į įvykio vietą, neatsiklausdami filmuoja žmones, taip pat ir susijaudinusių, afekto būsenos, nors *Visuomenės informavimo įstatyme* nustatyta, jog asmenį fotografuojant ar filmuojant reikalingas jo sutikimas, išskyrus tuos atvejus, kai tai yra susiję su visuomenine asmens veikla, jo tarnybine padėtimi, teisėsaugos institucijų reikalavimu arba jei tai daroma viešoje vietoje. Tačiau ir tokiais atvejais padarytos nuotraukos negali būti demonstruojamos ar atgaminamos, jei tai pažemintų asmens garbę,

veržiasi į privačias valdas (laidos „TV pagalba“, „Farai“, „Komanda“), filmuoja įvairius privataus gyvenimo aspektus. Pasinaudojama tuo, kad dažnai filmuojami asmenys nežino savo teisių. Be to, teisminis privatumo apsaugos mechanizmas yra ribotas ir neveiksmingas, nes bylų nagrinėjimas tęsiasi ilgai (kartais net 2–3 metus), o priteisiamos piniginių kompensacijų dažniausiai yra labai nedidelės. Pavyzdžiui, ginant asmens teisę į privataus gyvenimo neliečiamumą didžiausia priteista neturtinės žalos suma AIDS ligoniams iš įtakingiausio Lietuvos dienraščio „Lietuvos rytas“ už medicininės diagnozės ir kitų asmens duomenų paviešimą yra 10 000 litų.⁹ Turint galvoje, kad šios bendrovės įstatinis kapitalas bylos nagrinėjamo metu buvo 33 754 700 litų, galima teigti, kad teisminėje praktikoje nepakankamai atsižvelgiama į visuomenės informavimo priemonių turtinę padėtį.¹⁰

Lietuvoje paplito sunkiai pateisinamas asmens kodų naudojimas. Kiekvienas asmuo turi asmens kodą, kuris turi būti nurodomas asmens dokumentuose. Tačiau asmens kodas vis dažniau naudojamas be jokio reikalo, taip viešinami asmens duomenys. Pavyzdžiui, jis naudojamas prisegamuose darbuotojo pažymėjimuose arba sudarant minimaliausius san-

dorius. Taip bet kuris asmuo gali atsirinkti privačią informaciją, nes asmens kodai parodo asmens lytį ir gimimo datą. Būtina imtis priemonių apriboti nepateisinamą šios asmens informacijos platinimą. Turi būti aiškiai apibrėžta, kokias atvejais reikia viešai nurodyti asmens kodus. Antra vertus, žmonės turėtų priešintis šiam nepagrįstam asmens duomenų paviešinimui.

Yra neišspręstų problemų, susijusių su asmens identiteto demonstravimu, iš kurių minėtina teisė į vardą ir pavardę. Pagal tradiciją Lietuvoje moters pavardė atskleidžia vieną iš privataus gyvenimo faktų – ar ji ištekėjusi, ar ne. Vis daugiau Lietuvos moterų reikalauja turėti pavardę, kurios galūnė neatspindėtų santuokinio statuso. Kita vertus, nors galioja taisyklė, kad moterims įregistravus santuoką negali būti suteikta pavardė su vyriška galūne, leidžiamos išimties, kurių skaičius daugėja. Tai kelia klausimą, ar moterys, kurioms išimties neleidžiamos, nėra diskriminuojamos. Panašus klausimas kyla ir dėl asmenų, kurie laiko save priklausančiais etninėms mažumoms, naudojančioms lotyniškus rašmenis. Jiems neleidžiama oficialiuose dokumentuose naudoti gimtosios asmens vardo ir pavardės rašymo formos. Ši problema yra dirbtinai politizuota, žmogaus teisėms būdingų argumentų neleisti naudotis jiems priimtina vardo ir pavardės rašymo forma nėra pateikta.

---

⁵ *Politikas nebeįaučia pareigos kovoti su blogiu* // *Lietuvos Rytas*. 2003 m. liepos 15 d.

⁶ *Elektroninių ryšių įstatymas*, 177 str.

⁷ Dienraštis *Respublika*, 2003 m. gruodžio 10 d., pranešė, kad Valstybės saugumo departamentas paprašė Seimo skirti 3 mln. litų telefono pokalbių klausymuisi.

⁸ *Politikas nebeįaučia pareigos kovoti su blogiu* // *Lietuvos Rytas*. 2003 m. liepos 15 d.

⁹ žr. Vilniaus miesto trečiosios apylinkės teismo civilinę bylą L. A. v. UAB „Lietuvos rytas“ ir kt., Nr. 2-1862-11/2001.

¹⁰ Daugiau apie piktnaudžiavimus žr. apžvalgos dalis, kuriose kalbama apie žiniasklaidos laisvės įgyvendinimą bei nusikaltimų aukų teisių apsaugą.

5. Teismų sistema ir teisė į teisingą teismą

Demokratinėje visuomenėje teismų pašaukimas yra užtikrinti teisės viršenybės principą ir žmogaus teisių apsaugą. Šioms vertybėms užtikrinti skirta žmogaus teisė į teisingą teismą, suprantama kaip tam tikrų garantijų – teismų prieinamumo, teisėjų nepriklausomumo, nešališkumo, teismo procesų viešumo ir veiksmingumo jų trukmės prasme, nekaltumo prezumpcijos, teisės į gynybą ir panašiai – visuma. Teisingo teismo garantijoms įgyvendinti reikalingos tam tikros institucinės, organizacinės ir žmogiškosios prielaidos.

Lietuva yra viena iš šalių, išgyvenančių gana dideles permainas, kuriant žmogaus teisės į teisingą teismą užtikrinimo prielaidas. Teismų sistema išgyveno reikšmingą institucinę reformą, kurios pagrindinė išdava yra plati teisminės valdžios autonomija. Naujai sukurtos teisminės valdžios savivaldos institucijos, tokios kaip Teismų taryba, ėmėsi sveikintinių iniciatyvų gerindamos organizacinę infrastruktūrą ir kadru politiką. Priimti nauji procesiniai įstatymai, reikalaujantys užtikrinti teisingo teismo sampratą. Nepaisant reikšmingos pažangos, reikalingos papildomos pastangos modernizuojant teismų sistemos ir teismų valdymą ir administravimą, tobulinant jų finansavimo tvarką, gerinant teisėjų

atrankos sistemą, tobulinant teisėjų kvalifikaciją ir atskaitingumą, užkertant kelią procesiniams teisės į teisingą teismą pažeidimams, gerinant teisinės pagalbos kokybę ir tobulinant vykdomąjį procesą.

Reformuodami teismų sistemą įstatymų leidėjas ir patys teisėjai nepakankamai įvertino valdymo ir administravimo profesionalumo svarbą. Antai, pagal 2002 metų *Teismų įstatymą* Teismų tarybos pirmininkas – jo vaidmuo valdant teismų sistemą yra gana reikšmingas – yra teisėjas, nacionalinės teismų administracijos vadovas taip pat yra teisininkas. Teismų pirmininkais taip pat yra skiriami teisėjai. Šių asmenų pasirengimas atlikti valdymo ir administravimo funkcijas yra abejotinas. Be to, toks teisėjų panaudojimas yra neracionalus, nes pirmininkais paprastais skiriami patyrę ir aukštos kvalifikacijos teisėjai. Ar naujas *Teismų įstatymas* bus panaudotas kuriant modernią, skaidrią, nepriklausomą, kompetentingą ir atskaitingą teisminę valdžią, daugiausia priklauso nuo valdymo ir administravimo nacionaliniu lygiu ir teismuose profesionalumo. Profesionalumo stoka lemia menką efektyvumą, uždarumą, valdžios koncentraciją ir teisėjų priklausomybę nuo hierarchų. Tai kompromituoja teismų ir teisėjų nepriklausomumo idėją. Bus vis sunkiau žmonėms paaiškinti, kodėl neprofesionaliai valdoma ir administruojama sistema ir teismai turi būti nepriklausomi.¹¹ Priešingai, profe-

sionaliai valdoma ir administruojama sistema ir atskiri teismai turi daugiau galimybių būti veiksmingi, skaidrūs, demokratiškai valdomi, užtikrinti realų teisėjų nepriklausomumą ir profesionalumą ir kelti žmonių pasitikėjimą. Reikia imtis priemonių, kad būtų sumažinta neracionalaus teisėjų ir teisininkų naudojimo jiems nebūdingoms funkcijoms atlikti atvejų, ir pagerinta valdymo ir administravimo kokybė įdarbinant profesionalius vadybininkus ir kitus specialistus.

Esama teisminės valdžios finansavimo tvarka skatina jos priklausomybę nuo vykdomosios valdžios. Nėra aiškūs biudžeto sudarymo kriterijai, nesukurtas teismų savivaldos institucijų dalyvavimo biudžetiniame procese, ypač lemiamame valstybės biudžeto vyriausybėje svarstymo etape, mechanizmas. Dėl to biudžetinių asignavimų dydis faktiškai priklauso nuo Finansų ministerijos bei Vyriausybės, ir nuolat yra deficitinis. Dėl to klostosi priklausomybės nuo vykdomosios valdžios forma – nuolatiniai teismų tarybos prašymai Vyriausybei dėl papildomo finansavimo per finansinius metus.¹² Finansinė priklausomybė nuo politinės valdžios sudaro sąlygas kontroliuoti teisminės valdžios veiklą. Reikėtų sukurti aiškius teisminės valdžios finansavimo kriterijus ir jos institucijų dalyvavimo biudžeti-

Biudžetinių asignavimų dydis faktiškai priklauso nuo Finansų ministerijos bei Vyriausybės, ir nuolat yra deficitinis. Dėl to klostosi priklausomybės nuo vykdomosios valdžios forma – nuolatiniai teismų tarybos prašymai Vyriausybei dėl papildomo finansavimo per finansinius metus

niame procese mechanizmą. Svarstyтина galimybė stiprinti teisminės valdžios nepriklausomybę atsisakant svarstyti jos biudžeto projektą Vyriausybėje, jį teikiant tiesiogiai Seimui.

Maža to, teismams paskyrus lėšų, jie neturi galimybės tiesiogiai ir laisvai jomis disponuoti – lėšas skirsto finansų ministerija pagal teismų pateiktas paraiškas. Pasitaiko, kad paraiškos nėra patenkinamos, teismai negauna jiems asignuotų lėšų, o finansinių metų pabaigoje dalis jų lieka neišnaudota. Dėl nepakankamo finansavimo nemažai teismų dirba prastomis sąlygomis, negali įdarbinti reikalingų darbuotojų ir todėl negali užtikrinti teisės į teisingą teismą. Pavyzdžiui, trūkstant teismo posėdžio salių ir dėl to nagrinėjant bylas teisėjų kabinetuose, pažeidžiama teisė į viešą teismo posėdį, o dėl darbuotojų trūkumo kartu didėjant darbo krūviams pailgėja bylų nagrinėjimo terminai. Teismai turi turėti galimybę tiesiogiai disponuoti jiems paskirtomis lėšomis.

Nepakankamai standartizuota teisėjų parinkimo tvarka. 2003 metais patvirtinti *Pretendentų į teisėjus bei karjeros siekiančių asmenų vertinimo kriterijai* yra pernelyg abstraktūs ir palieka Atrankos komisijai per daug diskre-

cijos. Iš kitos pusės, sveikintinas 2004 metų gegužę įsigaliojęs *Teismų įstatymo* pakeitimas, kuris prilygino patyrusius teisės praktikus teisės pedagogams.

Vienas iš galimų teisėjų nepriklausomumo ir nešališkumo pažeidimo kanalų yra netobula bylų skirstymo tvarka...

Nusiskundimų, kad teismų ir teismų skyrių pirmininkai nesilaiko nustatytų taisyklių ir paskirsto bylas pasirinktinai, didėja.

Teisėjai atlieka viešąją funkciją ir yra išlaikomi iš mokesčių mokėtojų pinigų, todėl visuomenė turi teisę reikalauti, kad jie atsiskaitytų už savo darbą. Turint omenyje teisėjų nepriklausomumo principo ir jų autoriteto visuomenės akyse apsaugos svarbą, demokratinėse valstybėse teisėjų darbą periodiškai įvertina pačių teisėjų bendruomenės, dalyvaujant kitų valdžios šakų ir visuomenės atstovams. Sveikintina tai, kad 2004 metais Teismų taryba patvirtino *Periodinio teisėjų veiklos vertinimo nuostatus*, tačiau liko nemažai tobulintinų dalykų. Viena iš problemų, kad periodinis teisėjų darbo įvertinimas neapima Aukščiausiojo teismo bei Aukštesniojo administracinio teismo teisėjų.¹⁴ Ši sistema turėtų apimti visus teisėjus. Kita problema - nepakankamai detalieji apibrėžti kiekybiniai ir kokybiniai teisėjų darbo vertinimo kriterijai. Taip pat svarbu, kad teisėjų darbo vertinimas būtų demokratiškas ir, atsižvelgiant į protingumo kriterijus, atviras. Pagal galiojančius nuostatus, teisėjų darbo vertinimas paliktas pačių teisėjų bendruomenei. Siekiant užtikrinti sąlyginį atvirumą, reikėtų į teisėjų darbo vertinimo procesą įtraukti kitų valdžios institucijų ir kitų teisės profesijų atstovus.

Vienas iš galimų teisėjų nepriklausomumo ir nešališkumo pažeidimo kanalų yra netobula bylų skirstymo tvarka. Keliuose pastarojo meto rašiniuose, analizuojančiuose Lietuvos teismų sistemą,

(pavyzdžiui, Atviros visuomenės instituto ir Atviros Lietuvos fondo apžvalgose) buvo pabrėžiama, kad esamos bylų paskirstymo taisyklės, ypač chronologinis bylų paskirstymas, negarantuoja skaidrumo ir objektyvumo, tačiau padėtis nesikeičia. Tuo tarpu nusiskundimų, kad teismų ir teismų skyrių pirmininkai nesilaiko nustatytų taisyklių ir paskirsto bylas pasirinktinai, didėja. Nėra lemiama, ar nusiskundimai yra pagrįsti, ar klaidingi. Teisę į teisingą teismą suprantama, kad bylą nagrinėjantis teismas yra ne tik objektyviai nešališkas, bet ir subjektyviai yra suvokiamas kaip nešališkas. Svarstytinas kitose šalyse taikomas bylų skirstymo būdas taikant specialias kompiuterines programas.

Nepriklausomumo ir nešališkumo reikalavimus neretai pažeidžia ir patys teisėjai. Daugelis teisėjų vis dar jaučiasi esą valstybės interesų gynėjai, kai iš tiesų demokratinėje valstybėje teisėjai yra neutralūs ginčų arbitrai ir teisės viršenybės bei pamatinių žmogaus teisių principų įgyvendintojai. Į teismų apyvartą patekusi viešojo intereso gynimo sąvoka kartais pavirsta politinės valdžios interesų gynimo priemone.

Kita vertus, teisėjams trūksta teisės principų, tarptautinių normų ir modernių interpretavimo metodų taikymo įgūdžių. Teisėjams įskiepį jama, kad jie „turi klausyti įstatymo“, nors dėl mechaniško dažnai netobulų ir prieštaraujančių vienas kitam įstatymų taikymo priimti sprendimai kartais kertasi su sveiku protu ar morale. Toks formalistinis „legalizmas“ ypač kelia nerimą būsimos Europos Žmogaus Teisių Teismo reformos kontekste. Galimybė prieiti prie šio teismo, kuris sprendžia bylas remdamasis platesniais principais, mažes. Tai taip pat reiškia, kad ypatinga atsakomybė teks Lietuvos administraciniams teismams, kurių tiesioginė užduotis yra užtikrinti žmogaus teisių apsaugą nuo valstybės administracijos piktnaudžiavimo. Todėl šie teismai turi būti laisvai prieinami ir veiksmingi. Neretai nešališkumo reikalavimai pažeidžiami teismo procesų metu, kai teisėjai akivaizdžiai demonstruoja savo nuomonę bylų baigčiai svarbiais klausimais. Baudžiamosiose bylose akivaizdus teisėjo kaltinamasis nukrypimas neretai pažeidžia nekalto prezumpciją ir šalių lygybės principą. Minėtosios ir kitos nepriklausomumo, nešališkumo, nekalto prezumpcijos bei šalių lygybės principų pažeidimų formos ir plačiau aprėpiant, nepakan-

Daugelis teisėjų vis dar jaučiasi esą valstybės interesų gynėjai, kai iš tiesų demokratinėje valstybėje teisėjai yra neutralūs ginčų arbitrai ir teisės viršenybės bei pamatinių žmogaus teisių principų įgyvendintojai.

Tarp advokatų vyrauja nuomonė, kad bylos pagal paskyrimą yra antrarūšės. Ypač paviršutiniškas, neatsakingas požiūris į atstovavimą nusikaltimo aukai.

kamo profesionalumo apraiškos turėtų būti šalinamos organizuojant veiksmingą teisėjų mokymą.

2003 m. Teisės institutas atliko tyrimą ir nustatė keletą problemų, susijusių su teise į gynybą. Tyrimas parodė, kad 93,6% bylų dalyvauja valstybės apmokami gynėjai. Daugeliu atvejų valstybės apmokami gynėjai bylos tyrimo ir nagrinėjimo metu keičiasi. Iš 1046 tirtų bylų 571 byloje keitėsi valstybės paskirti gynėjai. Vienoje byloje jie keitėsi net 20 kartų.¹⁵ Tarp advokatų vyrauja nuomonė, kad bylos pagal paskyrimą yra antrarūšės. Ypač paviršutiniškas, neatsakingas požiūris į atstovavimą nusikaltimo aukai. Maži valstybės nustatyti įkainiai už advokatų teikiamą valstybės garantuojamą teisinę pagalbą. Teisinę pagalbą apsunkina tai, kad ji yra itin formalizuota ir biurokratizuota. Nėra nustatytų pagalbos vertinimo kriterijų. Dėl šių aplinkybių kyla abejonių, ar advokatai visada teikia kokybiškas paslaugas ir iki galo užtikrina savo klientų teises. Būtina supaprastinti reikalavimus teisinei pagalbai gauti; įdiegti advokatų, suteikiančių valstybės apmokamas paslaugas, darbo tikrinimą; stiprinti viešųjų advokatų kontorų, ypač kai tai susiję su nusikaltimų aukomis, ir kitų viešųjų įstaigų, teikiančių nemokamą teisinę pagalbą, vei-

klą, aktyviau įtraukti nepagrįstai pašalintą nevyriausybinį organizacijų sektorių.

2003 m. buvo kompleksiskai įvertinta Vilniaus ir Šiaulių viešųjų advokatų kontorų veikla. Tyrimas parodė, kad jų veikla pagerino teisinės pagalbos teikimą baudžiamosiose bylose pagal paskyrimą, taigi šių viešųjų advokatų kontorų veikla tiek kvalifikaciniu, tiek finansiniu požiūriu pasitvirtino. Patartina plėsti viešųjų advokatų kontorų tinklą, plačiau teikti informaciją apie esamų viešųjų advokatų kontorų veiklą, tiksliai apibrėžti jų aptarnavimo zonas, gerinti jų darbo apskaitą.

Nerimą kelia padėtis, susidariusi vykdant teismo ir kitų valstybės institucijų sprendimus. 2003 metais, pakeitę anksčiau dirbusius valstybinius teismo antstolius, savo veiklą pradėjo privatūs antstoliai. „Naujieji“ antstoliai turėjo dirbti vadovaudamiesi ne tik naujai priimtais įstatymais, bet ir nauju požiūriu į vykdomojo proceso dalyvius, ypač nusikaltimų aukas, jų teises ir teisėtus interesus. Tačiau tenka pažymėti, kad antstolių veikla labiau primena socialiai nejautrų „skolų išmušinėjimo“ verslą. Pastaruoju metu išieškant paskirtas baudas būta itin paradoksalių situacijų, kai paslaugos mokestis net keliolika kartų viršydavo pačią išieškomą sumą. Pavyzdžiui, per

Nuo antstolių neveiklumo pereita prie agresyvios, pažeidžiančios vykdymo proceso dalyvių teises ir moralės principus, veiklos. Tuo pat metu nusikaltimų aukos, kaip ir anksčiau, dažnai nesulaukia žalos atlyginimo

nacionalinę televiziją pavišinta byla, kai iš neįgalios moters, kuri viena augina mažametę dukrą, už eismo taisyklių pažeidimus antstoliai išieškojo 600 Lt, nors jai buvo paskirta 60 Lt bauda.

Paaikėjo, kad pinigai iš banko sąskaitos buvo paimti be jokių išpėjimų, antstoliai net nepasidomėjo, kad šie pinigai – tai vaiko ir moters invalidumo pašalpos. Pažeisdami įstatymus, antstoliai nepateikė raginimo, nepagarbiai elgėsi su moterimi, net užgauliojo, šaipėsi iš jos negalios.

Akivaizdu, kad nuo antstolių neveiklumo pereita prie agresyvios, pažeidžiančios vykdymo proceso dalyvių teises ir moralės principus, veiklos. Tuo pat metu nusikaltimų aukos, kaip ir anksčiau, dažnai nesulaukia žalos atlyginimo, teigiant, kad nusikaltusieji neturi nei pinigų, nei nekilnojamo ar kito turto. Pagal 2003 metų antstolių veiklos ataskaitą, pastarieji per metus išieškojo 17,7% visos išieškotinos sumos, siekiančios 2,397 milijardo litų. 70% sumos antstoliai išieškojo valstybės, o likusią dalį – privataus sektoriaus naudai. Reikalinga detali vykdymo proceso reformos analizė, kuri išaiškintų minėtųjų ir kitų jos ekscesų priežastis ir leistų jas pašalinti.

---

¹¹ Ir be to visuomenės požiūris į teismus yra neigiamas: jų bendras vertinimas tarp visų teisėsaugos ir teisėtvarkos institucijų yra blogiausias – 37% respondentai teismų darbą vertina blogai. Žr. A.Dobryninas, V.Gaidys. *Ar saugi Lietuvos visuomenė? Lietuvos gyventojų viktimizacijos patirtis ir požiūris į baudžiamąją justiciją bei visuomenės saugumą*. 2004. Vilnius.

¹² Teismų tarybos pirmininko 2004 metų ataskaita.

¹³ Teismų tarybos pirmininko 2004 metų ataskaita.

¹⁴ Šių teismų teisėjų darbas gali būti vertinamas teismų vadovų nuožiūra.

¹⁵ D. Valatkevičius. *Teisinės pagalbos, suteiktos baudžiamose bylose pagal paskyrimą, būklės tyrimas Lietuvoje*. Mokslo tiriamasis darbas. Teisės institutas – Vilnius, 2003.

6. Policijos veikla ir žmogaus teisės

Pastarųjų metų situacijos analizė rodo, kad vykstantys socialiniai pokyčiai pakeitė visuomenės požiūrį į policiją, jos vykdomą veiklą. Padidėjo reikalavimai policijos institucijoms ir policijos pareigūnams. Visuomenė suprato, jog vienas iš pagrindinių policijos uždavinių užtikrinti žmogaus teises ir laisves. 2003 m. Seimo kontrolierių ataskaitoje pažymima, kad 13 % visų skundų (t. y. 175 iš 1625) dėl valstybės įstaigų pareigūnų veiklos sudaro skundai dėl policijos pareigūnų veiksmų – laikymo sąlygų areštinėse, konvojavimo sąlygų ir ikiteisminio tyrimo pareigūnų veiksmų.

Ypač opi yra laikino sulaikymo¹⁶ problema. Pagrindinės jos apraiškos formos yra: a) per ilgas laikino sulaikymo terminas (iki 48 val.), b) skubaus pristatymo teismui problema – kai policijos pareigūnai tai privalo daryti tik tuo atveju, jeigu sulaikytam asmeniui reikia skirti suėmimą, c) laikymo sąlygos – laikinai sulaikytas asmuo laikomas policijos komisariatų areštinėse kartu su suimtais įtariamaisiais, padariusiais nusikalstamas veikas, kuriuos teismas leido suimti.

Policijos pareigūnai pažeidžia administracinio sulaikymo terminą. Policija turi teisę sulaikyti asmenį, įtartą

padarius administracinę teisės pažeidimą nei ilgiau nei 5 valandas. Tačiau sulaikymo laikas skaičiuojamas nuo to momento, kai asmuo pristatomas į policijos komisariatą protokolo surašymui. Tuo tarpu laikas, nuo pirmojo kontakto, kai apribojama asmens laisvė, gali būti pakankamai ilgas, bet jis į bendrą sulaikymo laiką neįskaitomas. Taip pat policijos veiklos praktika rodo, kad policijos pareigūnai, nors ir galėdami greičiau išnagrinėti sulaikyto asmens bylą, vilkina jos nagrinėjimo laiką. Žmogus laikomas virš 5 valandų, neturint tam teisinio pagrindo, kadangi sulaikyti asmenį iki 48 valandų galima tik išimtiniais atvejais – už chuliganiškus veiksmus, susirinkimų ir kitų masinių renginių tvarkos pažeidimus.

Pabrėžtina policijos komisariatų areštinių būklės ir suimtų asmenų laikymo sąlygų problema. Policijos įstaigose yra 46 areštinės, tačiau *Lietuvos Respublikos kardomojo kalinimo įstatymo* reikalavimus atitinka tik 8 iš jų. Gyvenamojo ploto norma (būtinai 5 kvadratiniai metrai vienam asmeniui) neatitinka kalinamųjų asmens higienos taisyklių normos reikalavimų 24 (52%) areštinėse, kameroose nėra lovų 12 (26%) areštinių. Šiose areštinėse įrengti mediniai ištisiniai gultai. Dezinfekcijos kamerų nėra 14 (30%) areštinių, pasi-vaikščiojimo kiemelių nėra 17 (37%) areštinių, sveikatos priežiūros įstaigos asmens sveikatos priežiūros specialisto ir procedūrų kabinetų nėra

23 (50%) areštinėse, pasimatymų patalpų nėra 16 (32%) areštinių ir kita.¹⁷

Labai svarbu, kad *Areštinių renovavimo ir asmenų laikymo sąlygų gerinimo 2003–2007 metų programa*, taip pat 2004 m. Sveikatos apsaugos ministro patvirtintos *Teritorinių policijos įstaigų areštinių medicinos punktų normos* būtų realiai įgyvendinamos.

Pažeidžiamos konvojuojamų asmenų teisės. Pirma, nors ir naudojami specialūs automobiliai konvojavimui, jie pasenę ir neatitinka nei nacionalinių, nei tarptautinių standartų. Pavyzdžiui, žiemos metu žmonės yra pervežami prieš porą dešimtmečių pagamintuose kroviniuose nešildomuose automobiliuose. Taip pat *Vidaus reikalų konvojaus statutas* nenustato metų laikų sezonams reikalingos minimalios kalinamųjų aprangos, dėl to konvojuojamieji susargdinami. Dar viena problema – konvojuojamų asmenų skundai rodo, kad juos pervežant tokiuose automobiliuose dažnai rankos už nugaros surakinamos antrankiais, motyvuojant tuo, kad vykdomas teisminis konvojus. Tačiau minėtasis statutas nustato, kad teismo konvojaus pradžia laikoma, kai teisėjui pranešama apie kalinamųjų asmenų pristatymą į teismą.¹⁸

Pažeidžiamos konvojuojamųjų asmenų teisės: konvojuojamieji susargdinami; juos pervežant, rankos už nugaros surakinamos antrankiais.

Nežinant asmeniui, patenkama į butą, atliekama jo krata, ir apie tai nėra informuojamas ikiteisminio tyrimo teisėjas.

Policijos pareigūnai dažnai pažeidžia asmens teisę į privatumą atlikdami jo apžiūrą. Asmens apžiūra gali būti atlie-

kama tik įtariamiesiems, tačiau yra atvejų, kai apžiūrimi įtariamaisiais nepripažinti asmenys. Taip pat yra atvejų, kai asmens apžiūra atliekama nedalyvaujant dviem tos pačios lyties kviestiniams, kaip to reikalauja galiojantys įstatymai. Be to, asmens privatumas pažeidžiamas ir apribojama judėjimo laisvė, kai policijos pareigūnai neturėdami teisinio pagrindo apžiūri automobilį, jame esančius vairuotojo ar keleivių daiktus. Esamų teisės aktų, reglamentuojančių tokią apžiūrą, įgyvendinimas netinkamas ir kontrolė nepakankama.

Ekspertų teigimu, policijos pareigūnai piktnaudžiauja suteiktomis teisėmis neatidėliotinais atvejais darydami asmens arba jo buto ir kitų patalpų kratą. Pasitaiko, kad nežinant asmeniui patenkama į butą, atliekama jo krata ir apie tai nėra informuojamas ikiteisminio tyrimo teisėjas, nors tai privalu padaryti per 3 dienas nuo kratos atlikimo momento. Yra buvę atvejų, kai kratos metu rasti daiktai nebuvo gražinti teisėtam jų savininkui, paaiškėjus, kad jis nėra kaltas dėl teisės pažeidimo padarymo. Panašių pažeidimų pastebima policijos pareigūnams darant

asmenų daiktų, pašto siuntų ir dokumentų poėmį.

Policijos pareigūnai dažnai priverstinai fotografuoja, filmuoja ir paima rankų atspaudus iš asmenų, kurie nėra įtariami padarę nusikalstamas veikas.

transporto priemone, kol asmens kaltė nėra įrodyta teisme.

Pabrėžtina ir tai, kad ekspertai nurodo, jog policijos pareigūnai be teisėto pagrindo fotografuoja ir filmuoja asmenis, kurie nėra įtariami padarę teisės pažeidimus, argumentuodami tuo, kad tai daro prevencijos tikslais, t.y. siekdami užkardinti nusikaltimus. Kita vertus, su nusikalstama veikla nesusiję asmenys pristatomi į policijos įstaigas ir iš jų paimami rankų arba pirštų atspaudai, anot policijos pareigūnų, būtini jų duomenų bazei. Taigi, policijos pareigūnai dažnai priverstinai fotografuoja, filmuoja ir paima rankų atspaudus iš asmenų, kurie nėra įtariami padarę nusikalstamas veikas. Taip pat svarstomos galimybės viešinti pažeidėjų nuotraukas ir asmens duomenis internete.

Artimai susijusi problema – vairuotojo pažymėjimo ir transporto priemonės registracijos dokumentų paėmimas. Policijos pareigūnai, paimdami vairuotojo pažymėjimą, transporto priemonės registracijos dokumentus iki tol, kol tariamas ar esamas teisės pažeidėjas sumokės skirtą administracinę nuobaudą arba kol bus išnagrinėta jam iškelta administracinė byla, pažeidžia žmogaus teises laivai disponuoti savo turtu, taip pat judėjimo laisvę. Policijos pareigūnai negali atimti specialiosios teisės vairuoti

Išvardintų ir kitų pažeidimų visuma verčia sutikti su Jungtinių Tautų Žmogaus teisių komitetu, kuris 2004 metų atsiliėpime į *Lietuvos Pilietinių ir Politinių Teisių Pakto* nuostatų vykdymo ataskaitą pažymėjo, kad būtina įsteigti nepriklausomą instituciją, kuri kontroliuotų policijos pajėgų veiklos teisėtumą. Sąlyginai galima teigti, kad yra mechanizmas, vykdamas policijos padalinių kontrolę, t.y. Policijos departamento prie LR VRM Vidaus tyrimų tarnyba, LR VRM Generalinio inspektorius skyrius, taip pat Seimo kontrolierių įstaiga, tačiau specializuotos nepriklausomos institucijos nėra.

¹⁶ Pagal *BPK*, ikiteisminio tyrimo pareigūnas (policininkas) arba prokuroras gali sulaukyti asmenį, užklyptą darant nusikalstamą veiką ar tuoj po to, kai jis nusikalstamą veiką padarė, kai yra pagrindas manyti, kad tas asmuo gali pabėgti, ar iš karto neįmanoma nustatyti jo asmenybės, taip pat kitais atvejais, kai yra suėmimo skyrimo pagrindai ir sąlygos.

¹⁷ *Areštinių renovavimo ir asmenų laikymo sąlygų gerinimo 2003–2007 metų programa*. Patvirtinta Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2003 m. sausio 29 d. nutarimu Nr. 141.

¹⁸ 2003 metų Seimo kontrolierių įstaigos skundų tyrimo apibendrinimas. Internetinis adresas: <http://www3.lrs.lt/owa-bin/owarepl/inter/owa/U0116921.doc>

7. Nusikaltimų aukų teisės

Kompleksinė situacijos analizė parodė, kad Lietuvoje priimta ir galioja keletas teisės aktų, suteikiančių visą spektrą teisių ir socialinių garantijų nusikaltimų aukoms, tačiau daugeliu atvejų jie tampa deklaracijomis. 2004 metų gyventojų viešosios nuomonės tyrimas parodė, kad nusikaltimų aukų teisių padėtis vertinama blogiausiai: 47% respondentų padėtį vertina blogai ir tik 12% – gerai.¹⁹ Dažniausiai nusikaltimų aukos susiduria su šiomis problemomis: asmens pripažinimo nukentėjusiuoju, tinkamos bei savalaikės valstybinių ir nevyriausybinių organizacijų pagalbos bei paramos stygiumi, žalos atlyginimu, taip pat tęstinių, antrinių neigiamų padarinių buvimu.

Nusikaltimų aukos vangiai pripažįstamos nukentėjusiais asmenimis. Tai skatina nepasitikėjimo policijos institucija formavimąsi: 34% nukentėjusiųjų į policiją nesikreipia; tarp jų 53% mano, kad policija bejėgė pagelbėti, o 14% nepasitiki.²⁰ Tik priėmus atitinkamą sprendimą ir surašius procesinį dokumentą dėl pripažinimo nukentėjusiuoju, nusikaltimo auka įgyja įstatymuose nurodytas nukentėjusiojo teises. Naujuosiuose baudžiamuosiuose

Aukos neinformuojamos apie jų teises, tik pabrėžiamos jų pareigos.

Nukentėjusių nuo nusikaltimų asmenų fonde kaupiamos lėšos, tačiau iš jo atlyginti žalą nusikaltimų aukoms negalima, nes dar nėra priimtas Baudžiamaisiais įstatymais uždrausta veika padarytos žalos atlyginimo įstatymas.

įstatymuose nenurodoma per kokį terminą auka turi būti pripažinta nukentėjusiuoju, todėl formuojasi ydinga ikiteisminio tyrimo praktika, vilkinant asmenų pripažinimą nukentėjusiais. Būtina nuoseklesnė šio procesinio veiksmo kontrolė.

Lietuvos nusikaltimų aukų padėtis pasižymi ir tuo, kad aukos neinformuojamos apie jų teises, tik pabrėžiamos jų pareigos, t.y. jos privalo atvykti gavusios šaukimą, negali atsisakyti duoti parodymus, taip pat privalo prisiekti. Pamištama, kad auka turi ir teises, ji nėra beveidė, šalta proceso figūra, informacijos šaltinis. Nusikaltimų aukų (viktimologiniai) tyrimai atskleidžia, kad nusikaltimų aukos nežino savo teisių. Vos 5,7% nukentėjusiųjų teigė, jog žinojo savo teises iki patirto nusikaltimo, 38,2% – kad žinojo dalį jų. Be to, net 63,6% apklaustų aukų negavo būtinos teisinės pagalbos teisės saugos institucijoje.²¹ Nors *BPK* nurodo, kad teisėjas, prokuroras ir ikiteisminio tyrimo pareigūnai privalo ne tik išaiškinti aukos procesines teises, bet ir užtikrinti galimybę jomis pasinaudoti.

Pabrėžtina žalos atlyginimo iš Nukentėjusių nuo nusikaltimų asmenų fondo problema. 2003 m. Lietuvos baudžiamuosiuose įstaty-

muose pirmą kartą buvo įvardintas nukentėjusių nuo nusikaltimų asmenų fondas, iš kurio žalą aukai prisiima atlyginti valstybė. Oficialūs šaltiniai nurodo, kad minėtame fonde kaupiamos lėšos, tačiau iš jo atlyginti žalą nusikaltimų aukoms negalima, nes dar nėra priimtas 2002 metais parengtas ir pateiktas Lietuvos Respublikos Seimui Baudžiamaisiais įstatymais uždrausta veika padarytos žalos atlyginimo įstatymas. Šio įstatymo priėmimas nepagrįstai vilkinimas.

Viena aktualiausių ir menkai nagrinėjamų problemų Lietuvoje – teisė į moralinės žalos atlyginimą. Baudžiamieji įstatymai nurodo, kad auka pripažįstama nukentėjusiuoju, kai dėl nusikalstamos veikos patiria fizinę, turtinę (materialinę) ar moralinę žalą. Tačiau susiklostė ydinga praktika, kai esant tam tikroms veikoms, kai nepatiriama turtinė žala, moralinė žala nevertinama kaip žala.

Lietuva neužtikrina minimalios pagalbos ir paramos nusikaltimų aukoms, kaip įprasta ES šalyse. Dar nesuvokiama neatidėliotinos pagalbos svarba, ir kad delsimas kelis kartus padidina problemos (pavyzdžiui, aukos ir nusikaltėlio konflikto išsprendimo, aukos reabilitacijos) sprendimo išlaidas. Aukos reabilitacija turi

Žiniasklaidos dėka nusikaltimų aukos patiria itin neigiamus išgyvenimus. Teikiant informaciją dažnai neatsižvelgiama į tai, kad gali būti pažeistas asmens privatumas: pateikiami vardai, pavardės, amžius, socialinė padėtis bei kitos su nusikaltimu nesusijusios detalės.

prasidėti nuo įvykio įregistravimo momento. Priešingu atveju galime kalbėti apie antrinių, tretinių neigiamų veiksmų galimybes ir jų sukeltus padarinius, kai auka be tiesioginių netekčių, t.y. žalos, patiria nuostolius dėl pablogėjusios sveikatos, prarasto darbingumo, socialinių ryšių. Neegzistuoja bendra socialinės paramos nusikaltimo aukoms teikimo politika. Reikalingas sisteminis požiūris į paramos nusikaltimų aukoms teikimą. Veikia tik kelios NVO, kurios tam tikrose ribose teikia paramą visų rūšių nusikaltimų aukoms. Vienas iš svarbiausių infrastruktūros teikiant pagalbą ir paramą nusikaltimų aukoms elementas yra NVO, todėl būtina skatinti NVO kompleksinių paslaugų nusikaltimų aukoms diegimą, skatinti NVO socialinių paslaugų pirkimą.

Žiniasklaidos dėka nusikaltimų aukos patiria itin neigiamus pakartotinius arba tęstinius išgyvenimus. Teikiant informaciją dažnai neatsižvelgiama į tai, kad gali būti pažeistas asmens privatumas. Pavyzdžiui, pateikiami vardai, pavardės, amžius, socialinė padėtis bei kitos su nusikaltimu nesusijusios detalės, atskleidžiamos aukos ir nusikaltėlio tarpusavio santykių detalės. Audiovizualinės produkcijos apie smurtinius nusikaltimus, jų aukas paviešinimas, demonstravimas žemina aukas ir

ir sukelia skausmą jų artimiesiems. Neretai auka yra stigmatizuojama. Ieškant „tiesos“ imama kaltinti auka, neva tai neapdairi, provokuojanti, konfliktiška asmenybė. Tokia žiniasklaidos praktika prisideda prie beviltiškumo jausmo formavimosi („niekas negali padėti ir nepadės“), didėja nesaugumo jausmas, tuo skatinamas nepasitikėjimas teisėsaugos institucijomis. Pabrėžtina, kad tai turi tiesioginės įtakos aukos apsisprendimui kreiptis pagalbos į teisėsaugos institucijas.

¹⁹ A.Dobryninas, V.Gaidys. *Ar saugi Lietuvos visuomenė? Lietuvos gyventojų viktimizacijos patirtis ir požiūris į baudžiamąją justiciją bei visuomenės saugumą*. 2004. Vilnius.

²⁰ Ten pat.

²¹ Uscila R. *Nusikaltimo aukos ir nusikaltėlio interakcija: viktimologinis aspektas: disertacija*. – Vilnius: LTU, 2003.

8. Nuteistų asmenų teisės

Nors Lietuvos penitencinė sistema patyrė didelių reformų, situacijos analizė atskleidžia, kad užtikrinant tinkamą nuteistųjų asmenų teisių įgyvendinimą kyla nemažai problemų, visų pirma susijusių su laisvės atėmimo bausmės atlikimo sąlygų gerinimu, laisvės atėmimo įstaigose įkalintų asmenų įdarbinimu, socialinių ryšių su išoriniu pasauliu stiprinimu, jų išsilavinimu bei jų socialine reintegracija atlikus bausmę.

2003 m. gegužės 1 d. įsigaliojo naujas *Bausmių vykdymo kodeksas*, kuris įgyvendina baudžiamosios politikos švelninimo tendencijas. Baudžiamosios politikos švelninimas pasireiškia: a) nustatant įvairesnę baudžiamosios atsakomybės priemonių sistemą, ją papildant įvairiomis bausmėmis, švelnesnėmis nei laisvės atėmimo bausmė, arba numatant galimybę dažniau atidėti laisvės atėmimo bausmės vykdymą;²² b) *Baudžiamojo kodekso* specialiosios dalies sankcijose įtvirtintos švelnesnės arba mažesnės bausmės; c) gerinant bausmės atlikimo sąlygas.

Nors naujosios įstatymų nuostatos patvirtina bausmių vykdymo politikos humanizavimą, jos įgyvendinimas nėra nuoseklus ir kai kuriais atvejais gali būti tik deklaratyvus pobūdžio. Pagal anksčiau galiojusias nuostatas darbo laisvės atėmimo įstaigoje laikas galėjo

būti įskaitomas į dirbančiųjų kalinių bendrą darbo stažą. Dabar nuteistieji valstybiniu socialiniu draudimu nedraudžiami, todėl jų darbo laikas bausmės atlikimo metu į bendrą darbo stažą neįskaitomas, nebent jie draustųsi savanoriškai. Bendras asmens darbo stažas yra labai svarbus pripažįstant asmens teisę į pensiją. Esant dideliame nedarbo lygiui ir ypač atsižvelgiant į tai, kad buvę kaliniai yra vieni iš potencialiausių bedarbių, bendrojo darbo stažo, reikalingo įgyti teisę į pensiją, skaičiavimas tampa aktualia problema, o tokie *Bausmių vykdymo kodekso* pakeitimai iš esmės apsunkina nuteistojo padėtį.

Stebėtina, kad nors pabrėžiama asmenų socialinių ryšių stiprinimo svarba, trumpalaikių pasimatymų, suteikiamų per metus, skaičius yra mažinamas. Anksčiau nuteisti asmenys, atliekantys bausmę bendrojo režimo pataisos darbų kolonijose, turėjo teisę į 6 trumpalaikius pasimatymus. Dabar asmenys, priskirti paprastajai grupei pataisos namuose, turi teisę į 4 trumpalaikius pasimatymus.

Įvesti apribojimai reglamentuojant įkalintų asmenų teisę skambinti telefonu. Kai siekiant pasirengti narystei Europos Sąjungoje ir įgyvendinti tarptautinių teisės aktų

Nors naujosios įstatymų nuostatos patvirtina bausmių vykdymo politikos humanizavimą, jos įgyvendinimas nėra nuoseklus ir kai kuriais atvejais gali būti tik deklaratyvus pobūdžio.

nuostatas *Pataisos darbų kodeksas* buvo papildytas nauja nuteistų asmenų teise paskambinti telefonu, ši teisė buvo reglamentuota nenustatant riboto galimų skambučių telefonu skaičiaus. Tuo tarpu ji pakeitė *Bausmių vykdymo kodeksas* skambučių telefonu neribojimą tik tiems nuteistiesiems, kurie priskirti prie lengvosios grupės. O daugumai nuteistųjų paskambinti telefonu galima ne daugiau kaip 12 kartų per savaitę.

Akcentuotina laisvės atėmimo įstaigose įkalintų asmenų įdarbinimo problema, kurią lemia kompleksas priežasčių (tokių kaip kalinių panieka dirbantiems kaliniams, mažas kalinių atlyginimas), tačiau pagrindinė priežastis yra ta, kad įkalinimo įstaigos kaliniams negali pasiūlyti pakankamai darbo. Įmonėse prie įkalinimo įstaigų trūksta įrengimų, naujų technologijų, esami įrengimai ir technologijos pasenę ir eksploatuojami nuo praėjusio amžiaus penkto dešimtmečio.²³ Dėl nedarbo asmenys praranda arba neįgyja atitinkamų socialinių įgūdžių, profesinės kvalifikacijos, o tai būtina, siekiant susirasti darbą ir turėti legalų pajamų šaltinį.

Kita ne mažiau aktuali įkalintų asmenų problema – išsilavinimas laisvės atėmimo vietose. Kalėjimo departamento 2003 metų duomenimis

nuteistieji, neturintys net vidurinio išsilavinimo, sudarė per 50% visų laisvės atėmimo bausmės nuteistų asmenų. Įkalinimo įstaigos vis dar negali pasiūlyti nuteistiesiems įgyti specialybę – 2003 metais tik 25% visų kalinių mokėsi pagal bendrojo lavinimo ir profesinio mokymo programas. Tiesa, lyginant su ankstesniais metais, galima konstatuoti tam tikrą padėties pagerėjimą, kuri iš dalies gali lemti Laikinosios Seimo komisijos padėčiai įkalinimo įstaigose iširti išvados. Jose pabrėžta būtinybė adaptaciją darbo rinkoje pradėti laisvės atėmimo įstaigose, taikant atitinkamas bendrojo lavinimo ir profesinio mokymo programas.²⁴ Plečiant nuteistų asmenų veiklos laisvę jiems gali būti leista užsiimti individualia (kūrybine ar darbine) ir mokslinė, menine ar kitokia veikla vietoj darbo pataisos įstaigoje. Vis dėlto, atsižvelgiant į laisvės atėmimo bausmės atliekančių asmenų išsilavinimo poreikius ir jų įsidarbinimo galimybes tenka konstatuoti, kad mokymo paslaugų teikimas įkalinimo įstaigose vis dar yra opi ir aktuali problema.

Naujesiems baudžiamiesiems įstatymams numačius švelnesnės bausmės, imtas taikyti švelnesnio įstatymo galiojimo atgal principas, dėl kurio daugumai asmenų buvo sutrumpintas paskirtos laisvės atėmimo

Pataisos inspekcijų darbo krūvio didėjimas nulemia darbo kokybės blogėjimą. Daug kas daroma formaliai, t. y. fiksuojama, kad asmuo apsilankė priežiūros institucijoje, užsiregistravo darbo biržoje, tačiau realiai resocializacijos ir integracijos programos neįgyvendinamos.

bausmės terminas. Šis sutrumpinimas nulėmė tai, kad didesnei daliai asmenų pasibaigę paskirtos bausmės terminas, taip pat didesnei daliai asmenų jau buvo galima taikyti lygtinį

paleidimą. Atitinkamai ženkliai padidėjo iš laisvės atėmimo įstaigų paleistų asmenų, kurie turi socialinių problemų, skaičius.

Iš laisvės atėmimo įstaigų paleistų asmenų skaičiaus didėjimas nebūtų problema, jeigu atsakingų valstybės institucijų pareigūnai būtų pasirengę spręsti šių asmenų socialines problemas bei vykdyti socialinę reintegraciją. Tačiau Lietuvoje pataisos inspekcijų darbo krūvis, palyginti su kitų užsienio valstybių praktika, labai didelis. Vienas pataisos pareigūnas prižiūri vidutiniškai po 130, kai kuriuose miestuose, rajonuose – iki 200 nuteistųjų,²⁵ tuo tarpu kitose Europos šalyse vienam pareigūnui tenkančių nuteistų asmenų skaičius yra nuo 30 iki 40.²⁶ Toks darbo krūvio didėjimas nulemia darbo kokybės blogėjimą. Situacijos analizė rodo, kad dažnai minėtiems asmenims nesuteikiama tinkama pagalba, daug kas daroma formaliai, t. y. fiksuojama, kad asmuo apsilankė priežiūros institucijoje, užsiregistravo darbo biržoje, tačiau realiai resocializacijos ir integracijos programos neįgyvendinamos. Pataisos

inspekcijų pareigūnams užtenka laiko tik formaliai nuteistų asmenų elgesio kontrolei atlikti ir jų bylų dokumentacijai tvarkyti, o nuteistų asmenų socialinės problemos nemažėja.

2003 m. buvo atliktas reprezentatyvus tyrimas *Nuteistų neįgalųjų asmenų, atliekančių laisvės atėmimo bausmę, teisinė ir socialinė situacija*, kuris nustatė, kad sąlygos laisvės atėmimo vietose neįgaliesiems nuteistiesiems nėra pritaikytos. Neįgaliam žmogui, atsidūrusiam laisvės atėmimo vietoje, bausmės atlikimas sukelia didelius nepatogumus, jų santykiai su kitais nuteistaisiais yra įtempti, jie yra labiau pažeidžiami ir neretai skriaudžiami ir išnaudojami kitų nuteistųjų. Pataisos įstaigų pareigūnai dažnai nežino neįgalių asmenų ypatumų. Iš 104 tyrimo metu apklaustų neįgalųjų nuteistųjų, kalinamų Pravieniškių kolonijoje, beveik pusė nurodė, kad jiems trūksta psichologo pagalbos, 1/3 nurodė, kad susiduria su medicininės pagalbos trūkumu ir atlikti laisvės atėmimo bausmę atskirame sektoriuje kartu su kitais neįgaliaisiais pareiškė norą 58% nuteistųjų. Būtų tikslinga neįgaliesiems asmenims pataisos namuose įsteigti atskirą sektorių, kur jiems būtų sudarytos tinkamos sąlygos bausmei atlikti. Čia dirbantys pareigūnai turėtų gerai išmanyti darbo su neįgaliaisiais specifiką. Į pataisos įstaigų pareigūnų rengimo studijų programas būtina įtraukti kursą apie neįgalius asmenis.

Galima paminėti kaip teigiamą žingsnį, kad Lietuvos Vyriausybė patvirtino *Įkalinimo įstaigų renovavimo ir įkalinimo sąlygų humanizavimo 2004 – 2009 metų programą*, kurios tikslas rekonstruoti įkalinimo įstaigas, kad jos atitiktų tiek Lietuvos higienos normas, tiek Europos įkalinimo įstaigų taisyklių nustatytus reikalavimus. Be to, programoje nurodoma, kad bus siekiama gerinti įkalinimų asmenų sveikatos priežiūrą bei jų gyvenamąją aplinką. Dabar svarbu kiek ši programa bus įgyvendinama praktiškai.

---

²² Palyginti su ankstesne padėtimi, kai įstatymas įtvirtino 4 bausmių rūšių, iš kurių tik dvi bausmės buvo nesusijusios su laisvės atėmimo bausme, sistema, naujasis BK numato žymiai platesnes galimybes teisėjams skirti bausmę, nesusijusią su laisvės atėmimu, t. y. numatyta nauja 8 bausmių rūšių sistema, kurioje net 5 bausmių rūšys nesusijusios su laisvės atėmimu.

²³ Lietuvos Respublikos Seimo nutarimas dėl Seimo laikinosios komisijos padėčiai įkalinimo įstaigose ištirti išvados // Valstybės žinios. 2003. Nr. 56-2487.

²⁴ Lietuvos Respublikos Seimo nutarimas dėl Seimo laikinosios komisijos padėčiai įkalinimo įstaigose ištirti išvados // Valstybės žinios. 2003. Nr. 56-2487.

²⁵ Probacijos sistemos Lietuvoje koncepcijos projektas. Vilnius: Teisės institutas, 2003.

²⁶ Probation and Probation Services // An European Perspective. Netherlands, 2000.

9. Mažumų teisės, diskriminacija, ksenofobija ir kitos nepakantumo formos

Siekdama tapti visaverte Europos Sąjungos nare, Lietuva turės pripažinti ir įgyvendinti vieną iš fundamentalių Vakarų pasaulio principų – pakantumą jos teritorijoje gyvenančių žmonių ir jų kultūrų įvairovei. Įstojus į Europos Sąjungą daugės rasinių, etninių, religinių ir kitų socialinių grupių atstovų, su kuriais Lietuvos gyventojai neturėjo kontaktų ir bendravimo patirties. Turint omenyje santykinę Lietuvos visuomenės monokultūriškumą ir polinkį į etnocentrizmą, tai gali neigiamai paveikti užsieniečių teisių užtikrinimą.

Valstybė šiam naujam iššūkiui nėra tinkamai pasirengusi. 2003 m. Lietuvos Respublikos Seimo Žmogaus teisių komiteto sudaryta kovos prieš netoleranciją darbo grupė parengė *Nacionalinę kovos su netolerancija, rasizmu, ksenofobija ir homofobija programą*, tačiau ji yra konceptualiai ydinga ir fragmentiška. Šio dokumento išėities taškas yra teiginys, kad tautos etnis ir politinis-teisinis turinys sutampa, todėl kova su ksenofobija – nemėgstu visko, kas užsienietiška, – iš esmės yra suprantama kaip Lietuvoje

Nacionalinė kovos su netolerancija, rasizmu, ksenofobija ir homofobija programa - konceptualiai ydinga ir fragmentiška. Kova su ksenofobija suprantama kaip Lietuvoje gyvenančių etninių mažumų integracijos problema.

gyvenančių etninių mažumų integracijos problema. Didesnėje programos dalyje numatomos integracijos priemonės, tačiau nepasiūlomos veiksmingos priemonės Lietuvoje plintančiam užsieniečių nepriimtinumui, rasizmo, antisemitizmo ir homofobijos apraiškoms mažinti, nors programoje pažymima, kad Lietuvos visuomenė yra viena ksenofobiškiausių ir homofobiškiausių Europoje.

2003 metais paskelbti tyrimai atskleidė, kad daugiau kaip aštuoniasdešimt procentų Lietuvos gyventojų nepriartų savo palikuonių santuokai su kitos rasės atstovais,²⁷ tačiau apie rasizmą programa neužsimena. Taip pat pažymėtina, kad antisemitizmui dėmesio skiriama itin mažai, akivaizdžios kovos su diskriminacija problemos, tokios kaip teisėjų gebėjimų nagrinėti diskriminacijos bylas stoka, nutylimos. Atitinkamai lėšos, skirtos programai įgyvendinti, paskirstytos neracionaliai. Būtina tęsti darbą kuriant veiksmingą valstybės politiką šioje srityje. Ypatingo dėmesio reikia sprendžiant problemas, susijusias su romų mažumos padėtimi, antisemitizmo apraiškomis, homofobija, mažiau dėmesio sulaukiančioms diskriminacijos formomis ir tobulinant apsaugos nuo diskriminavimo mechanizmus.

2003 metais atliktos reprezentatyvios gyventojų apklausos rodo, kad Lietuvos žmonės yra gana netolerantiški romams.

Europos Tarybos komisijos prieš rasizmą ir netoleranciją ataskaitoje kalbant apie Lietuvą pažymima, kad: „...romų bendruomenė susiduria su prietarais, nepalankumu ir diskriminacija daugelyje gyvenimo sričių, apimančių švietimą ir užimtumą, aprūpinimą būstu, sveikatos priežiūrą, naudojimąsi paslaugomis, pilietybės gavimą ir santykius su policija“. *Nacionalinėje kovos su netolerancija, rasizmu, ksenofobija ir homofobija programoje* pripažįstama, kad visuomenėje įsigaliojęs stereotipinis požiūris į romus daro įtaką valstybės institucijoms atstovaujančių pareigūnų veiksams. Kaip pavyzdį galima paminėti asmenų, priklausančių romų bendruomenei, nusiskundimus, kad jų atžvilgiu policijos pareigūnai imasi neteisėtų smurtinių veiksmų.

Antisemitiniai veiksmai retai sulaukia adekvačios valstybės institucijų reakcijos. Teisėsaugos organai aiškius antisemitinius išpuolius paprastai kvalifikuoja kaip vandalizmą arba chuliganizmą, nors teisinėje kitų šalių praktikoje taikomi įvairūs šios problemos sprendimo būdai: atskirai

...romų bendruomenė susiduria su prietarais, nepalankumu ir diskriminacija daugelyje gyvenimo sričių. Jų atžvilgiu policijos pareigūnai imasi neteisėtų smurtinių veiksmų.

Teisėsaugos organai aiškius antisemitinius išpuolius paprastai kvalifikuoja kaip vandalizmą arba chuliganizmą, nors teisinėje kitų šalių praktikoje išskiriami vadinamieji „neapykantos nusikaltimai“.

išskiriami vadinamieji „neapykantos nusikaltimai“,²⁸ rasinės neapykantos motyvacijos buvimas apsunkina atsakomybę. Ilgą laiką

nesprendžiamos problemos gali sukelti didesnes antisemitizmo apraiškas. Reikia nuolat stebėti antisemitizmo apraiškas ir teisėsaugos organų darbą reaguojant į antisemitinius išpuolius. Didelė žiniasklaidos įtaka viešosios nuomonės formavimui lemia, kad nepakantumo žiniasklaidoje problemai būtina nuolat skirti dėmesio. Reikia šviesti žurnalistus ir daugiau dėmesio skirti žiniasklaidai stebėti.

Lietuvoje itin mažai dėmesio skiriama nepagrįstai homoseksualių žmonių baimei ir nepakantumui. Lietuvos gėjai, lesbietės ir biseksualai patiria nuolatinę socialinę atskirtį dėl diskriminavimo lytinės orientacijos pagrindu. Lietuvos gėjų lygos atlikto tyrimo²⁹ duomenys rodo, kad dauguma respondentų bijo, jog aplinkiniai su jais elgsis blogiau nei su kitais tik dėl jų lytinės orientacijos. 67% visų respondentų slepia savo lytinę orientaciją nuo tėvų. Lytinė orientacija

dar labiau nematoma viešajame lesbiečių, gėjų ir biseksualių gyvenime (ją slepia 89% respondentų) ir darbo vietose (slepia 88% respondentų).

Lietuvoje vis opesnė diskriminacijos dėl amžiaus darbo rinkoje problema. Pensinio amžiaus žmonės sudaro 1/3 visų šalies gyventojų (936 700 asmenų). Nors pastaruoju metu buvo padidinta bazinė pensija, suteikta galimybė dirbti ir gauti pensiją, atsirado išankstinės pensijos išmokėjimo tvarka, taip pat patobulinta socialinių pašalpų, kompensacijų už paslaugas sistema, daugelio vyresniojo amžiaus žmonių materialinė padėtis yra sunki, jie priversti ieškoti papildomų pajamų. Susiklosčiusi įdarbinimo praktika rodo, kad viena iš nedaugelio galimybių senyvo amžiaus žmonėms konkuruoti darbo rinkoje – sutikti dirbti už mažesnę atlyginimą negu panašios kvalifikacijos jaunesniojo amžiaus žmonės. Lietuvos Respublikos darbo įstatymuose nurodoma, kad draudžiama mažinti darbo užmokestį dėl lyties, amžiaus, rasės, tautybės ir politinių įsitikinimų, tačiau aptinkama diskriminacinių skelbimų (tiek dienraščiuose, tiek interneto svetainėse ir kitur), kuriuose nurodomas asmens amžius, pavyzdžiui, nuo 18 iki 40 metų. Dėl diskriminavimo darbo santykiuose taip pat skundžiasi etninių mažumų atstovai. Praktiškai įvertinti šio reiškinio mastą ir paplitimą sudėtinga, nes jis netiriamas.

Mažai dėmesio sulaukia diskriminacijos atvejai kariuomenėje. Kyla prob-

Kariuomenėje nepagrįstai ribojamos galimybės religinių mažumų atstovams atlikti religines apeigas pagal savo įsitikinimų reikalavimus.

Nukentėjusysis nuo diskriminacijos gali kreiptis į teismą, tačiau teisėjai nėra pasiruošę nagrinėti šias bylas.

lemų norint laikytis maldos ir pasninkavimo principų, nepagrįstai ribojamos galimybės religinių mažumų atstovams

atlikti religines apeigas pagal savo įsitikinimų reikalavimus. JTO deklaracijos *Religija ir įsitikinimais pagrįsto visų formų nepakantumo ir diskriminacijos panaikinimo nuostatos* skelbia, kad „<...> jokio žmogaus neturi diskriminuoti jokia valstybė, įstaiga, asmenų grupė ar pavieniai asmenys dėl religijos ar įsitikinimų“, „<...> teisė į minties, sąžinės, religijos ar įsitikinimų laisvę apima šias laisves: laikytis poilsio dienų, švęsti šventes ir atlikti apeigas pagal savo religijos ar įsitikinimų reikalavimus“. Lietuvoje, be Romos katalikų – gausiausios religinės bendruomenės, veikia ir kitų religijų (stačiatikių, islamo, judėjų ir kitų) bendruomenės, kurių atstovai, būdami Lietuvos piliečiai, yra šaukiami į būtinąją krašto apsaugos tarnybą. Šiuo metu kariuomenėje visiškai užtikrinamos sąžinės, religijos ir įsitikinimų laisvės tik Romos katalikams – veikia karo kapelionų institucija, kariniuose daliniuose įrengtos koplytėlės, kariams suteiktos galimybės švęsti svarbiausias religines šventes ir atlikti kitas religines apeigas. Deja, religinių mažumų atstovai tokių galimybių neturi.³⁰

Kariuomenėje visų konfesijų atstovams turi būti sudarytos vienodos sąlygos išpažinti ir praktikuoti savo religiją.

Yra problemų, susijusių su gynybos nuo diskriminacijos mechanizmų veiksmingumu. Nukentėjusysis nuo diskriminacijos gali kreiptis į teismą, tačiau teisėjai nėra pasiruošę nagrinėti šias bylas. Teisėjų mokymo programos turi apimti diskriminacijos bylų nagrinėjimo standartų analizę. Pagal *Europos Komisijos direktyvą 2000/78/EB* suinteresuotosioms nevyriausybinėms organizacijoms turi būti leista atstovauti nukentėjusiems asmenims teisme ir administracinėse procedūrose. Įstatymai turi numatyti veiksmingas, proporcingas ir atgrasantiąs sankcijas už diskriminavimą. Kompensacijos nukentėjusiems nuo diskriminavimo asmenims turėtų būti mokamos asmeniškai, o ne kaip nuobaudos į valstybės biudžetą. Būtina užtikrinti realų sveikintino sprendimo nuo 2005 m. sausio 1 d. išplėsti Lygių galimybių kontrolieriaus tarnybą leidžiant tirti skundus dėl diskriminavimo dėl rasinių arba etninių motyvų ir seksualinės orientacijos įgyvendinimą, skiriant šiai tarnybai pakankamai lėšų ir užtikrinant jos profesionalumą.

---

²⁷ *Europos Sąjungoje lietuviams teks mokytis pakantumo // Veidas. 2003 07 31, Nr. 31.*

²⁸ Neapykantos nusikaltimai (angl. k. *hate crimes*) – tai rasinės, etninės, religinės neapykantos motyvuoti nusikaltimai. Pgl. *Antisemitism in Europe: Challenging Official Indifference*. M. McClintock, J. Sunderland.

²⁹ 2003 m. *Lietuvos gėjų tyrimas*. www.gay.lt

³⁰ Orenius A. *Kai kurie žmogaus ir pilietinių teisių apribojimo atvejai statutinėse organizacijose // Jurisprudencija. 2003. T. 48(40).*

10. Teisė į nuosavybės apsaugą

Žmogaus teisės į nuosavybės apsaugą problemas nulemia faktas, kad nuo 1940 iki 1990 metų Lietuva buvo valdoma politinio režimo, kuriam privati nuosavybė buvo iš esmės nepriimtina ir todėl didžioji jos dalis buvo nusavinta. Nuosavybės grąžinimo arba jos vertės kompensavimo tvarka ir procedūros yra pagrindinis visuomenės susirūpinimo objektas. Nepaisant *Lietuvos Respublikos Konstitucijoje* ir kituose įstatymuose įtvirtinto nuosavybės apsaugos principo, vis dar yra atvejų, kai pažeidžiama savininkų teisė nekliudomai naudotis nuosavybe. Tokių pažeidimų prielaidas sudaro ir kai kurie įstatymai ir poįstatyminiai teisės aktai. Didžiausios problemos ir toliau kyla teisių į nekilnojamąjį turtą atkūrimo ir gyventojų santaupų grąžinimo srityje.

Kaip ir ankstesniais metais, žmonės skundžiasi dėl pernelyg užsitęsusio nekilnojamojo turto grąžinimo proceso, dėl jame dalyvaujančių valstybės tarnautojų neveiklumo ir korupcijos. Korupcijos mastus šioje srityje aiškiai iliustruoja vadinamasis „žemės sklypų skirstytojų“ skandalas, kuriam kilus paaiš-

kėjo, kad dalis už žemės reformos vykdymą atsakingų ir teisių į žemės sklypus atkūrimo procese dalyvaujančių pareigūnų piktnaudžiavo turima informacija bei tarnybine padėtimi ir pažeisdami šių sklypų savininkų interesus gavo asmeninės naudos.

Viena iš priežasčių, dėl kurių realus nuosavybės grąžinimas per daugelį metų nėra baigtas, yra tai, jog leidžiama „kilnoti“ žemės sklypus iš vienos vietos (tos, kurioje yra sklypas, į kurį asmeniui atkurta nuosavybės teisė) į kitą (pvz., į tą, kurioje žemė yra brangesnė arba kur gražesnis kraštovaizdis). Pasinaudodami šia *Lietuvos Respublikos piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atkūrimo įstatymo* nuostata, vieni savininkai, dažniausiai padedami valdininkų, „kilnoja“ nekilnojamąjį turtą į jiems labiau patinkančias vietas, taip neretai pažeisdami kitų savininkų – tų, kuriems nuosavybė turėtų būti grąžinta tose vietose, interesus. Be to, ši nuostata kritiškai vertintina ir

korupciniu požiūriu, nes sudaro valdininkų piktnaudžiavimo galimybes, todėl ji naikintina.

Kita savininkų teisių pažeidimų priežastis yra ta, jog teisės aktai, reglamentuojantys nuosavybės teisių į

Pasinaudodami įstatymo nuostata, vieni savininkai, dažniausiai padedami valdininkų, „kilnoja“ nekilnojamąjį turtą į jiems labiau patinkančias vietas, taip neretai pažeisdami kitų savininkų – tų, kuriems nuosavybė turėtų būti grąžinta tose vietose, interesus.

nekilnojamąjį turtą atkūrimą, buvo nuolat keičiami. Pavyzdžiui, *Lietuvos Respublikos žemės reformos įstatymas*, be kita ko, nustatantis piliečių, įsigyjančių žemės, miško ir vandens telkinius, eilę, buvo keičiamas beveik 20 kartų. Įstatymas *Dėl piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atstatymo tvarkos ir sąlygų* ir jį pakeitęs *Lietuvos Respublikos piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atkūrimo įstatymas* buvo keisti 30 kartų. Be to, nuolat keičiami poįstatyminiai teisės aktai, susiję su šių įstatymų įgyvendinimu. Tokia teisinio netikrumo atmosfera sudaro sąlygas valdininkams piktnaudžiauti savo įgaliojimais ir apsunkina savininkų galimybes realiai atgauti jiems priklausantį turtą. Nors *Lietuvos Respublikos piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atkūrimo įstatyme* nurodyta, kad „žemė gražinama natūra nedelsiant“, akivaizdu, kad ši nuostata dažniausiai neįgyvendinama. Anot žemės reformą vykdančių pareigūnų, iki šiol neatkurtos nuosavybės teisės į apie 500 tūkst. hektarų žemės ir miškų.³¹ Institucijos, atsakingos už žemės sklypų gražinimą asmenims, kuriems į juos buvo atkurtos nuosavybės teisės, turėtų nenukrypti nuo principo, jog žemė gražinama natūra nedelsiant.

Savininkų skundai dėl pernelyg

Įstatymas Dėl piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atstatymo tvarkos ir sąlygų ir jį pakeitęs Lietuvos Respublikos piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atkūrimo įstatymas buvo keisti 30 kartų.

užsitęsusio realaus nuosavybės sugrąžinimo proceso pasiekė Europos žmogaus teisių teisumą. 2003 m. kovo 6 d. šis teismas paskelbė sprendimą byloje *Jasiūnienė prieš Lietuvą*,³² kuriame,

be kitų dalykų, buvo konstatuota, jog Lietuva delsė vykdyti 1996 metais priimtą Klaipėdos apygardos teismo sprendimą pripažinti pareiškėjai Stasei Jasiūnienei nuosavybės teisę į jos motinai priklausiusį žemės sklypą Palangoje, taip pažeisdama pareiškėjos teisę į nuosavybės apsaugą. Remdamasis šiuo ir kitais byloje nustatytais pažeidimais, teismas priteisė, kad Lietuvos valstybė atlygintų žalą pareiškėjai.

Teisės aktuose numatyta galimybė išpirkti iš savininkų jiems gražintą nekilnojamąjį turtą, jeigu tai būtina valstybės reikmėms. Be to, savininkai turi teisę patys pasirinkti nuosavybės teisių atkūrimo į nekilnojamąjį turtą būdą – atgauti šį turtą ne natūra, o pinigine kompensacija už jį. Įstatyme, reglamentuojančiame tokių kompensacijų mokėjimo tvarką,³³ buvo numatyta, jog kompensacijos išmokamos iki įstatyme nustatytos datos (už žemę, mišką, vandens telkinius – iki 2006 m. rugpjūčio 1 d., už gyvenamuosius namus, butus – iki 2010 m. sausio 1 d.) kasmet lygiomis dalimis nuo sprendimo atkurti nuosavybės teisę dienos. Tačiau vėliau

ši tvarka buvo pakeista. Lietuvos Respublikos Seimas priėmė įstatymą,³⁴ kuriame nebenu- matytas piniginių kompensacijų mokėjimas kasmet ir pratęstas bendras kompensacijų išmokėjimo terminas (už išperkamą žemę, mišką, vandens telkinius – iki 2009 m. sausio 1 d., o už gyvenamuosius namus, butus – iki 2011 m. sausio 1 d.). Tokį žingsnį galima vertinti kaip teisės į nuosavybės apsaugą ir teisinio tikrumo principo pažeidimą. Valstybė turi vykdyti išipareigojimus dėl kompensacijų už nekilnojamąjį turtą, išperkamą iš savininkų, mokėjimo.

Buvusios okupacinės valdžios nusavintų piniginių indėlių gražinimas iš dalies tapo neįgyvendinta deklaracija. Lietuvos Respublikos Seimo 1997 m. birželio 5 d. priimtą *Lietuvos Respublikos gyventojų santaupų atkūrimo įstatymą* galima vertinti kaip žmogaus teisės į nuosavybės apsaugą įgyvendinimą. Šiuo įstatymu valstybė atkūrė jame nurodytų asmenų teises į savo nuosavybę – buvusios okupacinės valdžios nusavintus piniginius indėlius. Atitinkamos pinigų sumos buvo įrašytos į tokių asmenų sąskaitas Lietuvos taupomajame banke. Dalis nusavintų santaupų buvo gražinta tiems asmenims, kurie pagal minėtą įstatymą turėjo pirmenybės teisę pradėti disponuoti savo nuosavybe. Tačiau likę savininkai iki šiol negali realiai visa apimtimi įgyvendinti nuosavybės teisės – disponuoti savo santaupomis.

Buvusios okupacinės valdžios nusavintų piniginių indėlių gražinimas iš dalies tapo neįgyvendinta deklaracija.

Gyventojų santaupų atkūrimo įstatyme numatyti keli santaupų atkūrimo finansiniai šaltiniai.

Ne mažiau kaip 2/3 lėšų, turėtų būti gauta pardavus valstybės turtą privatizavimo procese. Nors yra teisinės ir faktinės prielaidos finansiniams valstybės išipareigojimams vykdyti (privatizavimo procesas vyksta gana sėkmingai), iki šiol daliai savininkų nesuteikta galimybė disponuoti savo turtu. Oficiali santaupų atkūrimo data yra 1998 m. kovo 31 d., todėl galima pagrįstai teigti, jog Vyriausybė per ilgai delsia vykdyti išipareigojimus santaupų savininkams. Toks delsimas gali būti vertinamas kaip savininkų teisių pažeidimas ir kaip pagrindas šiems asmenims prisiteisti, kad žalą atlygintų valstybė.³⁵

Turto savininkų interesai taip pat pažeidžiami dėl netobulo *Mokesčių administravimo įstatymo*. Daugkartiniai pakeitimai nedavė rezultatų. Nuo 1995 metų šis įstatymas buvo keistas ir pildytas 48 kartus, tačiau iki šiol nėra suderintos mokesčių mokėtojų ir mokesčių administratoriaus teisės bei pareigos. Vertinant apskritai, mokesčių administratoriaus teisės yra pernelyg plačios.³⁶ Tai yra viena iš priežasčių, kodėl mokesčių administratorius gali pažeisti mokesčių mokėtojų, kaip turto savininkų, interesus. Mokesčių administratorius turi teisę ne ginčo tvarka iš mokesčių mokėtojų sąskaitų bankuose išieškoti nesumokėtus

mokesčius, baudas ir delspinigius. Jeigu mokesčių mokėtojai, kuriems taikoma tokia sankcija, ryžtasi įrodinėti jos nepagrįstumą pagal nustatytas ginčo procedūras, tai užtrunka gana ilgai. Visą ginčo laikotarpį mokesčių mokėtojas negali disponuoti iš jo sąskaitų nuskaičiuotomis lėšomis.

Kita nuosavybės apsaugos požiūriu ginčytina mokesčių administratorius teisė – areštuoti mokesčių mokėtojų turtą. Jeigu pastarieji įrodinėja, jog pažeidimo nėra padarę, visą ginčo laikotarpį jie taip pat negali disponuoti areštuotu turtu. Mokesčių administratorius net neprivalo atsižvelgti į mokėtojo pageidavimus dėl to, kuris turtas pirmiausia turėtų būti areštuojamas. Tuo tarpu turto arešto pagrindai yra gana neapibrėžti, pavyzdžiui, jeigu patikrinimo metu yra nustatoma, kad pažeisti mokesčių įstatymai, ir jeigu yra pavojus, kad mokesčių mokėtojas gali savo turtą paslėpti. Toks arešto pagrindas dažniausiai yra grindžiamas mokesčių administratoriaus pareigūnų prielaidomis. Rekomenduojama nurodyti konkretesnius pagrindus, suteikiančius mokesčių administratoriui teisę areštuoti mokesčio mokėtojo turtą arba ne ginčo tvarka išieškoti iš jo banko sąskaitos nesumokėtus mokesčius, baudas ir delspinigius.

³¹ Lenčiauskas J. *Sunkios dalybos* // *Kauno diena*. 2004 m. kovo 26 d. Nr.70.

³² Europos žmogaus teisių teismo byla *Jasiūnienė prieš Lietuvą*. Nr.41510.

³³ *LR kompensacijų už valstybės išperkama nekilnojamąjį turtą dydžio, šaltinių, mokėjimo terminų ir tvarkos, taip pat valstybės garantijų ir lengvatų, numatytų Piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atkūrimo įstatyme, įstatymas* // *Valstybės žinios*. 1998 m. liepos 8 d. Nr.61-1728.

³⁴ *LR kompensacijų už valstybės išperkama nekilnojamąjį turtą dydžio, šaltinių, mokėjimo terminų bei tvarkos, taip pat valstybės garantijų ir lengvatų, numatytų Piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atkūrimo įstatyme, įstatymo pakeitimo įstatymas* // *Valstybės žinios*. 1999 m. gruodžio 30 d. Nr.113-3292.

³⁵ Teisės projektų ir tyrimų centras. 2003 m. spalio 29 d. tyrimas Nr.140-39T. <http://www.ejure.com>

³⁶ Teisės projektų ir tyrimų centras. 2004 m. kovo 26 d. išvados dėl LR mokesčių administravimo įstatymo projekto. <http://www.ejure.com>

11. Žmonių, priklausančių pažeidžiamoms socialinėms grupėms, teisių apsauga

11.1. Pacientų teisės

Sveikatos apsaugos sistema uždara, nelanksti, nors teigiama, kad įvykdyta keletas reformų, realių jų apraiškų, kurios paliestų eilinių žmogų, dar nematyti. Pagal Valstybinės medicininio audito inspekcijos statistikos duomenis, 2003 metais dvigubai daugiau negu 2002 metais asmenų kreipėsi į šią inspekciją su įvairiais skundais ir pretenzijomis dėl jiems teiktos sveikatos priežiūros. 2003 m. išnagrinėti 358 skundai. Beveik 70% gautų skundų yra dėl sveikatos priežiūros tinkamumo, 17 procentų – dėl prieinamumo problemų. Padaugėjo civilinių bylų ir teismuose, o jų analizė leidžia teigti, kad dauguma jų yra bylos dėl pažeistų pagrindinių paciento teisių – informavimo, sveikatos priežiūros tinkamumo ir prieinamumo. Lietuvos Aukščiausiasis teismas 2003 m. gruodžio 8 d. nutartimi (*Veličkos prieš Viešąją įstaigą Kauno antrąją klinikinę ligoninę*) paliko galioti žemesnės instancijos teismo sprendimą, kuriuo buvo priteista atlyginti tiek turtinę, tiek neturtinę žalą dėl Kauno 2-osios klinikinės ligoninės ir Kauno klinikinės

Medikai turi prievolės, nurodytas Civiliniame kodekse: suprantama forma, paaiškinant specialus terminus, informuoti pacientą apie diagnozę, medikamentų poveikį, taikytinus gydymo metodus bei galimas prognozes.

infekcinės ligoninės gydytojų nerūpestingumo, būtinos ir neatidėliotinos medicinos pagalbos nesuteikimo, būtinų tyrimų neatlikimo, klaidingos susirgimo diagnozės bei be pačios pacientės rašytinio sutikimo atliktos chirurginės operacijos, po ko mirė ieškovų duktė.

Lietuvos bioetikos draugijos duomenys ir pilietinių iniciatyvų centro tyrimas *Pacientų teisės Lietuvoje: situacijos analizė ir visuomenės aktyvinimas*, pacientų nuomonių studijos leidžia daryti išvadas, kad sveikatos priežiūros paslaugų teikėjai nėra visapusiškai išstudijavę pacientams garantuojamų teisių, o tai sudaro tiesiogines prielaidas jas ignoruoti ar pažeidinėti. Nekokybiškas, paviršutiniškas gydytojų darbas, ydinga sveikatos priežiūros praktika traktuojama kaip įprastas dalykas ir visa kaltė dėl kylančių problemų primetama pacientui. Sveikatos priežiūros specialistai nurodo, kad patys pacientai nesilaiko jiems keliamų reikalavimų, neatsižvelgia į medikų pateiktas rekomendacijas. Pamištama, kad Medikai turi prievolės, nurodytas *Civiliniame kodekse*: suprantama forma, paaiškinant specialus terminus, informuoti pacientą apie diagnozę, poveikį, taikytinus gydymo metodus bei galimas prognozes.

Ne visiems ligoniams yra pasiekiamas valstybės garantuojamas sveikatos draudimas. Nors nuo 2003 metų asmenų, kuriems garantuojamas privalomasis sveikatos draudimas išplėstas, kai kurie pacientai lieka neapdrausti. Kyla klausimas, ar jie nėra diskriminuojami lyginant su kitais pacientais. Pavyzdžiui, narkotine priklausomybe sergantieji nėra draudžiami privalomuoju sveikatos draudimu, skirtingai nuo pavyzdžiui, ŽIV/AIDS sergančiųjų. Iš kitos pusės, narkotine priklausomybe sergantieji turi teisę į nemokamą sveikatos priežiūrą. Bet nėra jiems prieinamo sveikatos paslaugų paketą nustatančių teisės aktų. Pavyzdžiui, nėra kompensuojami priklausomybės ligoms gydyti skirti vaistai bei pakaitiniam gydymui ir detoksikacijai naudojami medikamentai.³⁷ Atsižvelgiant į tai rekomenduotina peržiūrėti privalomuoju sveikatos draudimu draudžiamų asmenų sąrašą.

Taip pat pažeidžiama narkotine priklausomybe bei ŽIV/AIDS sergančiųjų teisė į privatumą. Narkotine priklausomybe sergančiųjų teisė pažeidžiama juos registruojant narkologinėje įskaitoje, kurios egzistavimas *per se*, esant gydymo savanoriškumo principui, ir

Narkologinės įskaitos egzistavimas, esant gydymo savanoriškumo principui, yra beprasmis.

Gydytojų specialistų konsultacijų kvotos neatitinka pacientų poreikių, ligonių kasose nuolat stinga lėšų, ir dėl to dalis pacientų negauna jiems reikalingų nemokamų sveikatos priežiūros paslaugų.

turint omeny, jog egzistuoja privačios gydymo įstaigos, teikiančios tokį gydymą anonimiškai, o taip pat kada ir valstybinės sveikatos priežiūros įstaigos turi teisę anonimiškai teikti piktnaudžiaujančiųjų alkoholiu, narkotikais ir kitomis psichotropinėmis medžiagomis gydymą, yra beprasmis. Dėl to siūloma narkologinės įskaitos atsisakyti. ŽIV/AIDS sergančiųjų teisė į privataus gyvenimo neliečiamumą pažeidžiama taikant privalomąjį ŽIV testavimą įsidarbinant bei dirbant, pavieniais atvejais stojant studijuoti, įkalinimo, laisvės atėmimo įstaigose, taip pat skiriant asmenį į globos namus. Siūloma šio privalomo testavimo atsisakyti.

Daliai šalies gyventojų susidaro nepalankios ekonominio sveikatos priežiūros prieinamumo sąlygos. Pastaruoju metu Privalomojo sveikatos draudimo fondo biudžetas praktiškai nekito, tačiau didėjo tiesioginės pacientų išlaidos asmens sveikatos priežiūrai. Būtina paminėti gydytojų specialistų konsultacijų kvotas – fiksuotą sumą, kuri numatoma ligonių kasų ir sveikatos priežiūros įstaigų sutartyse. Kvotos neatitinka pacientų poreikių, ligonių kasose nuolat stinga lėšų ir dėl to dalis pacientų

negauna jiems reikalingų nemokamų sveikatos priežiūros paslaugų.³⁸

Daugelis pacientų yra nepatenkinti didėjančiomis priemokomis už kompensuojamuosius vaistus ir už papildomas priemones gydantis stacionare. Tai ypatingai aktualu pastaruoju metu brangstant visiems vaistams bei kitiems farmaciniams produktams. Būtina keisti vaistų kompensavimo tvarką, nustatant, pavyzdžiui, tam tikrą sumą („krepšelį“) kiekvienam visuomenės nariui, turinčiam teisę į tokias garantijas.

Pastaruoju metu buvo atvejų, kai pacientai tvirtino, kad savo medicinos dokumentuose rado įrašų, kurių, jų nuomone, neturėjo būti. Antai, pacientė kreipėsi į sveikatos priežiūros įstaigos administraciją ir nurodė, kad atsitiktinai, vartydama ambulatorinę kortelę, joje aptiko įrašus, kad prieš porą metų lankėsi pas gydytoją specialistą ir jai buvo atliekamos procedūros, skiriamas gydymas. Pacientė teigia, kad ji pas gydytoją specialistą dėl nurodytų ligų nesikreipė, o atsiradusius įrašus vertina, kaip gydytojų prirašymus, siekiant gauti papildomų lėšų iš draudimo. Įstatymas nurodo, kad tokiais atvejais, kai reikia ištaisyti įrašus, sprendimą turi priimti pats gydytojas. Jeigu gydantis gydytojas nesutinka su paciento pageidavimu įrašus ištaisyti, paciento pageidavimo pagrįstumą sprendžia gydytojų konsiliumas. Nepatenkintas gydytojų

konsiliumo sprendimu pacientas gali kreiptis į teismą, tačiau teismo procesas gali būti ilgas ir brangus. Svarstyтина galimybė suformuoti paciento teises ginančią nepriklausomą ginčų sprendimo instituciją.

Kai kurie įstatymai leidžia asmeniui pareikšti valią dėl tam tikrų sveikatos priežiūros paslaugų teikėjo veiksmų ateityje, jeigu pacientas tuo metu negalėtų pareikšti savo valios. *Lietuvos Respublikos žmogaus mirties nustatymo ir kritinių būklių įstatymas* numato, kad asmuo gali būti nepradėtas gaivinti, jeigu jis įstatymų nustatyta tvarka yra pareiškęs sutikimą, kad būtų negaivinamas, ir yra gydytojų konsiliumo pritarimas. Taigi įstatymas lyg ir nustatydamas paciento teisę atsisakyti gydymo kritiniu atveju nustato šios teisės ribojimą, t. y. nurodo tam tikrą kitų asmenų (gydytojų konsiliumo) kompetenciją ir atsakomybę šiais klausimais. Šiuo atveju lieka neaišku, kokius klausimus turėtų svarstyti gydytojų konsiliumas ir kokia jo kompetencija: ar nagrinėti paciento atsisakymo turinį ir jo valios pareiškimo objektyvumą, ar lyginti atsisakymą ir faktinę padėtį, ar konsiliumas turi teisę atmesti paciento išreikštą valią ir imtis priemonių jį gaivinti.

11.2. Neįgalių asmenų teisės

Lietuvoje pastebimas besikeičiantis požiūris į neįgaliuosius, pradėtos vykdyti trumpalaikės ir ilgalaikės programos, kuriomis siekiama užtikrinti neįgaliųjų apsaugą nuo diskriminacijos, galimybes naudotis priemonėmis, skirtomis jų socialinei ir ekonominei integracijai bei visaverčiam dalyvavimui visuomenės gyvenime, rengiami nauji neįgaliesiems reikšmingi įstatymai. Iš kitos pusės, kyla problemų dėl invalidumo ir neveiksnumo nustatymo mechanizmų, teisinės pagalbos neįgaliesiems užtikrinimo.

Vertinant asmens neįgalumą ir darbingumą dalyvauja išimtinai medicinos specialistai, kurie asmenį pripažįsta turint vienokią ar kitokią negalią vadovaudamiesi teisiškai³⁹ įtvirtintu asmens organizmo būklių sąrašu. Vertinimo procese nedalyvaujant kitų sričių specialistams (psichologams, socialiniams darbuotojams, socialiniams pedagogams, profesinės reabilitacijos specialistams) nėra pakankamai įvertinama visa asmens

Vertinant asmens neįgalumą ir darbingumą, dalyvauja tik medicinos specialistai, todėl nėra pakankamai įvertinama visa asmens socialinė aplinka, jo mokymosi, reabilitaciniai, darbiniai bei socialiniai gebėjimai ir taikytinos veiksmingiausios reabilitacijos priemonės.

Sunkią negalią turintys asmenys kas dveji metai turi pereiti tą pačią medicininio įvertinimo procedūrą sveikatos įstaigų stacionaruose, gauti medicinos komisijų išvadas dėl savo invalidumo grupės ir darbingumo nustatymo, nors dažnai jų negalios pobūdis yra nekintantis.

Egzistuojanti tvarka numato tik pilno neveiksnumo nustatymą. Tai formuoja neįgaliųjų asmenų paribio grupes. Rekomenduotina įvesti riboto neveiksnumo nustatymo procedūrą.

socialinė aplinka, jo mokymosi, reabilitaciniai, darbiniai bei socialiniai gebėjimai ir taikytinos veiksmingiausios reabilitacijos priemonės. Nėra parengtos vieningos asmenų darbingumo laipsnio įvertinimo metodikos, į gydytojų mokymo programas nėra įtrauktas darbingumo ekspertizės pagrindų parengimo kursas. Iki šiol labai dažnai komisijos neįgaliesiems asmenims nustato terminuotą invalidumo grupę, kuri peržiūrima kas vienus, du metus. Neretai nėra atsižvelgiama į konkretaus asmens padėtį. Nereti atvejai, kai sunkią negalią turintys asmenys kas dveji metai turi pereiti tą pačią medicininio įvertinimo procedūrą sveikatos įstaigų stacionaruose, gauti medicinos komisijų išvadas dėl savo invalidumo grupės ir darbingumo nustatymo, nors dažnai jų negalios pobūdis yra nekintantis. Reikia priimti naują asmenų negalės nustatymo ir jų darbingumo įvertinimo tvarką reglamentuojančius teisės aktus, kuriuose būtų įtvirtintas kokybiškai naujas požiūris į neįgaliuosius ir jų galimybes pagal išgales integruotis bei

visaverčiai dalyvauti visuomenės gyvenime. Ypatinai svarbu, kad negalios ir darbingumo įvertinimo sistema atsižvelgtų į individualias kiekvieno asmens galias ir sugebėjimus. Reikia papildomų priemonių, užtikrinančių žmonių su negalia lygias galimybes į produktyvų ir pelningą darbą atviroje darbo rinkoje. Tai galėtų būti darbo vietų neįgaliesiems kvotų nustatymas bei paskatinimo priemonių darbavimams numatymas.

Su iki šiol vyraujančiu išimtinai mediciniais kriterijais paremtu asmenų invalidumo nustatymu glaudžiai siejasi asmenų neveiksmo nustatymas. Neveiksmo esmę sudaro asmens negalėjimas suvokti savo veiksmų esmės ar jų valdyti, todėl abejonių kelia sprendimas pagrįstas vien medicinėmis pažymomis. Todėl rekomenduotinas kompleksinės ekspertizės, apimančios ir socialinio funkcionavimo aspektus, taikymas. Problematiška ir tai, kad egzistuojanti tvarka numato tik pilno neveiksmo nustatymą. Tai formuoja neįgaliųjų asmenų paribio grupes. Tokios įstatymo nuostatos neleidžia dažniausiai sutrikusį intelektą ar psichinę negalią turintiems asmenims pagal savo suvokimą ir sugebėjimus pasinaudoti savo teisėmis ir laisvėmis bei veikti savo nuožiūra. Todėl tokiems asmenims rekomenduotina įvesti

Neveiksniu pripažintas asmuo nebeturi teisės kreiptis į teismą dėl teismo sprendimo peržiūrėjimo. Nėra reglamentuotas ir užtikrintas veiksmingas neveiksnių žmonių globą vykdančių asmenų atskaitomybės ir jų veiklos kontrolės mechanizmas.

riboto neveiksmo nustatymo procedūrą, kad jie galėtų bent iš dalies pasinaudoti savo teisėmis bei laisvėmis. Jiems galėtų būti nustatoma rūpyba, kaip ir asmenims, piktnaudžiaujantiems alko-

holiu, narkotinėmis ar toksinėmis medžiagomis.

Įsiteisėjus teismo sprendimui dėl pripažinimo neveiksniu, neveiksniu pripažintas asmuo nebeturi teisės kreiptis į teismą dėl teismo sprendimo peržiūrėjimo, nors tokią teisę turi kiti byloje dalyvavusieji asmenys. Maža to, nėra reglamentuotas ir užtikrintas veiksmingas neveiksnių žmonių globą vykdančių asmenų atskaitomybės ir jų veiklos kontrolės mechanizmas, nesuteikta teisė patiems globotiniams kreiptis į teismą dėl globėjų nušalinimo, pastariesiems piktnaudžiaujant savo padėtimi, nevykdant ar netinkamai vykdant savo pareigas.

Asmenims, kurių veiksmo klausimą sprendžia teismas bei neveiksniais pripažintiems asmenims ypač svarbus yra jų teisinės pagalbos ir atstovavimo klausimas. Neįgalūs asmenys ir jų šeimos nariai dėl savo turinės padėties dažnai patenka į kategoriją asmenų, įgyjančių teisę į valstybės teiktiną teisinę pagalbą, tačiau neįgaliųjų naudojimosi šia teise galimybės yra apsunkintos. Lietuvoje šiuo metu

veikia tik aštuonios įstaigos, teikiančios nemokamą teisinę pagalbą, iš kurių viena yra Šiauliuose, po dvi – Kaune ir Klaipėdoje, trys – Vilniuje. Aiškiai jaučiamas šių įstaigų stygius ir ribotas jų prieinamumas neįgaliems asmenims, ypač gyvenantiems kituose Lietuvos miestuose ar rajonuose, kaimo vietovėse. Sudėtinga yra teisinės pagalbos suteikimo procedūra: ji ilgai trunka, reikia pateikti asmens pajamų ir turto deklaracijas, įvairias pažymas. Įstatymuose konkrečiai nurodyta, jog neįgalūs asmenys priskirtini prie socialiai remtinų, todėl minėta pagalba jiems turėtų būti teikiama gerokai operatyviau ir paprasčiau. Pirminė teisinė pagalba³⁹ yra finansuojama iš savivaldybių biudžeto, kuris dažnai yra deficitinis, todėl nepadengia viso tokios paslaugos poreikio. Kita vertus, beveik pusė savivaldybių nėra sudariusios sutarčių su advokatais ar galinčiomis teikti pirminę teisinę pagalbą įstaigomis dėl šios pagalbos teikimo, nors jų biudžetuose tam yra numatytos lėšos. Tuo tarpu teikiant valstybinę teisinę pagalbą,⁴⁰ atlyginimas, numatytas advokatams ir advokatų padėjėjams už atstovavimą teismuose, nėra adekvatus, todėl jų teikiamos paslaugos nėra geros kokybės.

Nepilnai garantuota asmens, kuriam taikoma priverčiamoji medicinos priemonė, teisė dalyvauti ir turėti gynėją teismo procese. Baudžiamojo proceso įstatymai numato, kad gynėjo dalyvavimas byloje yra būtinas nagrinėjant neregijų, kurčiųjų, nebylių

ir kitų asmenų, dėl fizinių ar psichinių trūkumų negalinčių pasinaudoti savo teise į gynybą, bylas. Kadangi priverčiamosios medicinos priemonės asmeniui skiriamos nenurodant taikymo laiko, o teismas jų reikalingumą turi peržiūrėti ne rečiau kaip kas 6 mėnesius, kiekvieną kartą peržiūrint priverčiamųjų priemonių taikymą asmeniui turi būti užtikrinta teisė į būtinąjį gynėjo dalyvavimą. Juo labiau, kad asmenį nuo bausmės atleidus dėl ligos ir paskyrus jam priverčiamąsias medicinos priemones, jeigu toks asmuo pasveiksta, jis gali būti siunčiamas atlikti bausmę. Tačiau sprendžiant klausimą dėl priverčiamosios medicinos priemonės pratęsimo, rūšies pakeitimo ar panaikinimo įstatymo nėra konkrečiai reikalaujama, kad teismo posėdyje dalyvautų gynėjas. Procesas atliekamas formaliai, vadovaujantis tik išvada apie asmens sveikatos būklę, kurią pateikia sveikatos priežiūros įstaigos atstovas.

Taip pat būtina užtikrinti civiline tvarka priverstinai hospitalizuoto asmens atstovavimą kiekvienu atveju, kai asmeniui teismo sprendimu paskiriamas ar pratęsiamas priverstinis gydymas psichikos sveikatos priežiūros įstaigose. Priverstinio hospitalizavimo atveju asmenims yra realiai apribojama jų laisvė, tačiau Lietuvos įstatymuose visiškai nereglamentuota teisminė šių klausimų sprendimo procedūra ir neužtikrinta tokių asmenų teisės dalyvauti patiems ar būti atstovaujamiems tiek svarstant

klausimą teisme dėl jų pirminio hospitalizavimo, tiek ir kiekvienu atveju teismui sprendžiant dėl hospitalizavimo pratęsimo ar nutraukimo.

Nėra sisteminio požiūrio į gatvės vaikų problemą. Pagalba šiems vaikams apsiriboja epizodine parama.

Valstybės lygiu gatvės vaikai nėra išskiriami kaip atskira socialiai itin pažeidžiama grupė su iš to išplaukiančiomis pasekmėmis.

skaičius, neužtikrinamos jų teisės į sveikatos priežiūrą, švietimą ir bazinių poreikių patenkinimą. Pagalba šiems vaikams apsiriboja epizodine keleto NVO teikiama parama bei indi-

vidualių piliečių iniciatyvomis. Valstybės lygiu gatvės vaikai skirtingai nuo pavyzdžiui, narkotine priklausomybe sergančiųjų, nėra išskiriami kaip atskira socialiai itin pažeidžiama grupė su iš to išplaukiančiomis pasekmėmis. Rekomenduotina tai padaryti nedelsiant. Situacijos analizė taip pat nepakankama. Kaip sektinas pavyzdys minėtinas pagal JT Vystymo programos, UNICEF bei Pasaulinės sveikatos organizacijos projektą atliktas *Gatvės vaikų, esančių institucijose, svaiginančių medžiagų vartojimo ir seksualinio elgesio greitas įvertinimas bei atsakas*. Beje, jame taip pat pažymimas su gatvės vaikais dirbančių organizacijų tinklo nebuvimas.

11.3. Vaikų ir jaunimo teisės

Lietuvos Respublikos statistikos departamento duomenimis, 2003 m. pradžioje Lietuvoje gyveno 802 tūkstančiai vaikų iki 18 metų, priskaičiuojant jaunimą – 1 383 809 asmenys, tai sudarė 40% visų gyventojų. Tokios didelės visuomenės dalies teisių padėtis šalyje atspindi ir visos visuomenės gyvenimo kokybę. Situacijos analizė atskleidė, kad vaiko ir jaunimo teisių užtikrinimo srityje yra problemų, susijusių su švietimu, įdarbinimu, vaikų globos įstaigų veikla, narkomanija, nusikalstamumu, ypatin- gai smurtu prieš vaikus. Taip pat itin skaudus gatvės vaikų fenomenas.

JT Ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių komiteto 2004 metų išvadose pabrėžiama itin prasta gatvės vaikų padėtis ir būtinybė imtis neatidėliotinių priemonių, siekiant išsiaiškinti šių vaikų nepriežiūros, prievartos ir apleistumo priežastis bei mastus, o taip pat užtikrinti būtiną paramą jiems ir, esant reikalui, jų šeimoms. Iš tiesų, šiuo metu Lietuvoje nėra sisteminio požiūrio į gatvės vaikų problemą. Nežinomas tokių vaikų

Kelia nerimą ribotos galimybės paauglių, iškritusių iš švietimo sistemos, įsiliejimo į ją galimybės. Dalį paauglių, dėl įvairių priežasčių palikusių mokyklas, padėjo susigrąžinti jaunimo mokyklos. 2002 metais buvo 26 jaunimo mokyklos. Taip pat steigiamos jaunimo klasės bendrojo lavinimo mokyklose. Tačiau pastaruoju metu jaunimo mokyklų nedaugėja – savivaldybės ne itin daug dėmesio skiria

16–18 metų jaunuoliams. Nesant jaunimo mokyklos (suaugusiųjų mokykla priima tik nuo 18 metų), šešiolikmečiui ar septyniolikmečiui, iškritusiam iš švietimo sistemos, nėra kaip į ją įsilieti.

Susirūpinimą kelia jaunimo nedarbas Lietuvoje. Lietuvos darbo biržos 2003 metų duomenimis, jaunimo nedarbas (iki 25 metų amžiaus) išliko didesnis negu bendras šalies rodiklis ir siekė 11,8 % (bendras – 9,8%).⁴² Nedarbo padariniai jaunimą veikia kur kas labiau negu gyvenimo ir darbo patirties turinčius vyresnius asmenis. Visuomenė, negalinti darbo rinkoje pasiūlyti jaunimui konkrečių galimybių, rizikuoja patekti į užburta nedarbo ir atskirties nuo visuomenės ratą. Svarbu užtikrinti sklandų perėjimą nuo mokslo prie darbo. Švietimo, profesinio rengimo ir informacijos prieinamumas – pagrindinės prielaidos, padedančios jaunimui rasti darbą ir išvengti nedarbo. Būtina stiprinti informacines sistemas, suteikiančias moksleiviams pakankamai informacijos apie padėtį darbo rinkoje ir jos tendencijas.

Visuomenėje daug diskusijų susilaukė pasiūlymai dėl greito poveikio narkotinių, psichotropinių medžiagų testų, kuriais siekiama nustatyti, ar asmuo vartoja narkotines, psichotropines priemones. Siūloma testų atlikimo tvarka yra abejotina vaiko teisių apsaugos požiūriu, nes

- nėra infrastruktūros, garan-

tuojančios vaikui profesionalią pagalbą, todėl testavimas gali sukelti nesaugumą, nepasitikėjimą, lemti moksleivių, mokytojų, tėvų santykių pablogėjimą;

- nėra pakankamai aiškiai išspręstas tėvų dalyvavimo klausimas - moksliniai tyrimai ir užsienio šalių patirtis rodo, jog tėvų dalyvavimas sprendžiant narkomanijos problemą yra vienas iš svarbiausių;

- kyla abejonių dėl duomenų apie mokinius, kuriems atliekamas testas, konfidencialumo užtikrinimo mechanizmo veiksmingumo.

Pripažįstama, kad Lietuvoje narkomanija yra jaunų ir vidutinio amžiaus žmonių liga.⁴³ 2003 m. Lietuvoje tarp priklausomybės ligomis sergantiems asmenims skirtų stacionarinę pagalbą teikiančių įstaigų nebuvo nė vieno specializuoto skyriaus paaugliams ir vaikams. Taip pat nepakankamai dėmesio skiriama plėtojant specializuotą narkotines medžiagas vartojančių jaunuolių gydymo ir reabilitacijos infrastruktūrą – ji Lietuvoje dar nėra sukurta.

Apstu problemų nepilnamečių baudžiamosios justicijos sityje.⁴⁴ Pabrėžtina, kad pagaliau baudžiamuosiuose įstatymuose išskirtas nepilnametis. Naujų *Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso* ir *Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodeksų* bruožas – baudžiamosios atsakomybės, taikomos nepilna-

mečiams, ypatumai, kuriais siekiama užtikrinti, kad jiems taikoma atsakomybė atitiktų šių asmenų amžių ir socialinę brandą, padėti jiems pakeisti gyvenimo būdą ir elgesį, sulaikyti nuo naujų nusikalstamų veikų padarymo. Išskirtinis dėmesys teikiamas auklėjamojo poveikio priemonėms: joms teikiama pirmenybė prieš bausmes. Auklėjamojo poveikio priemonių taikymo nepilnamečiams galimybės pagal naująją *BK* neabejotinai išsiplečia. Tačiau dar nėra iki galo sukurta infrastruktūra šioms priemonėms organizuoti bei įgyvendinti, norint užtikrinti veiksmingą ir realų jų taikymą ir norimą poveikį nusikaltusiems nepilnamečiams.

Naujojo *BK* įtvirtinta nuostata, jog nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės ypatumai gali būti taikomi ir 18–20 metų amžiaus asmenims, jei „teismas atsižvelgęs į padarytos nusikalstamos veikos pobūdį, motyvus ir kitas bylos aplinkybes, o prireikus – į specialisto paaiškinimus ir išvadą, nusprendžia, kad toks asmuo pagal socialinę brandą prilygsta nepilnamečiui“. „Pereinamąjį amžių“ nuo nepilnamečių prie pilnamečių numato daugumos Vakarų Europos valstybių baudžiamosios atsakomybės sistemos. Nuo seno psichologai ir medikai teigia, kad sulaukęs 18 metų amžiaus asmuo dar nėra iš tikrųjų suaugęs ir kad tikrosios brandos gali tekti laukti dar kelerius metus.⁴⁵ Tačiau kol socialinės brandos turinys nėra aiškiai apibrėžtas, teisininkai, psichologai,

psichologai, kitų sričių specialistai, kuriems tenka nustatyti jos laipsnį, gali skirtingai ją interpretuoti. Tinkamas nepilnamečiams skirtų naujojo *BK* nuostatų taikymas „jauniems pilnamečiams“ priklausys nuo teisėjų, prokurorų, advokatų išprusimo šioje srityje, todėl būtina juos detaliau supažindinti su šių nuostatų esme, tikslais, taikymo metodika.

Siekiant sukurti nuoseklią nepilnamečių baudžiamosios justicijos sistemą, būtina analizuoti naujų teisės normų įgyvendinimo veiksmingumą, suderinamumą ir jas tobulinti. Kita vertus, dalis siūlytų esminių nepilnamečių baudžiamąjį proceso ir bausmių vykdymo ypatumų liko neištaukti į naujuosius *Baudžiamąjį procesą* ir *Bausmių vykdymo kodeksus*, tačiau jie yra būtini, norint tinkamai užtikrinti nepilnamečių teises ir teisėtus interesus baudžiamajame procese bei vykdant bausmes. Paminėtini kaltinamojo nepilnamečio apklausos, kardomųjų priemonių skyrimo nepilnamečiams ypatumai, pareigūnų ir institucijų specializacijos neįtvirtinimas, nepakankamas specialistų dalyvavimo procese užtikrinimas.

Neretai suvaržomos nepilnamečių teisės jiems padarius administracinius teisės pažeidimus. Didėjantis administracinių teisės pažeidimų ir bylų dėl nepilnamečių padarytų teisės pažeidimų, nagrinėjamų teisme, sąrašas skatina atkreipti dėmesį į

elgesio su nepilnamečiais, patekusiais į administracinę justiciją, teisinį reguliavimą, kuris iki šiol iš esmės nebuvo reformuotas. Šiuo metu:

- nepakanka teisės normų, nustatančių nepilnamečio statuso ypatumus administraciniame procese ir detaliau reglamentuojančių pareigūnų veiksmus atliekant atskirus procesinius veiksmus, kai juose dalyvauja vaikai;
- įstatymo nenumatyta vaiko teisių apsaugos institucijų ir kitų tarnybų prisidėjimo prie šių procesų vykdymo galimybė; c) nėra normų, užtikrinančių žinių apie nepilnamečių teises pažeidėjų konfidencialumą.

Įstatymų leidėjo dėmesio dar nesusilaukė ir *Administracinės teisės pažeidimų kodekso* nepilnamečiams numatytos poveikio priemonės. Nepilnamečiams dažniausiai skiriamos nuobaudos – įspėjimas ir bauda, tačiau pastarosios taikymas nėra efektyvus, kadangi ją paprastai sumoka tėvai, o tai neskatina jų labiau rūpintis savo vaiku, o skurdžias šeimas tik dar labiau nuskurdina. Kitas akivaizdus nepilnamečių administracinės atsakomybės reglamentavimo trūkumas – tėvų atsakomybės už vaikų padarytus pažeidimus įtvirtinimas. Pagal galiojantį *ATPK* vaikui nuo 14 iki 16 metų vartojant narkotines medžiagas, viešai pasirodžius girtam ar geriant alkoholinius gėrimus viešoje vietoje, pažeidus pirotechninių Įstatymų leidėjo dėmesio dar nesusilaukė ir *Administracinės teisės pažeidimų kodekso* nepilnamečiams numatytos

poveikio priemonės. Nepilnamečiams dažniausiai skiriamos nuobaudos – įspėjimas ir bauda, tačiau pastarosios taikymas nėra efektyvus, kadangi ją paprastai sumoka tėvai, o tai neskatina jų labiau rūpintis savo vaiku, o skurdžias šeimas tik dar labiau nuskurdina. Kitas akivaizdus nepilnamečių administracinės atsakomybės reglamentavimo trūkumas – tėvų atsakomybės už vaikų padarytus pažeidimus įtvirtinimas. Pagal galiojantį *ATPK* vaikui nuo 14 iki 16 metų vartojant narkotines medžiagas, viešai pasirodžius girtam ar geriant alkoholinius gėrimus viešoje vietoje, pažeidus pirotechninių priemonių naudojimo taisykles, viešai trikdžius rimtį ar atlikus chuliganiškus veiksmus už jų administracine tvarka atsako jo tėvai. Asmeninės atsakomybės nebuvimas prieštarauja bendriems teisės principams, taip pat nedaro realaus poveikio vaikui, todėl šių nuostatų patartina atsisakyti.

Pabrėžtinus nusikaltimų aukų – vaikų problemas, kai pastarieji nukentėję nuo savo artimųjų, globėjų bei rūpintojų. Informatikos ir ryšių departamento prie LR VRM duomenimis, 2003 m. gegužės - gruodžio mėnesius nuo tėvų, įtėvių ar globėjų padarytų nusikaltimų veikų nukentėjo 128 vaikai, dar 37 nukentėjo nuo artimų giminaičių.⁴⁶ 2002 m. Vaiko teisių apsaugos tarnybų duomenimis, buvo užfiksuota 1,1 tūkst. smurto prieš vaikus atvejų. 2003 metais – 1,5 tūkst. Iš jų 417 atvejų smurtautoju buvo vaiko

artimieji. Užregistruota 113 seksualinės prievartos atvejų. 219 vaikų skubos tvarka buvo paimti iš šeimos dėl patirto smurto, iškelta 786 baudžiamosios bylos, tačiau tik 90 bylų išnagrinėta ir smurtautojams paskirtos bausmės.⁴⁷ Tuo tarpu tiesiogiai apklausus prievartos aukas 2004 metais Vaikų raidos centro užsakymu atliktame tyrime *Paauglių požiūris į seksualumą ir seksualinę prievartą* paaiškėjo, kad 31% aštuoniolikmečių teigė patyrę seksualinę prievartą, o 46% sakė buvę bausti fizinėmis bausmėmis. Tik vienas procentas prievartos atvejų paviešinama, dažniausiai įvykiai tik aptariami su artimaisiais ar bendraamžiais. Tyrimo duomenys leistų daryti prielaidą, kad prievarta dažnai gimdo prievartą - patyrusieji seksualinę prievartą dažniau patys griebiasi panašių veiksmų.⁴⁸

Vaikų globos institucijos nepasiruošusios suteikti reikiamą pagalbą prievartą patyrusiems vaikams. Atliktas NVO Vaiko namas tyrimas *Prievarta prieš vaikus – situacijos globos institucijose įvertinimas* parodė, kad reikšminga problema – žinių, kaip suteikti pagalbą nukentėjusiam vaikui, bei kur gauti profesionalią konsultaciją trūkumas. Įstaigos personalas turėtų labiau įtraukti įvairių žinybų specialistus, nes paprastas pokalbis su vaiku gali būti nepakankama pagalbos vaikui forma. Gana daug auklėtojų,

Vaikų, patyrusių smurtą ar prievartą, rehabilitacijos problemos valstybėje nėra sistemiškai sprendžiamos.

atliekančių vaikų priežiūros ir auklėjimo funkcijas, neturi specialaus pasirengimo darbui su rizikos grupės vaikais, be to, nemažai darbuotojų teigiamai vertina fizinės bausmės. Net 25% globos įstaigų darbuotojų susidūrę su vaikų prievartos atvejais nesiėmė jokių veiksmų.⁴⁹

Įgyvendinant *Nacionalinę programą prieš vaikų komercinį seksualinį išnaudojimą ir seksualinę prievartą* mėginama iš dalies spręsti pagalbos suteikimo nepilnamečiams, tapusiems seksualinio komercinio išnaudojimo ar seksualinės prievartos aukomis, problemas. Tačiau vaikų, nukentėjusių nuo neteisėtų veikų, patyrusių smurtą ar prievartą rehabilitacijos problemos valstybėje nėra sistemiškai sprendžiamos. Siekiant užtikrinti, kad būtų visapusiškai kompensuota nepilnamečių aukų patirta žala ir užkirstas kelias tolesniam šių aukų viktimizacijos procesui, būtina sukurti jų teisių apsaugos ir resocializacijos sistemą – priimti atitinkamus įstatymus, garantuojančius visapusišką pažeistų jų teisių atkūrimą, užtikrinti praktinę pagalbą ginant savo teises ir šalinant fizinės bei dvasinės sveikatos ir pusiausvyros sutrikimus, neatidėliotiną materialinę pagalbą ir laikino prieglobsčio suteikimą, tarpininkavimą tarp teisės pažeidimo aukos ir pažeidėjo sprendžiant aktualius materialinius ir psichologinius

kompensavimo bei resocializacijos klausimus. Sveikintinas pasirengimas ratifikuoti *Vaiko teisių konvencijos* fakultatyvinį protokolą *Dėl vaikų pardavimo, vaikų prostitucijos ir vaikų pornografijos*. Svarbu atitinkamai suderinti vidaus teisės aktus, ypačingai baudžiamuosius įstatymus, su šiuo protokolu ir šiuos pakeitimus veiksmingai įgyvendinti.

Lietuvoje nėra įstatymo, arba poįstatyminio akto, kuris būtų skirtas specialiai smurto šeimoje aukoms.

Lietuvoje nėra įstatymo, arba poįstatyminio akto, kuris būtų skirtas specialiai smurto šeimoje aukoms. Joms taikomi

bendri įstatymai ir poįstatyminiai aktai, t.y. tie aktai, kurie yra taikomi ir kitų nusikaltimų aukoms. Turint omenyje smurto šeimoje aukų ypatingą pažeidžiamumą bei visuomenėje egzistuojančius stereotipus, kurie iš dalies apsaugo smurtautoją, būtina priimti specialų įstatymą, parengti reikalingus poįstatyminius aktus, kurie leistų geriau apsaugoti smurto aukų teises, teisėtus interesus ir poreikius, užtikrinti tinkamą ir laiku suteikiamą pagalbą, apriboti smurtautojo laisves, pavyzdžiui, apriboti jo judėjimo laisvę arba disponuoti bendrasavininkių turtu.

11.4. Moterų teisės

11.4.1. Smurto šeimoje aukų teisės

Tyrimo *Gyvenimas be prievartos* rezultatai rodo, kad absoliuti gyventojų dauguma (87%) pripažįsta, jog šalyje egzistuoja prievarta prieš moterį šeimoje.⁵⁰ Kiti atrankiniai sociologiniai tyrimai patvirtina gana didelį šio reiškinio mastą.⁵¹ Tačiau akivaizdi problema nesulaukia reikiamo valdžios institucijų dėmesio. Būtinai neatidėliotini veiksmai inicijuojant teisinės bazės tobulinimą, ypač tobulinti smurto aukos ir smurtautojo susitaikymo institutą bei taikomų prieš smurtautoją priemonių įvairovę, neakcentuojant jo nubaudimo, bet leidžiant taikyti įvairias kardomasias priemones. Reikia kelti teisėsaugos institucijų profesionalumą. Būtina plėsti paramos prievartos aukoms paslaugų infrastruktūrą, tuo sudarant sąlygas neatidėliotinai gauti teisinę, psichologinę ir kitokią reikalingą pagalbą. Turi būti įgyvendinti įstatymai ir etikos taisyklės, kurie draudžia žiniasklaidai pažeisti smurto aukų

Užkardant ir sprendžiant smurtinių konfliktų problemas pasireiškia nepakankamas teisėsaugos institucijų profesionalumas ir veiklumas. Nors jos privalo imtis aktyvių veiksmų sprendžiant aukos ir smurtautojo konfliktą, praktikoje pareigūnai smurtą patiriančių moterų atvejus įvardija kaip įprastus šeiminius ar buitinius konfliktus ir, nors pagal galiojančius įstatymus kiekviena prievartos forma vienaip ar kitaip turi būti įvertinama iš teisinių pozicijų, vengia juos taikyti. Netinkama teisėsaugos institucijų praktika sąlygoja, kad smurto šeimoje auka nesusilaukia deramo smurto atvejo įvertinimo bei reikiamų

paslaugų, paramos bei satisfakcijos. Dėl teisėsaugos pareigūnų netinkamo darbo neretai konfliktas tarp smurto aukos ir smurtautojo eskaluojamas. Rekomenduotina organizuoti mokymus policijos pareigūnams, taip pat teisėjams, išaiškinant smurto šeimoje nusikaltamą pobūdį. Taip pat svarstyti konkretesnis reagavimo į smurto šeimoje atvejus reglamentavimas, akcentuojant būtinybę taikyti baudžiamuosius įstatymus.

Akcentuotinas piktnaudžiavimas aukos ir smurtautojo susitaikymo institutu. Tais atvejais, kada moteris patiria fizinę prievartą, kuri pasireiškia nesunkiais kūno sužalojimais, laisvės apribojimais, suvaržymais, fizinio skausmo sukėlimu, jai suteikiama sprendimo laivė dėl konflikto nagrinėjimo inicijavimo teisėsaugos institucijose ar teisme. Smurtą patyrusiai moteriai iškėlus bylą, ji neretai patiria tiek nusikaltėlių, tiek teisėsaugos institucijų pareigūnų spaudimą. Teisėsaugos institucijoms kur kas paprasčiau ne tirti konfliktus, o įtikinti auką, kad esamoje situacijoje geriausia išeitis – susitaikyti. 2003 m. nusikaltimų aukų tyrimas *Nusikaltimo aukos ir nusikaltėlio interakcija*⁵² parodė, kad 59,7% aukų patyrė psichologinę ir net 15,1% – fizinę prievartą, siekiant įforminti šalių „susitaikymą“. Aukų apklausų duomenų analizė rodo, kad tyčinių kūno sužalojimų atvejais po

Smurtą patyrusiai moteriai iškėlus bylą, ji neretai patiria tiek nusikaltėlių, tiek teisėsaugos institucijų pareigūnų spaudimą, kad esamoje situacijoje geriausia išeitis – susitaikyti.

„susitaikymo“ aukos ir nusikaltėlio santykiai daugiau nei 1/2 atvejų pablogėja, 1/5 atvejų išlieka tokie patys ir 6,8% nutrūksta. Tai reiškia, kad konfliktas neišnagrinėjamas, o tik užaštrinamas, ir, kaip rodo praktika, kito smurtinio išpuolio ilgai laukti netenka. Susitaikymo institutas tobulintinas.

Paramos, pagalbos infrastruktūra, skirta teikti įvairiausias paslaugas smurtinių nusikaltimų aukoms Lietuvoje tik pradama plėtoti. Nors Lietuvoje registruota daugiau kaip 100 moterų teisėms ir interesams atstovaujančių nevyriausybinų organizacijų, realiai vienokias ar kitokias paslaugas moterims aukoms teikia žymiai mažiau NVO. Dauguma aktyvių NVO vykdo projektinę veiklą, kurioje auka yra naudojama kaip iliustracija. Daugelio projektų tikslas problemos viešinimas.

Paramos, pagalbos infrastruktūra, skirta teikti įvairiausias paslaugas smurtinių nusikaltimų aukoms Lietuvoje tik pradama plėtoti. Nors Lietuvoje registruota daugiau kaip 100 moterų teisėms ir interesams atstovaujančių nevyriausybinų organizacijų, realiai vienokias ar kitokias paslaugas moterims aukoms teikia žymiai mažiau NVO. Dauguma aktyvių NVO vykdo projektinę veiklą, kurioje auka yra naudojama kaip iliustracija. Daugelio projektų tikslas problemos viešinimas.

Prievartos prieš moteris problematika Lietuvos žiniasklaidoje, pasižyminčioje prievartos ir žiaurumo viešiniu, lemia aukos teisių pažeidimus, susijusius su jos privatumu. *Moterų informacinis centras*, vykdydamas informacinę švietėjišką kampaniją *Gyvenimas be prievartos* atliko 1 metų nacionalinio dienraščio *Lietuvos rytas* analizę. Buvo nustatyta, kad 60% straipsnių, liečiančių smurto šeimoje temą, yra

apie fizinę ir 33% – seksualinę prievartą. Itin retai rašoma apie psichologinę ir ekonominę prievartą. Pabrėžtina ir tai, kad dienraštis gana retai smerkia prievartos aktus -76% straipsnių buvo užimama neutrali pozicija ir 12% nurodoma, kad būtina kovoti su prievarta šeimoje. Iš kasdieninės patirties akivaizdu, kad dauguma žiniasklaidoje aptariamų prievartos prieš moteris faktų yra pateikti siekiant sensacijų, o ne padėti smurto aukoms. Tik 33% analizuojamų *Lietuvos Ryto* straipsnių gali būti priskiriami prie analitinių, kuriuose pateikiamos šio žalingo reiškinių priežastys bei paplitimo aplinkybės.

11.4.2. Prekybos žmonėmis aukos

Prekyba žmonėmis - vienas iš brutaliausių žmogaus teisių pažeidimų, kuris gali pasireikšti įvairiomis formomis: neteisėta organų transplantacija ir kontrabanda, vaikų (naujagimių ar paauglių) grobimu ir pardavimu, žmogaus pardavimu už skolas, priverstine santuoka, priverstiniu nėštumu, priverstine moterų ir vyrų prostitucija ir kita. Labiausiai paplitusi prekybos žmonėmis forma - priverstinis jaunų moterų įtraukimas į prostituciją. Realūs šio reiškinių mastai nėra žinomi, tačiau neabejotinai Lietuva yra dalis prekeivių žmonėmis tinklo, jaunų moterų eksporto, importo ir tranzito tarp Rytų ir Vidurio Europos

Prekybos žmonėmis aukos, sulaikytos už vertimąsi prostitucija, teisėsaugos institucijose patiria fizinę prievartą, atimami jų asmeniniai daiktai, atliekamos nesankcionuotos apžiūros, jos varginamos itin ilgomis apklausomis.

šalių valstybė. Nors šiuo metu vykdoma *Prekybos žmonėmis ir prostitucijos kontrolės bei prevencijos 2002–2004 metų programa*, kuria siekiama visapusiškai šalinti prekybos moterimis ir prostitucijos priežastis ir sąlygas, ši situaciją žvelgiant iš aukos teisių pozicijų matyti, kad išlieka eilė problemų.

Prekybos žmonėmis aukos apipintos daugelio stereotipų, iš kurių dominuoja „kaltos“ aukos stereotipas: „jos žinojo, kur važiuoja, <...> „kokia ji auka – ji paprasta prostitutė, <...> pati susidėjo su nusikaltėliais“. Auka patiria tolimesnį neigiamą poveikį visuomenės vertinama kaip nevykėlė. Tai patvirtina ir apklausa, kurią inicijavo Tarptautinės migracijos organizacijos biuras Vilniuje. Tyrimai parodė, kad žmonės mano, jog „pačios merginos kaltos, nes per daug visais pasitikė“ – tai nurodė 59% apklaustų respondentų, o nurodžiusių, kad kalti nusikaltėliai, – 43%.⁵³ Aukai ištrūkus iš prekeivių pinklių, ji dažnai nesikreipia į policiją taip pat dėl nepasitikėjimo pareigūnais. Yra atvejų, kai prekybos žmonėmis aukos, sulaikytos už vertimąsi prostitucija, teisėsaugos institucijose patyrė fizinę prievartą, buvo atimami jų asmeniniai daiktai, atliekamos nesankcionuotos apžiūros, jos buvo varginamos itin ilgomis apklausomis. Baudžiamosios bylos yra vangiai

keliamos, aukos dažnai vertinamos kaip nelegalaus verslo atstovės, akcentuojama jų atsakomybė už vertimąsi nelegalia veikla ar/ir migracijos įstatymų pažeidimus. Bylos vadinamos neperspektyviomis, „tamsiomis“, teigiama, kad jos nepasieks teismo arba asmenys nebus nubausti. Būtina paneigti stereotipus, formuojančius neigiamą požiūrį į priverstinės prostitucijos, seksualinio išnaudojimo aukas, šalinti antrinės, tęstinės prekybos žmonėmis aukų viktimizacijos pasireiškimo atvejus, panaikinti teisės normas, trukdančias atleisti prekybos žmonėmis aukas nuo baudžiamosios ar administracinės atsakomybės už pažeidimus, kurie atsirado kaip prekybos žmonėmis išdava, sudaryti prielaidas pripažinti prekybos žmonėmis auką nukentėjusiuoju, užtikrinant įstatyme numatytas teisės, skatinti prekybos žmonėmis aukas duoti parodymus baudžiamosiose bylose ir bendradarbiauti su teisėsaugos institucijomis.

Pabrėžtinai nepakankamas specializuotų vyriausybinių institucijų, tiek nevyriausybinių organizacijų pajėgumas, teikiant aukoms bent minimalias paslaugas. Trūksta kvalifikuotų specialistų, galinčių teikti kompleksinio pobūdžio paslaugas. Dominuoja savamokslis, kuris šioje srityje negali būti pateisinamas, kadangi kalbama apie žmonių likimus. Šios kategorijos aukoms turėtų būti skiriamas išskirtinis dėmesys, taikomos reabilitacijos programos, teikiama tiek

psichologinė, medicininė, tiek teisinė pagalba. Būtina dirbti su potencialiomis aukomis, patenkančiomis į padidėjusio viktimiškumo (rizikos, tikimybės tapti auka) grupę.

Pastebimas nepakankamas tarptautinis valdžios ir teisėsaugos institucijų bendradarbiavimas. Daryti veiksmingą įtaką šiam reiškiniui vien nacionalinėmis priemonėmis vargu ar įmanoma, nes egzistuoja tarptautinis prekeivių žmonėmis tinklas. Glaudžiai bendradarbiaudamos su įvairių šalių specialiomis tarnybomis, teisėsaugos institucijos turėtų pasirūpinti sklandžiai veikiančios sistemos grandžių suardymu. Būtina diegti priemones, kurios apsunkintų minėtąjį „verslą“, padarytų jį mažiau pelningą. Prekybos žmonėmis aukos iš kitų šalių turi būti apsaugotos - joms turi būti sudarytos sąlygos operatyviai gauti dokumentus, kurie patvirtintų jų teisinį nukentėjusiojo statusą, išduoti laikiną leidimą gyventi ir suteiktą galimybę atitinkamą laikotarpį pasilikti Lietuvoje, sudarytos palankios sąlygos nekliudomoms išvykti į gimtąją šalį.

11. 5. Migrantų teisės

Jau eilę metų Lietuva yra migravimo kryžkelėje, tačiau pastaruoju metu migracijos procesai intensyvėja. Gerėjant šalies ekonominei ir socialinei būklei, didėja Lietuvos patrauklumas kaip paskirties šalies asmenims iš politiškai nestabilių ir ekonomiškai silpnų šalių. Įsijungus į Vakarų politinę-

ekonominę erdvę ir didėjant socialiniams kontaktams su Vakarų valstybių gyventojais, didėja jų skaičius Lietuvoje.

Pažymėtinas reikšmingas žingsnis, kuris padės spręsti didėjančio skaičiaus migrantų teisių realizavimo problemas. Lietuvai įstojus į Europos Sąjungą įsigaliojo įstatymas *Dėl užsieniečių teisinės padėties*, kuriuo apjungti du iki šiol galioję įstatymai *Dėl užsieniečių teisinės padėties* bei *Dėl pabėgėlių Lietuvos Respublikoje statuso*. Naujojo įstatymo paskirtis - nustatyti užsieniečių atvykimo ir išvykimo, buvimo ir gyvenimo, prieglobsčio suteikimo, integracijos ir natūralizacijos, sprendimų dėl užsieniečių teisinės padėties apskundimo tvarką bei reglamentuoti kitus užsieniečių teisinės padėties Lietuvos Respublikoje klausimus. Tačiau išlieka kelios problemos susijusios su realiu teisių į šeimos susijungimą įgyvendinimu bei teismų prieinamumu. Būtina modernizuoti migracijos tarnybų darbo sąlygas ir metodus.

Pagyvenusio amžiaus žmonės, neįgalieji ir kiti socialiai remtini asmenys turi papildomų problemų susijusių su būtinu sveikatos draudimo įsigijimu. Užsieniečiui nebus išduotas laikinas leidimas apsigyventi, jeigu jis neturės galiojantį sveikatos draudimą patvirtinančio dokumento. Tačiau

Užsieniečio teisė kreiptis į teismą gali būti neįgyvendinama dėl praktinių priežasčių, tokių kaip žyminio mokesčio reikalavimo, teisinės pagalbos ar vertėjavimo paslaugų ribotumo.

draudimo bendrovės priskiria pagyvenusio amžiaus žmones, žmones su negale ir kitus, socialiai remtinus asmenis prie didesnės rizikos asmenų grupių. Šiais atvejais asmuo siekdamas įsigyti sveikatos draudimą dažnai susiduria su sunkumais. Draudimo bendrovės atsisako tokius asmenis drausti arba sutinka drausti itin trumpam laikotarpiui, tai savo ruožtu, žymiai padidina draudimo įmokos kainą. Taip pat pažymėtina, kad sveikatos draudimas paprastai apima tik pirmąją medicinos pagalbą.

Minėtina ir užsieniečių tapatybę įrodančių dokumentų problema, kai pastarieji gana dažnai dėl vienokių ar kitokių priežasčių juos praranda arba jų neturi. Norėdamas įsigyti naujus dokumentus užsienietis turi kreiptis į savo šalies ambasadą. Tačiau ne visos šalys turi ambasadas Lietuvoje. Kai kurių šalių piliečiai gali kreiptis į kitos šalies ambasadą, kuri pagal tarpvyriausybinių susitarimą sprendžia užsieniečių problemas. Tačiau praktikoje ambasados dažnai atsisako padėti tokiems asmenims. Asmuo tampa įkaitu svetimoje šalyje, nes nesant tapatybės dokumentų, jam negali būti išduotas laikinas kelionės dokumentas ar įpareigojimas išvykti.⁵⁴ Užsienietis, netekęs dokumentų ir negalintis įrodyti buvimo šalyje teisėtumo, gali būti teismo sprendimu deportuojamas. Didėjant imigra-

ciniams procesams asmenų, netekusių asmens tapatybės dokumentų, daugės. Jų sulaikymo ir deportavimo praktika gali skatinti vengimą kreiptis į migracijos tarnybas ir nelegalų gyvenimą šalyje.

Nepagrįstai ribojama užsieniečio teisė kreiptis į teismą. Užsienietis, manantis, kad jo teisės pažeistos, įstatymų nustatyta tvarka gali apskųsti valdymo institucijų ir pareigūnų sprendimus. Tačiau užsieniečio teisė kreiptis į teismą gali būti neįgyvendinama dėl praktinių priežasčių, tokių kaip žyminio mokesčio reikalavimo, teisinės pagalbos ar vertėjavimo paslaugų ribotumo. Įstatymai numato galimybę teismams, atsižvelgiant į asmens turtinę padėtį, visiškai ar iš dalies atleisti jį nuo žyminio mokesčio mokėjimo. Tačiau įstatymas įpareigoja asmenį pateikti atitinkamus įrodymus. Pastaroji įstatymų nuostata skirta palengvinti neturtingų asmenų (tarp jų ir užsieniečių) padėtį. Lietuvos teismuose susiformavusi praktika, kai reikalaujama pateikti oficialius rašytinius įrodymus. Užsieniečiui, kitai nei Lietuvos Respublikos piliečiui, šis įstatymo reikalavimas gali būti praktiškai neįgyvendinamas arba sunkiai įgyvendinamas. Išreikalauti pažymų apie turimas pajamas, turimą nekilnojamąjį turtą, šeimos sudėtį, invalidumo pažymėjimą ir panašiai iš

Migracijos departamento padalinuose lankytojai yra priversti ilgas valandas laukti "gyvosiose eilėse". Kadangi reikalaujama, kad kiekvienas suinteresuotas asmuo kreiptųsi asmeniškai, tarp jų yra pagyvenusių žmonių, neįgalųjų, vaikų ir kūdikių.

kilmės šalies pačiam nedalyvaujant gali būti neįmanoma arba ilgai užtrukti.

Teismai Lietuvoje vyksta lietuvių kalba, tad visi teismui tei-

kiami dokumentai turi būti išverčiami. Nesant dokumentų vertimo, jie nebus prijungti prie bylos, o tuo labiau jais nebus remiamasi priimant sprendimą. Kyla problemų, kai reikia greitai ir tiksliai išverti dokumentus iš retos Lietuvoje kalbos. Be to, užsienietis, kuris mano, jog jo teisės yra pažeistos, negali tinkamai ginti savo interesų dėl to, kad susiduria su kalbos barjeru bei nežinoma teisine sistema. Todėl užsieniečiui paprastai reikalinga teisininko pagalba. Tačiau neretai atsiranda kalbinis barjeras tarp teisininkų ir jų klientų. Tai neigiamai įtakoja teisinių paslaugų kokybę, apsunkina užsieniečio galimybes apginti savo teises. Užsieniečio galimybė surasti nepriklausomą vertėją, jei užsienietis kalba reta kalba, kuris tiksliai galėtų perduoti problemos esmę teisininkui ar teismui, gerokai apsunkina užsieniečių galimybę kreiptis į teismą.

Pažymėtinos prasta Migracijos departamento padalinuose apsilankančių žmonių aptarnavimo kultūra. Dažnai šie padaliniai dirba blogos kokybės, jų darbai ir augančiam lankytojų kiekiui nepritaikytuose patalpose. Jų darbo

metodai yra pasenę. Pavyzdžiui, kad patekti pas reikiamą pareigūną, lankytojai yra priversti ilgą valandą laukti “gyvosiose eilėse”. Kadangi reikalaujama, kad kiekvienas suinteresuotas asmuo ir jo šeimos narys kreiptųsi asmeniškai, tarp jų yra pagyvenusių žmonių, neįgaliųjų, vaikų ir kūdikių. Būtina imtis priemonių modernizuoti migracijos padalinių darbo sąlygas bei lankytojų aptarnavimą.

---

³⁷ *Narkomanijos, ŽIV/AIDS problema žmogaus teisių aspektu*. 2004. Žmogaus teisių stebėjimo institutas.

<http://www.hrmi.lt/news.php?strid=1191&id=1204>

³⁸ Pavyzdžiui, lovdienio kaina slaugos ligoninėje yra tik 42Lt 50 ct. Iš jų turi išsilaikyti ligoninės personalas, reikia mokėti už elektrą, šildymą, skalbimą, dezinfekcines priemones. Iš šio įkainio medikamentams per dieną skiriami 2 litai. Pgl. *Skausmo kaina - du litai//Kauno diena*. 2004 05 05, Nr. 102. <http://www.kaunodiena.lt/?id=6&aid=18773>

³⁹ Sveikatos apsaugos ministro ir Socialinės apsaugos ir darbo ministro įsakymas *Dėl ilgalaikio ir pastovaus darbingumo netekimo (invalidumo) nustatymo tvarkos patvirtinimo* 2000 m. balandžio 28 d. Nr. 226/49// *Valstybės Žinios*, 2000, Nr. 36-1011, 2000, Nr. 40 (atitaisyimas)

⁴⁰ Valstybės garantuojama teisinė pagalba yra skirstoma į pirminę, valstybinę teisinę ir viešųjų įstaigų teikiamą pagalbą. Pirminė teisinė pagalba apima teisinę informaciją ir teisės konsultacijas, kurias teikia advokatai ir advokatų padėjėjai. Vietos savivaldybės išduoda siuntimus pirminei teisei pagalbai gauti, vadovaudamosi Vyriausybės 2001 m. sausio 22 d. nutarimu Nr. 70 patvirtinta *Siuntimų pirminei teisei pagalbai gauti išdavimo ir apskaitos tvarka*.

⁴¹ Valstybės teisinė pagalba – valstybės garantuojama gynyba ir atstovavimas bylų procese. Ją teikia advokatas arba advokatų padėjėjai pagal ikiteisminio tyrimo pareigūnų, teisėjo ar teismo paskyrimą įstatymų nurodytais atvejais ir tvarka, kurią reglamentuoja Teisingumo ministro, Vidaus reikalų ministro ir Generalinio prokuroro 2002 m. lapkričio 28 d. patvirtinta *Advokato ir advokato padėjėjo paskyrimo teikti valstybinę teisinę pagalbą bylų procese tvarka*.

⁴² *Situacijos darbo rinkoje trumpa apžvalga 2003 m.* Internetinė svetainė - http://www.ldb.lt/ldb_site/index.aspx?cmp=sit&id=36&nr=2

⁴³ 2003 m. Lietuvoje jau trečią kartą buvo atliktas Europos Tarybos vykdomo projekto – *Alkoholio ir kitų narkotikų vartojimo Europos mokyklose (ESPAD)* – tyrimas. Jo duomenimis, Lietuvoje 1995 m. nelegalius narkotikus bandė 3,2 % 15–16 metų amžiaus moksleivių. 1999 metais šis rodiklis išaugo iki 15,5 % (5 kartus). Nors kokio narkotiko 2003 metais Lietuvoje bent kartą yra vartoję 15,6 % moksleivių. Vertinant narkotikų paplitimo dinamiką tarp moksleivių, jų vartojimo lygis per paskutinius ketverius metus išliko toks pat. Nors tyrimo duomenimis narkotikų vartojimas stabilizavosi, tačiau jis vis dar yra gana aukštas tarp rizikos grupės vaikų didžiuosiuose miestuose. Grėsmės dėl narkotikų vartojimo išlieka, kadangi, anot specialistų, tam tikroje populiacijoje esant didesniai negu 10 % narkotikų vartojimui, tai jau yra problema ir grėsmė šios populiacijos saugumui. Remtasi Lietuvos Respublikos Sveikatos apsaugos ministerijos duomenimis.

⁴⁴ Nuo 2000 metų pastebimos agresyvėjančio nepilnamečių nusikalstamumo tendencijos, akivaizdžiai daugėja sunkių ir labai sunkių nusikaltimų. Pastarosios veikos sudaro ¼ visų nepilnamečių padaromų nusikaltimų. Sparčiai didėja nepilnamečių padaromų plėšimų (pvz., 2001 m. – 398 veikos, o 2002 m. – 585), išžaginimų, taip pat nusikaltimų, padaromų viešose vietose, nepilnamečių grupių nusikaltimų skaičius. Generalinio policijos komisaro teigimu, 2004 m. balandžio mėn. užfiksuotos net 242 paauglių (vaikų) grupuotės, kuriose jie ne tik, pavyzdžiui, sportuoja, bet ir

vartoja narkotikus bei alkoholį, dalyvauja masiniuose renginiuose, kurių metu demonstruoja savo jėgą.

⁴⁵ Pradel J. *Lyginamoji baudžiamoji teisė*. Vilnius, 2001, p. 591.

⁴⁶ *Duomenys apie nukentėjusius nepilnamečius per 2003 m. gegužės-gruodžio mėn.* Forma F 50 N - Informatikos ir ryšių departamentas prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos.

⁴⁷ G. Budvytienė. *Atkirtis smurtui prieš vaikus // Kauno diena*. Nr. 103 (17260).

⁴⁸ *Prievarta turi daug veidų*. ELTA pranešimas iš http://www.bernardinai.lt/index.php?exp=1&id=125&n_id=5622&lang=lt

⁴⁹ *Prievarta prieš vaikus. Situacijos globos institucijose įvertinimas*. Tyrimo medžiaga. Vaiko namas - Vilnius, 2003.

⁵⁰ Viešosios nuomonės ir rinkos tyrimų studija „Spinter“ 2002 m. atliko šalies gyventojų apklausą. Tyrimas buvo atliekamas Moterų informacijos centro užsakymu regioninės informacinės švietėjiškos kampanijos *Gyvenimas be prievartos*, kurią remia JT plėtros fondas moterims, rėmuose.

⁵¹ Apibendrinus 1997–2002 m. Lietuvoje atliktų smurtinių nusikaltimų aukų tyrimų rezultatus, akcentuoti šie duomenys: 42,4% ištekęusių arba neregistravusių santuokos moterų bent kartą gyvenime patyrė savo dabartinio sutuoktinio/partnerio fizinį, seksualinį smurtą arba joms buvo grasinta; 63,3% Lietuvos moterų (vyresnių nei 16 metų) bent kartą patyrė fizinį, seksualinį smurtą arba joms buvo grasinta. 71,4% patyrė smurtą nuo nepažįstamų vyrų, o 43,8% – seksualinį pažįstamų vyrų priekabiavimą; 53,5% praityje santuokinius ryšius turėjusių moterų patyrė savo buvusio vyro ar partnerio fizinį, seksualinį smurtą arba joms buvo grasinta. Dauguma respondentų prievarta pirmiausia pripažįsta fizinius veiksmus ir išžaginimą. 69% prievarta pripažįsta seksualinių santykių reikalavimą kaip priėmimo į darbą ar paaukštinimo sąlygą. Psichologinę prievartą,

kaip prievartą prieš asmenį, pripažįsta 56% apklaustųjų, ekonominė prievarta pripažįstama rečiausiai.

⁵² Uscila R. *Nusikaltimo aukos ir nusikaltėlio interakcija: viktimologinis aspektas*. – Vilnius: LTU, 2003.

⁵³ *Prekyba moterimis Baltijos šalyse: visuomenės požiūris ir informuotumas*. Tarptautinės migracijos organizacijos Vilniaus biuras (TMO) – Vilnius, 2002.

⁵⁴ Pagal 1951m. *Konvenciją dėl pabėgėlių statuso*, asmenims, kurie kreipiasi su prašymais suteikti pabėgėlio statusą, migracijos institucijos privalo tarpininkauti dėl asmens tapatybės dokumentų išdavimo.

